

TÜRK ARKEOLOJİ DERGİSİ

SAYI: X-1

1960

Millî Eğitim Bakanlığı
Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü
tarafından neşrolunur

ANKARA 1960 — MİLLÎ EĞİTİM BASIMEVİ

TÜRK ARKEOLOJİ DERGİSİ

Sayı: X - 1

İÇİNDEKİLER :

	<u>Sayfa</u>
<i>Akurgal, Ord. Prof. Dr. Ekrem</i> Çandarlı (Pitane) Kazısı	5 - 6
<i>Alkam, Prof. Dr. U. Bahadır</i> 1959 İslâhiye Bölgesi Araştırmaları. Yeseemek Çalışmaları ve Tilmen Höyük Sondajı	7 - 9
<i>Bittel, Prof. Dr. Kurt</i> Bericht über die Ausgrabungen des Deutschen Archäologischen Instituts und der Deutschen Orient Gesellschaft in Boğazköy im Jahre 1959	10 - 14
<i>Bossert, Ord. Prof. Dr. H. Th.</i> 1959 Misis Çalışmaları	15 -
<i>Cook, Prof. John M.</i> Exploration at Pazarlık, 1959	16 - 17
<i>Demargne, Prof. Pierre</i> Fouilles de Xanthos-Rapport sur les Résultats de la campagne de l'année 1959	18 - 20
<i>Hafmann, Prof. George M. A.-</i> <i>Detweiler, A. Henry</i> Report on the Excavations at Sardis in 1959	21 - 38
<i>Kleiner, Prof. Gerhard</i> Die Grabung in Milet im Herbst 1959	39 - 41
<i>Kökten, Prof. Dr. Kılıç</i> Anadolu-Maraş Vilâyetinde tarihten dip tarihe gidiş	42 - 52
<i>Mansel, Ord. Prof. Dr. A. Müfit</i> 1959 Side Kazıları hakkında kısa rapor	53 - 54
<i>Özgüç, Prof. Dr. Tahsin</i> Kültepe Kazıları, 1959	55 - 57
<i>Robert, Prof. Dr. Louis</i> Fouilles de Claros, 1959	58 - 59
<i>Young, Prof. Dr. Rodney S.</i> Gordion 1959	60 - 63
<i>Duyuran, Rüstem</i> Çanakkale'de eski Dardanos şehri yakınında bulunan tümülüs hakkında ön rapor	64 - 66
<i>Mellaart, James</i> Excavations at Hacılar, 1959	67 - 68
<i>Schäfer, Dr. Phil. Jörg</i> Zusammenfassender Bericht über die Ausgrabungen des Deutschen Archäologischen Instituts in Pergamon/Bergama vom August bis zum 31 Oktober 1959	69 - 70
<i>Winfield, David</i> Ayasofya Camii-Trabzon, 1959	71 - 72

ÇANDARLI (PİTANE) KAZISI

Ord. Prof. Dr. Ekrem AKURGAL

Çandarlı hafriyatı çalışmalarına 1959 Ağustos ve Eylül aylarında devam edilerek mimarî kalıntılar kazı mahallinde tetkik edilmiş ve bilâhare Çandarlı'da yeni bir kazıya başlanmıştır.

1958 yılı kış aylarında Çandarlı'da bir arkaik ion heykelinin bulunması üzerine Millî Eğitim Bakanlığı Müzeler Umum Müdürlüğü Ord. Prof. Ekrem Akurgal'ın Başkanlığında, Türk Tarih Kurumu, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi ve Müzeler Umum Müdürlüğü adına bir heyetin bu mahalde kazı yapmasına karar vermiş ve çalışmalara Eylül ayında başlanmıştır. Kazıya Millî Eğitim Bakanlığı adına İstanbul Arkeoloji Müzeleri arkeoloğu Nezh Fırath katılmış, Ankara Üniversitesinden de Arkeoloji Enstitüsü asistanı Ümit Serdaroğlu iştirak etmiştir. Bergama müzesine nakledilen arkaik heykelin çatlamağa başlaması üzerine İstanbul Arkeoloji Müzeleri mimarlarından Reha Arıcan da heyete katılmış ve yaptığı başarılı çalışmalarla mezkûr heykelin parçalanmasını önlemiştir. Reha Arıcan ayrıca vazoları hafriyat mahallinde restore ederek eserlerin mümkün olduğu kadar eksiksiz bir şekilde tamamlanmasını sağlamıştır. Mehmet Ali Düğenci hafriyata fotoğrafçı olarak iştirak etmiştir.

Arkaik heykelin Çandarlı yarım adasının berzahında bulunmuş olması ve civarında vazo kırıklarının eîe geçmiş olması buluntu mahallinin bir eski İon mezarlığı olduğu kanaatini veriyordu. Anadolu'da şimdiye kadar yeri belli arkaik mezarlıkların sayısı pek az olduğundan Çandarlı kazısının önemi daha işe başlamadan kendisini göstermekte idi. Nitekim ilk çalışmalar bu kanaati teyit etmiştir. Ayrıca mezarlığın çok belirli bir sınıır içinde fev-

kalâde kesif bir mahiyet arzemesi kazının önemini bir kat daha arttırmaktadır. Bu yıl yapılan çalışmalar sırasında heykel bulunmamışsa da çok güzel vazolar elde edilmiştir. Mezarların bulunduğu tabaka azami bir metre kalınlığında olup yer yüzünden 50 santimetre derinlikte başlamakta ve bugünkü su seviyesinde nihayet bulmaktadır. Bu sene kazılan saha dahilinde umumiyetle milâttan önce 6 ncı asır mezarlarına rastlanmıştır. İlk 50 santimetre içinde klâsik ve Hellenistik devirlere ait seramik parçalarına ve daha aşağıdaki seviyelerde de tek tük aynı devirlere ait lâhitlere tesadüf edilmiştir. Bununla beraber ilk araştırma alanına giren mahalde kesif bir arkaik çağ mezarlığı bulunmaktadır. Elde edilen vazolara göre zaman bakımından mezarlığın daha çok 6 ncı asrın ilk yarısına ait olduğunu söylemek mümkündür. Meydana çıkan vazolar arasında orta ve geç Korint vazocularıyla geç tipte oryantalizan vazolar (Şekil 3) Chios kadehleri (Şekil 4), arkaik küçük usta kylixleri ve Çandarlı tipi yerli seramik birinci plânda yer almaktadır.

Çandarlı Nekropolis'i arkaik çağ Anadolu ölü gömme âdetleri hakkında mükemmel ve sarîh bilgi vermektedir. Cesetler (6 ncı asrın ilk yarısında) yakılmakta ve yakma ameliyesi mezarlıkta yapılmaktadır. Yer yer koyu yangın izleri tesbit edildiği gibi birçok vazolar da sarîh yangın izleri göstermektedirler. Yangın izlerini renkli fotoğraflarla ve desenlerle tesbit ettiğimiz profilde tetkik etmek mümkündür. Ölü'nün cesedi yakıldıktan sonra çeşitli büyüklüklerdeki adi küplere hediyeelik vazolarla birlikte konmakta ve ağız bazan muntazam bir şekilde düzeltilmiş bazan da kabaca bir şekle sokulmuş olan taşlarla

(Şekil 1-2) örtülmektedir. Birçok vazoların dip tarafları bazılarının da beş bir yanını taşlarla örtülmekte idi. Küp ağzlarının veya içindeki iskeletlerin muayyen bir istikamete tevcih edilmemiş oldukları anlaşılmaktadır. İnce uzun kaplar yere yatırılmakta, geniş kaplar ise kaideleri üzerlerine oturtulmaktadır (Şekil 1-2). Birçok mezar küpleri etrafı kaba taşlarla çevrili 3-5 metre kutrunda daire şekilli bir aile mezarlığı içinde yer almaktadır. Böylece bir aileye mensup kimselerin taşla çevrili bir mahalli hususi mezarlıkları olarak kullandıkları ve toprak üstüne koydukları işaretler yardımıyla vefat vukuunda ölülerini kendi mezarlıklarına gömdükleri anlaşılmaktadır. Hediyelek vazolar mezar küplerinin içinde ve bilhassa yanı başlarında bulunmuşlardır.

Çandarlı mezarlığı arkaik çağ ölü gömme âdetleri bakımından olduğu kadar

aynı devrin vazoculuğu ve küçük heykelciliği yönünden de önem arz etmektedir. Köylülerin bulmuş olduğu heykel küp mezarlar arasında yer almaktadır. Onu Pitane (Çandarlı) şehrinin zengin bir hemşehrisi diktirmiş olsa gerektir. Eser arkaik devir sonunda yere devrilmiş ve topraklarla örtülmüş olduğundan bugüne kadar saklı kalmıştır. Aynı yerde daha birçok heykellerin bulunduğu muhakkaktır. Fakat bu mahaldeki toprak tabakası bir metreyi geçmediğinden ancak yere muvazi olarak yatmış ve üstleri tamamen toprakla örtülmüş heykellerin günümüze kadar saklı kalmış olmaları mümkündür. Bununla beraber seneye devam edecek olan Çandarlı kazılarında daha başka arkaik heykellerin bulunması da mümkündür. Bulunan eserler restore edilmiş bir halde Bergama müzesine nakledilmiştir.

1959 İSLÂHIYE BÖLGESİ ARAŞTIRMALARI: YESEMİK ÇALIŞMALARI VE TILMEN HÜYÜK SONDAJI

Prof. Dr. U. Bahadır ALKİM

İslâhiye dolaylarında 1955, 1957 ve 1958 yıllarında Türk Tarih Kurumu adına yapılmış olan araştırmalara 1959 yılında Millî Eğitim Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Umum Müdürlüğünün de iştiraki ile devam edilmiş ve Doçent Dr. U. Bahadır Alkım'ın başkanlığı altında Mühendis-Topoğraf Ferit Koper, Arkeolog Handan Alkım, Arkeolog Refik Duru, Foto Uzmanı Arkeolog Aziz Albek ve desinatör yardımcısı İsmet Demir'den mürekkep bir heyet 7 Temmuz - 15 Eylül 1959 tarihleri arasında adı geçen bölgede çalışmalarını geliştirmiştir.

I. Yesemek'deki sondaj ve incelemeler:

1 — Gaziantep İlinin İslâhiye İlçesi-nin 22 km. kadar güney-doğusunda kâin Yesemek Taşocağında ve Heykel Atelyesinde (Res. 1-2), — büyük bir kısmı M. Ö. II. binyılına, bir kısmı da M. Ö. I. binyılına ait — yeni kabartma ve heykel taslakları, yapılan sondajlarla meydana çıkarılmıştır. Yeni bulunanlar arasında bir araba sahnesi, iki kanatlı arslan, vücudu insan başı ise ayı olan bir “karışık mahlûk”, cepheden tasvir edilmiş ikilî Dağ Tanrısı kabartması (Res. 4) bilhassa zikre değer. Çivi yazısı Hititçesinde *LÛhartagga*-suretinde kaydına rastlanılan ve vücudu insan, başı ayı olan bu “karışık yaratığın” plastik eser halinde Yesemek'de işlenmiş olması atelyemizin önemini ayrıca göstermektedir.

2 — Ağırlıkları 2-12 ton arasında değişen ve büyük bir kısmı sondaj suretiyle meydana çıkarılan heykel taslaklarından 27'si ceraskal yardımı ile dikilmiş (Res. 3), bu suretle bunların müsait ışık şartları altında etüdlerinin kolaylaştırılması sağ-

lanmış ve nakilleri için de ilk adım atılmıştır.

3 — Yesemek Taşocağında muhtelif işçilik safhalarından geçtikten sonra hazırlanmış olan heykel taslaklarının teknik ve tipolojik etüdü yapılmış ve 6 tip kapı-arslanı, 4 tip sfenks, 3 tip Dağ Tanrısı kabartması (Res. 5-7), 2 tip heykel tesbit edilmiş ve taslakların desenleri mahallinde çizilmiştir. Bunlar arasında Dağ Tanrıları kabartmalarının 23 ortostat üzerinde ikişer ikişer mükerrer kabartmalar halinde ve M. Ö. II. binyılı Hitit sanatı üslûbunda tasvir edilmiş olmaları hem bu Amanus bölgesindeki Dağ Tanrısı kültürünün o devirde çok revaçta olduğunu ve hem atelyemize, Yesemek dolaylarındaki iskân yerleri tarafından verilen siparişlerin geniş mikyasta karşılandığını göstermekte ve aynı zamanda Dağ Tanrılarının İmparatorluk devrinde Hitit panteonuna nasıl geçmiş olduğuna dair intikal misalleri teşkil etmektedir.

Tamamlayıcı sondajlar, büyük bazalt kayalarından blokların nasıl çıkarıldığına, ne gibi usûllerle çeşitli taslak blokları meydana getirildiğine (Res. 8-9), ve bu taslakların hangi işçilik safhalarından geçerek skülpür haline geldiğine dair aydınlatıcı bilgi vermiş ve böylece M. Ö. II. ve I. binyılı Ön Asya heykeltraşlık sanatında şimdiye kadar meçhul kalmış teknik hususlar için bir katkı sağlanmıştır.

II. İslâhiye bölgesindeki araştırmalar:

İslâhiye bölgesinin topraküstü araştırmalarına 1959 yılında da devam edilmiş ve İslâhiye ile Kırıkhan arasında arkeoloji literatüründe bu güne kadar tanınmayan 20 Hüyük tesbit edilmiş, bu suretle Sakçagözü, Zincirli, İslâhiye, Altıntop ve Hassa Ovalarının sistematik incelen-

mesi tamamlanmış ve böylece Braidwood-İstikşafının kuzey sınırını teşkil eden Kırıkhan ile Hacıbebekli arasındaki arazi şeridinin iskân tarihini aydınlatan topraküstü malzemesi sağlanmıştır. 1958 yazında bulunanlarla birlikte sayıları 50'yi geçen Hüyüklerden bir kaçı, çanak-çömlek kalıntılarına göre M. Ö. III. bin, bazıları M. Ö. II. bin, büyük bir kısmı ise M. Ö. I. binyılı iskânını göstermektedir. Hüyüklerin, esas itibariyle, kuzey-batı Mezopotamya ve Suriye'yi güney-doğu Anadolu'ya bağlayan ve bu gün dahi kullanılan yollar üzerinde sıralanması, tarihî coğrafya tetkikleri için de ayrıca önemlidir.

Tesbit etmiş olduğumuz Hüyükler arasında Hassa ilçesinin 3 km. kadar güney-doğusunda bulunan Yukarı Karafakılı ve onun da takriben 1,5 km. güneyinde kâin Aşağı Karafakılı Hüyüklerini bilhassa zikretmek isteriz. M. Ö. I. binyılına ait olduğu anlaşılan ve bu gün dahi bazı kesimlerinde 0.50-1.00 m. bir yükseklik gösteren sûr kalıntıları Aşağı ve Yukarı Karafakılı Hüyüklerini çevrelemektedir, ayrıca sûr dahilinde yapı bakiyesi de mevcuttur; bu iki Hüyüğü, bölgemize râci M. Ö. IX.-VII. yüzyıl Assur metinlerinde rastladığımız yer adlarından iki önemli müstakem şehir olduğunu tahmin etmekteyiz. Heyetimiz, ileride, — bölge araştırmalarını tamamlayabilmek için — bu Karafakılı Hüyüklerinde de sondaj veya kazı yapmayı programına almış bulunmaktadır.

III. Tilmen Hüyük Sondajı:

İslâhiye'nin 10 km. kadar doğusunda kâin olup 1958 yılı yazında tesbit ettiğimiz Tilmen (diğer adı: Tilman) Hüyüğünde, — müstakbel bir kazının geniş çaptaki çalışmalarına bir hazırlık teşkil etmek üzere — ilk defa olarak bir sondaja başladık. Sonuçlarımızı birkaç maddede özetliyelim:

1 — Tilmen Hüyüğünün (Res. 10) topoğrafik plânı alındı ve topraküstü istikşafı yapıldı.

2 — İslâhiye Ovasının seviyesine nazaran 22 m. yükseklikte olan Tilmen Hüyüğü tabii ve yassı bir bazalt kayalığının

üzerinde teşekkül etmiş olup bir dış ve bir iç sûru ihtiva etmektedir; sûr kalıntıları yer yer 2 m. kadar yükseklik göstermekte ve harçsız cesim taşlarla örülmüş bulunmaktadır. Dış sûrun, biri kuzeyde diğeri de doğuda olmak üzere iki monümental giriş binası mevcuttur; bunlardan doğuda olanını (Res. 11) bu mevsim tamamen açtık, ve bu dış kapının dış yönüne düşük bir surette geçen sene bulduğumuz bazalt kapı-arslanı parçasını ceraskal yardımı ile doğrulttuk; kapı binasının plânı, bilhassa içi sûrle irtibatını bir geçit-sûru ile yapması bakımından M. Ö. II. ve kısmen I. binyılı Filistin şehirlerinin (meselâ Megiddo ve Tell ed-Düweir) kale kapılarının plânına çok benzemesi mimarlık tarihi bakımından dikkat çekicidir. İleride, araştırmalarımız geliştikçe bu konuyu teferrüatı ile ele alacağız.

Zincirli ve İslâhiye Ovalarının uzun müddet bataklık altında kalışı, Tilmen Hüyüğünü gizlemiş ve son zamanlarda bataklığın kurutulması, bu mühim yerin tarafımızca ilk defa olarak görülerek değerlendirilmesine âmil olmuştur.

3 — Topraküstü incelemelerini bitirdikten sonra, Tilmen Hüyüğünün gerçek anlamda ve geniş çapta bir kazıya lâayık olup olmadığını anlamak amacıyla bir sondaja girişmeği uygun bulduk ve bu deneme kazımızı Hüyüğün zirvesindeki müsait bir yerinde yaptık. 10 x 10 m. boyutundaki sondajda henüz, Hüyük zirvesinden itibaren, 5.60 m. derinliğe inmemize ve bittabî bâkir kayaya daha rastlamamıza rağmen dört kültür katı tesbit etmiş bulunmaktayız. Şöyle ki:

I. Kat — I a ve I b olmak üzere — iki safhalı bir Demir Çağı kültürünü temsil etmektedir; bu katta bol miktarda bu devri karakterize eden keramik parçaları (M. Ö. takr. IX. ve VIII. yüzyıl) meydana çıkarıldı. I a duvarlarının temel kalıntıları, I b duvarlarının temellerinin üzerine doğrudan doğruya oturmaktadır. I b'de yuvarlak plânlı kaba taştan örülmüş 6 silo bulduk.

I b'den sonra bir yangın tabakası gelmekte ve onun altında II. kat duvar

kalıntıları bulunmaktadır. I b katı silolarının temelleri II. katı delip bu katın bitimine kadar inmektedir. II. katta, M. Ö. II. bin yılı keramiğini karakterize eden çanak-çömlek ve bir hayvan figürünü buldu.

II. katın altında, II. kattan yine bir yangın tabakası ile ayrılan III. katı tesbit ettik; bu katta sandık-mezar tipinde iki çocuk mezarı meydana çıkarıldı; dörtgen plânlı bu mezarlar, herbir yüzeyinde birer olmak üzere 6 bazalt levhasının bir araya getirilmesiyle teşekkül etmektedir. Mezarların her ikisinin içinden bir miktar beyaz taş boncuk görülmesi, bunların kız çocuklarına ait olmaları ihtimalini kuvvetlendirmektedir. III. katın çanak-çömlek kalıntıları M. Ö. III. bin yılı keramiğini andırmakta olup bazı bakımlardan Filistin'in Eski Bronz Çağı keramiğine benzemektedir. Bu katta tam olarak yuvarlak dipli, parlak kırmızı renkte iki kâse bulundu.

III. katın altında IV. kat gelmektedir. IV. kat bilhassa çanak çömlek bakımından enteresandır. Parçaların çoğu boyalı olup bir taraftan Obeid, bir taraftan da Mersin

(Yümüktepe) keramiğine benzemekte ve ayrıca özel örnekler de vermektedir. Bu benzerlik, Tilmen Hüyükün Mezopotamya ile Anadolu arasındaki yol üzerinde bulunuşunun ve dolayısıyla Zincirli, İslâhiye ve dolaylarının coğrafi önemine kültürel önem ilâve etmektedir. IV. katta bol miktarda sileks âletler de meydana çıktı. Yukarıda da belirtildiği üzere henüz ana toprağa inilmemiş olmasına rağmen kalkolitik devir buluntularının 4,75 m. den itibaren başlamış olması, Tilmen Hüyükün müstakbel kazılar için vaadkâr bir mevki halinde bulunduğunu göstermektedir. Bu duruma göre, daha derin tabakalara inildiği takdirde kalkolitik devirden de eski kültür tabakalarına Tilmen'de rastlanacağını ve bu suretle Anadolu ile Mezopotamya ve Suriye arasında bir kilit noktası teşkil eden bu Hüyükte Anadolu'nun prehistorik arkeolojisi için henüz meçhul noktaların aydınlanacağını kuvvetle tahmin ettiğimizi burada açıklar ve Heyetimize yapmış olduğu değerli yardımlardan dolayı Eski Eserler ve Müzeler Umum Müdürlüğüne derin teşekkürlerimizi tekrarlarız.

BERICHT ÜBER DIE AUSGRABUNGEN DES DEUTSCHEN
ARCHÄOLOGISCHEN INSTITUTS UND DER DEUTSCHEN
ORIENT-GESELLSCHAFT IN BOĞAZKÖY IM JAHRE 1959

Prof. Dr. Kurt BITTEL

Die Ausgrabungen des Deutschen Archäologischen Instituts und der Deutschen Orient-Gesellschaft in Boğazköy - Hattuša sind in der Zeit vom 22. Juli bis 14. Oktober 1959 fortgesetzt worden. Der Grabungsstab setzte sich zusammen aus Frl Dr. Jeanny E. Vorys und Dr. Thomas Beran (Archäologen), Dipl. Ing. Peter Neve und Cand. arch. Wulf Schirmer (Architekten), Herrn Peter Steyer (Photograph), Frl. Andy Seuffert (Zeichnerin); die Herren Prof. Dr. Hans G. Güterbock und Prof. Dr. Heinrich Otten (Hethitologen) waren abwechselnd mit der Aufnahme der neu gefundenen Texte und mit dem Kopieren der 1957 gefundenen Tontafeln aus dem Archiv "K" im Museum in Ankara beschäftigt; Präparator war Bay Ali Yılmaz aus Yassihüyük (Gordion); Herr Dr. Franz Fischer (Tübingen) nahm im September und Oktober Keramik aus früheren Grabungen auf; Grabungsleiter war Prof. Dr. Kurt Bittel, der in der Aufsicht am Ort teilweise durch Dr. Thomas Beran vertreten wurde.

Kommissarin der Alterumsverwaltung war zum dritten Male Frau Hatice Kızılyay, Kustodin der Tontafelsammlung der Istanbuler Museen. Für kurze Zeit wurde sie in ihrer Arbeit unterstützt durch Herrn Turgut Erdoğan (Museum Kastamonu). Einige Wochen arbeiteten auch die Herren Güven Arsebük und Mark Glazer, Studenten der Archäologie an der Universität Istanbul, als Volontäre in der Grabung mit.

Allen diesen Helfern, wie besonders der Generaldirektion der Altertümer und Museen und der Direktion des Museums Ankara gebührt unser wärmster Dank

für die uns gewährte Hilfe und Unterstützung.

Am 22.9 hatte die Expedition die Ehre, den Gouverneur der Provinz Çorum, S. E. Herrn Cevat Çapanoğlu, und die Herren Abgeordneten des Vilayets in Boğazköy begrüßen zu können. Neben einer Führung durch die Ruinen ergab sich dabei Gelegenheit zu Gesprächen über die Staatsverwaltung und die Expedition gemeinsam betreffende Probleme.

Ziel der Grabungen war der Abschluss der Arbeiten auf Büyükkale, im 14. und 13. Jahrhundert v. Chr. Sitz der hethitischen Königsburg.

Die nachhethitische Aktivität auf Büyükkale lässt sich in zwei Hauptphasen unterteilen, in eine hellenistisch-römische, und eine, die in Ermangelung eines besseren Terminus als "phrygisch" bezeichnet wird. Gesamtbilder der jeweiligen Siedlungen und Anlagen dieser beiden Epochen zu gewinnen, war infolge der starken Störung insbesondere der jüngsten Schichten durch natürliche Erosion und moderne Ackerbautätigkeit nicht möglich. Doch gelang die Klärung der Befestigungsanlagen in römischer Zeit eine einfache, nur den besonders gefährdeten Südhang und Teile des Westhanges deckende Mauer mit einer Pforte im Burgplanquadrat v/6, in phrygischer Zeit eine die ganze Burgterrasse umschliessende Festungsmauer mit Türmen, zwei Toranlagen, und bis zu vier Verstärkungs- und Erneuerungsphasen. Im Burginnern sind acht Siedlungsschichten nachgewiesen, von denen die beiden jüngsten durch die Kleinfunde, vor allem Münzen, in die Zeit etwa von Hadrian (117-138) bis Gallienus (253-268

n. Chr.) zu datieren sind. Der Beginn intensiverer phrygischer Besiedlung auf Büyükkale reicht nach Ausweis der Keramik kaum vor das 8. Jahrhundert v. Chr. zurück. Die untere zeitliche Grenze der phrygischen Besiedlung ist nicht mit absoluter Sicherheit zu bestimmen. Doch ist es wahrscheinlich, dass die phrygische Periode bis an die hellenistische Epoche heranreicht, als ihr dann möglicherweise durch das Eindringen der keltischen Galater (die 278/7 v. Chr. über den Hellespont setzten) ein Ende bereitet wurde.

Der Plan der grossreichszeitlichen Königsburg zeigte bisher im Südosten, im Südwesten, und im äussersten Norden noch leere Stellen. An der Nordspitze wurde die Freilegung der Gebäude E und F abgeschlossen. Gebäude E (schon 1907 angeschnitten, als dort der Fund eines Tontafelarchivs gelang), mit einem breiten Eingangsraum auf der Burginnenseite, und einer grossen, zentralen Halle, um die sich kleine Räumlichkeiten gliedern, kann als Wohngebäude angesprochen werden. Treppenhäuser im Südwesten und an der Nordecke beweisen die Mehrstöckigkeit. Da jedoch der Eingangsraum auf dem höheren Niveau des Burginnerhofes lag, führten diese Treppen nicht in einen Oberstock, sondern in das dem tieferen Niveau im Westen entsprechende Untergeschoss (s. Abb. 1).

Von dem nördlich anschliessenden Gebäude F war bisher nur die Westecke bekannt. Die Ausmasse des Bauwerkes betragen 30:35 m. Mauertechnik und Mauerstärken entsprechen dem Gebäude D. Den Kern des Baues bilden fünf mit den Langseiten aneinander stossende, je etwa 3:10.5 m. messende, magazinartige Räume, die im Nordwesten und Südwesten von einem Korridor mit L-förmigem Grundriss umschlossen werden. Im Südosten reihen sich zwei grosse, 12:6 m messende Räume an, den südwestlichen Abschluss des Gebäudes bildet ein Trakt von 5 oder 6 kleinen Zimmern. Direkt Vergleichbares ist aus der altkleinasiatischen Architektur bisher nicht bekannt, doch kann nach Analogie

des Gebäudes D angenommen werden, dass der Baukern als Fundamentrost einer von Pfeilern gestützten Halle anzusprechen ist.

Im Südosten der Burg konnte die Ausgrabung des Gebäudes K abgeschlossen werden. Dieses 22:27,5 m messende Bauwerk ist unmittelbar am Steilabfall des Felsens errichtet. Der Absturz ganzer Partien des Mauerwerks nach der Zerstörung von Hattuša wenig nach 1200 v. Chr., und besonders die nachhethitische Bautätigkeit in diesem Areal (über Gebäude K lag das 1957-58 freigelegte phrygische Osttor mit der Statuengruppe) haben den Erhaltungszustand des Baues stark beeinträchtigt. Auf der nach Nordwesten orientierten Burginnenseite zeigt sich eine Reihe von sechs kleinen, wahrscheinlich zum Burginnern hin offenen, nur durch eine Pfeilerreihe begrenzten Räumen. Eine ähnliche Raumreihung liess sich auch auf der Nordostseite feststellen. Ein innerer Raumtrakt wird gebildet von zwei, A (darin 1957 Fund des Tontafelarchivs "K") und B genannten Räumen gebildet. Der übrige Teil des Gebäudes ist verloren (s. Abb. 2).

Das Gebäude K unterbricht mit seiner Südwestfront die Burgmauer über dem Südhang des Burgberges. Der Grabungsbefund zeigt, dass die Burgmauer ursprünglich ohne Unterbrechung bis an die Terrassenmauer in den Planquadraten u/4-5 heranführte. Bei Anlage des Gebäudes K ist dann die äussere Schale der Burgmauer, die nun zugleich die südwestliche Aussenmauer des Gebäudes bildete, in rechtem Winkel nach Südosten herumgeführt und bis zur Südostbastion (z/3-4) hingeleitet worden. Im Planquadrat x/5 gelang die Feststellung eines Mauerabganges, der von der südöstlichen Aussenfront des Gebäudes K ab ebenfalls zur Südostbastion hinführte. Es ist nicht ausgeschlossen, dass in den heute bis auf den Fels abgewaschenen Teilen zwischen diesen beiden Mauerzügen in hethitischer Zeit ein zweiter Burgaufgang bestand.

Dieser wäre dann zwischen Südostbastion und Gebäude K hindurchpassiert, an der Südostecke von Gebäude K rechtwinklig zum Burginnern hin umgebogen, und hätte dieses im Gebiet zwischen der Nordostecke des Gebäudes K, dem turmartigen Kopf der Burgterrasse in u/5-6, und der südöstlichen Front des Archivgebäudes A erreicht. Das würde bedeuten, dass das phrygische Osttor und sein Aufgang einen Vorläufer in hethitischer Zeit gehabt hätten.

Im Südwesten des Burgplateaus gelang die Feststellung einer Hallenkonstruktion, die in Fortsetzung der Burginnenfront des Gebäudes G und parallel zur südöstlichen Begrenzung des gegenüber liegenden Gebäudes H - den äusseren Burghof nach Südosten und Südwesten hin abschliesst. Diese Anlage der Hofbegrenzung durch eine offene Pfeilerhalle stellt ein bemerkenswertes Beispiel einer architektonischen Gestaltung eines offenen Platzes dar, hinter der man eine überlegte Planung vermuten kann.

Vom Burgtor, das im Südwesten etwa auf halber Höhe des Burgberges lag, gelangte man also auf ziemlich steilem Weg von aussen her an den von Südost nach Nordwest verlaufenden Teil der Pfeilerhalle, und nach Durchschreiten dieser Halle in den äusseren Burghof. Dieser äussere Burghof, auf den hin die Gebäude G und H, sowie ein Teil der Westfront des Gebäudes A orientiert sind, war wohl auf mindestens drei Seiten von offenen Pfeilerhallen umgeben. In der Nordostecke vermittelte ein Durchgangsgebäude ("Torbau"), vermutlich mit Treppen, den Zugang zum inneren Burghof, auf den hin sich die Fronten des Archivgebäudes A und des Thronsaales D öffnen.

Nicht nur eine Kontrolle früher erzielter Erkenntnisse, sondern eine erhebliche Verfeinerung und Erweiterung des Wissens um das alt - und vorhethitische Büyükkale erbrachten die Tiefgrabungen im Südwest - und Südostareal.

Im Südwesten wurde zunächst die Freilegung eines grossen Gebäudes der

zweiten vorgrossreichszeitlichen Bauschicht (Schicht IVb) abgeschlossen. Kern des Gebäudes, das an das 1952 ausgegrabene Bauwerk der Schicht IVb anschliesst (s. MDOG 86, 1953, S. 12 - 13, Plan 2), war ein lang-rechteckiger Raum mit einer Grundfläche von 4, 5:9,5 m. Die Wände des Raumes, nur nach innen orientiert, zeigen sorgfältig gesetztes, grossformatiges Bruchsteinwerk. Dies, und die kellerartige Anlage dieses durch einen Kanal entwässerten Raumes, deuten auf eine gewisse Verwandtschaft mit dem Gebäude C der Grossreichszeit.

Der Schicht IVb zeitlich vorausgegangen war ein Gebäude monumentalen Ausmasses mit bis zu 2m dicken Mauern aus auffallend grossformatigen, nicht gebrochenen, sondern aufgesenen Steinen. Sowohl bei Anlage dieses Baues, wie bei der Errichtung der Schicht IVb war das gesamte Gelände nivelliert und aufgefüllt worden, sodass innerhalb dieser Gebäude keine Feststellung älterer Straten gelang. Südöstlich des grossteinigen Baues war jedoch kein Baugrund beansprucht worden, sodass sich dort mehrere noch ältere Siedlungsschichten beobachten liessen. Als oberste zeigte sich der Rest eines Hauses mit noch gut anstehenden Lehmziegelwänden über einem Bruchsteinfundament. Die Wände waren mit einem dicken Lehmverputz versehen, über den sich noch eine weisse Kalkschlämme legte. Die diesem Lehmziegelgebäude vorangehende Bauschicht hatte ein gewaltsames Ende durch Feuer gefunden. Der stratigraphische und archäologische Befund, insbesondere die Keramik, sprechen für eine Synchronisierung dieser Brandschicht mit der Brandschicht IVc, die bei früheren Grabungen im Bereich des Gebäudes G festgestellt worden war. Zwei unbedeutende Schichten schieben sich zwischen diesen Brand und eine noch frühere, ebenfalls durch Feuer zerstörte Bauschicht mit einem monumentalen Gebäude, dessen Mauern teilweise noch bis zu 2m hoch anstanden. Von diesem Bau konnten sieben Räume teilweise oder ganz freigelegt werden. Zwei rechteckige

Räume mit einer Grundfläche von etwa 8:5,5 m lagen parallel nebeneinander, an der West- und Nordseite reihten sich kleinere Zimmer an. Über einem sorgfältig gemauerten Fundament aus grossen, teils gebrochenen, teils gelesenen Steinen, erhebt sich ein Oberbau, der, mit reichem Holzwerk versehen, aus zwischen die Balken eingeschüttetem Gusswerk aus Lesesteinen, Lehmziegeln und Lehmörtel besteht, mit dickem Lehmputz verkleidet. Nur die Trennwände zwischen den kleinen Zimmern bestehen zum Teil aus reinem Lehmziegelwerk. Teile der herabgestürzten Decke zwischen Ober- und Untergeschoss mit Tragbalken, Deckenputz und Fussbodenstrich konnten präpariert werden. Im ganzen Grabungsareal bis aus den gewachsenen Fels durchgeführte Tiefschnitte zeigten, dass dieses Gebäude zumindest hier im Südwesten der Burg keinen Vorläufer hatte. Es zeigte sich aber auch, dass nach der Zerstörung des Baues eine Siedlungslücke eingetreten sein muss, während derer der Brandschutt von Regen und Witterung abgeschwemmt und über die ganze nähere und weitere Umgebung, insbesondere dem abfallenden Felshang folgend, verbreitet werden konnte (s. Abb. 3).

Leider ist das Gebäude vor seiner Niederbrennung fast völlig ausgeplündert worden, sodass ausser Gefässscherben keine Funde gemacht werden konnten. Die Keramik zeigt, dass das Gebäude über eine beträchtliche Zeit hin bestanden haben muss. Handgemachte, spät-frühbronzezeitliche Keramik (Alişar I-Derivate, einige Alişar III-Scherben) findet sich neben handgearbeiteten Prototypen, aber auch schon scheidengedrehten Beispielen der sogenannten hethitischen Ware. Charakteristisch ist auch eine tongrundige, scheidengedrehte Gattung mit weitausladenden Schalen und glockenförmigen Bechern über einem mit der Schnur von der Drehscheibe abgeschnittenen Boden. Gefässformen und Technik zeigen deutliche Anklänge an mesopotamische Vorbilder. Man kann annehmen, dass zusammen

mit der Töpferscheibe auch die Anregungen zu Form und Technik aus Mesopotamien übernommen wurden. Zu bemerken ist auch das Fragment einer lokalen Weiterentwicklung eines *Depas amphikypellon*. Das Nebeneinander von handgemachter und scheidengedrehter Ware, das Vorhandensein sowohl später frühbronzezeitlicher, wie auch schon früher hethitischer Typen, weisen auf eine Datierung in die mittlere Bronzezeit. Das heisst also, dass die Zeit des Bestehens des verbrannten Gebäudes sich mit der ganzen Periode der assyrischen Handelskolonien in Kapadokien deckt. Den Brand, der das Ende der Schicht herbeiführte, darf man demnach mit der Eroberung und Zerstörung von Hattuş durch Anitta von Kuşşara und Neša zusammenbringen. Zum Befund auf Büyükkale passen auch die früher erarbeiteten Ergebnisse im Stadtgebiet von Boğazköy, wo durch die Grabungen festgestellt wurde, dass nach der Zerstörung der durch die Textfunde in die Zeit Anittas datierten Schicht 4 eine Siedlungslücke eintrat.

Auch innerhalb des Gebäudes K und im Zwischenraum zwischen Gebäude K und A gelang es, mehrere vorgrossreichszeitliche Schichten zu präparieren und zu untersuchen. Im Gesamtcharakter besteht ein Unterschied insofern, als die althethitischen Gebäude im Bereich des Gebäudes K einen wesentlich bescheideneren Eindruck machen, als die mindestens teilweise monumentalen Bauten im Südwesten der Burg. Immerhin liess sich als vierte vorgrossreichszeitliche Schicht der Rest eines durch Brand zerstörten Stratum nachweisen, sowie als sechste eine noch frühere, in einem das ganze Areal umfassenden Brand zugrunde gegangene Schicht, deren Funde den gleichen mittelbronzezeitlichen Charakter aufweisen, wie die Funde aus der tiefsten Schicht im Südwesten. Im nordöstlichsten Raum des Gebäudes K wurde direkt über dem gewachsenen Fels, deutlich unter dem Brand der sechsten Schicht, ein Pithos geborgen,

den man nach Form und Technik als den ältesten bisher auf Büyükkale gemachten Fund ansprechen kann. Es handelt sich um ein handgemachtes Gefäss mit ovalem Querschnitt und offener Mündung auf einem kleinen Standfuss, aus grobem, mit Sand gemagertem, gelb - bräunlichem, aussen glatt verstrichenem Ton, mit einem unregelmässigen Muster schwarzer, vertikaler Linien verziert. Zwei kleine Horizontalhenkel setzen dicht unter einer um das ganze Gefäss herumführenden Kerbleiste an. Vergleichbares ist bisher nicht

bekannt, doch sprechen die Eigentümlichkeiten des Gefässes am ehesten für einen Ansatz in das Chalkolithikum.

Unter den Kleinfunden sind neben der grossen Menge der gut stratifizierten Keramik vor allem einige Terrakotten (S. Abb. 4). und Bronzegeräte erwähnenswert, ein marmorner Schwertknauf, und 21 Siegel und Siegelabdrücke. An Texten konnten 260 Tontafeln und Fragmente inventarisiert werden, meist Festrituale, aber auch einige historische Fragmente, Briefe, und einige medizinische und Wahrsagetexte.

1959 MİSİS ÇALIŞMALARI

Ord. Prof. Dr. H. Th. BOSSERT

Misis Kazısı 1 Eylül'dan 1 Ekim 1959 tarihine kadar devam etmiş, gerek kazıdan evvel ve gerek kazıdan sonra hem geçen seneki hem de bu seneki buluntular üzerinde ilmî çalışmalar geliştirilmiştir.

Kazı Heyetinde şahımdan maada Ferdinand Hinzen (Mimar), Deltev Mülter (Mimar), Klaus Bockmann (Desinatör ve Fotoğrafçı) ve Ernst Doblhofer (Graz Üniversitesinde, Epigraf) yer almıştır. Bu arada, burada isimlerini zikretmediğim misafir ilim adamları da hafriyatımızda incelemeler yapmışlardır.

Hafriyat, Misis Hüyüğünün geçen sene kazısına başlanmış olan doğu yamacında geliştirilmiş ve bazı kesimlerde satha nazaran 10 metre derinliğe kadar inilmiştir. Alanın batı kısmında geç bir akropol duvarı kalıntısı meydana çıkarılmış, bu duvarda Geç-Roma devri mimarî parçala-

rının kullanılmış olduğu görülmüştür. Bu parçalar arasında, üzerinde girlandlar arasında bir boğa tasviri bulunan bir arşitrav bilhassa zikre şayandır.

Geç-Roma yapılarının bir kısmı hafredilmiş ve bunlar arasında bir hamam kalıntısı meydana çıkarılmıştır. Bu binanın geniş sahaya yayılmış olması, muhtelif tabakaları tahrip etmesine yol açmış olduğu için ancak mo'ozlar arasında eski devir parçalarına tesadüf etme imkânı hasıl olabilmıştır. Buluntular Osmanlı devrinde Eski Bronz Çağına kadar inmektedir. Eski Bronz Çağına ait bazı çanak-çömlek parçalarından maada sileks uçları, birkaç Geç-Hitit keramik parçasını da zikretmek isteriz. Ancak her hangi bir idol bulunamamıştır. Roma devrine ait pişmiş topraktan yapılmış birkaç figürin parçası da meydana çıkarılmıştır.

EXPLORATION AT PAZARLIK 1959

John M. COOK

The exploration here described was undertaken by the writer in the name of Bristol University and with a grant from the G. C. Winter Warr fund of Cambridge University; it was carried out in partnership with Prof. G. E. Bean, who was assisted by a grant from Istanbul University. Thanks are due to Dr. Kâmil Su, Director-General of Antiquities and Museums, and Mr. Ahmet Dönmez, for affording every facility for the undertaking; to Bay Fethi Işıksal, Education Officer in Marmaris, and to Dr. Nezahat Baydur, of Istanbul University, who, as government commissar at the trial excavation, not only bore the burden of routine work on the site, but also made notable contributions to the interpretation of the architectural remains. The work was carried out between the 9th and the 19th August 1959.

The sanctuary site called Pazarlık is situated in the Eren Dağı west of Marmaris (Vilâyet of Muğla). It lies an hour's walk south of Hisarönü at a height of c. 275 m. above sea-level. On the coast below Pazarlık are remains of an ancient deme-site of the Rhodian Peraea. No direct evidence has as yet been found for the identification of this deme or of the sanctuary at Pazarlık. The deme has in the past been recognized as Erine. But it seems more probable that it is that of the Bybassians; and in that case the sanctuary may be the celebrated healing one of Hemithea described by Diodorus (V. 62-63), to whose rearrangement an inscription discovered by Bean relates (Fraser-Bean, *Rhodian Peraea* 24ff.).

The ancient remains at Pazarlık lie on a narrow crest of the mountain and at the head of the valley immediately under it on the south-west. They have been

briefly described by Admiral T. A. B. Spratt, who visited the spot in 1860 (*Archaeologia* vol. 49, 351-354). At the head of the valley Spratt recognized the position of a theatre, whose diameter he calculated to be 180 feet. We cleared a small part of the cavea of the theatre, and found that the stone benches are of poor construction, each line of seat-blocks being laid separately like a rough wall (Fig. 1). There are also remains of buildings on the slopes above the theatre.

The line of an ancient roadway, retained by massive stone walling, can be distinguished on the south slope of the crest above the theatre. The crest here is retained by massive polygonal walling on its north and south sides, and a temple was built on the platform thus formed. The road led up to an entry on the south edge of the platform and so provided access to the open space in front of the temple porch. The return of the retaining wall by the entrance is shown in Fig. 3. The temple platform is known as Surat Yeri on account of a headless marble statue which was first remarked by Spratt (Fig. 2). The photograph Fig. 4 gives a view of the temple platform as it appeared from the mountain slope on the south at the conclusion of our work there, and Fig. 9 a view down from the temple platform upon the theatre.

The platform was covered with scrub when work commenced; and in the first few days the main task was the clearing of this scrub on and around the place where the temple had evidently stood. Numerous squared stone blocks lay piled up here in great disorder. Many limestone blocks with drafted edges on the face were recognized as coming from the cella walls;

these consist of shallow and deep blocks, which may have formed alternate courses; the walls seem to have been two blocks thick in the deep courses. Other blocks with the bottom of the face undercut were found lying about the site. They belonged to the krepis. Some of them were found piled against one another with their underside uppermost, and it was therefore clear that they had been deliberately overturned.

We cleared to the floor or stylobate level of the temple at several points and were thus able to obtain approximate measurements for the building. The interior of the cella seems to have been c. 9.50 m. long and 4.25 m. wide. We cut a section in the floor of the cella near the east end and found that it consisted of a stratum of lime plaster with a thin layer of tiny pebbles on top and stone pack underneath. Outside the cella walls on the sides and back there appears to have been a floor composed of three rows of squared paving slabs with a row of broader and heavier stylobate blocks on the outer edge; the distance from the cella wall to the edge of the stylobate was about 2.60 m. The krepis had three steps. We exposed the krepis at a point near the south-east corner of the cella (Fig. 8), and in the debris here we found a white-stone Corinthian capital, presumably of late Hellenistic or Roman date (Fig. 6).

The pronaos was cleared of fallen blocks and is here illustrated in a photograph taken from the south-east (Fig. 7). It was connected to the cella by a doorway c. 2.10 m. wide (on the left in Fig. 7). The doorstep is, however, too high on the side facing the pronaos to have served for normal use without portable steps, and it has a projecting carved moulding at the foot of the riser. In addition, a circular stone base, c. 1.66 m. in diameter and hollow in the centre, stood in the centre of the pronaos, and thus impeded the approach

to the door on the central axis of the building (Fig. 5, where the piece of a statue occupying the central hollow is extraneous). The blocks of which the base is composed bear numbers in alphabetic notation; the letters appear to be early Hellenistic. The pavement of squared blocks seems to have continued for a distance of at least 5 m. eastward from the pronaos; if the temple had a pteron, the east porch may have had two rows of columns, and in that case the overall length of the temple may have been c. 22.50 m.

During the work of clearance fragments of various mouldings were discovered, including two small fragments of fretted columnbases. In addition some large pieces of the sima (with carved tendril pattern and lion's-head spouts) were recovered, as also some fragments of sculptured relief that may belong to a frieze.

Two small trenches were excavated to a depth of c. 2 m. near the edges of the platform. Some fragments of a terracotta bath-tub were found here, together with undistinguished pottery including a sherd from an archaic relief-pithos. The finds here seem to suggest a date in the fourth century B. C. for the construction of the temple platform.

On the edges of the temple platform there appear to be traces of the foundations of some smaller buildings; and some of the architectural blocks lying on the site, including gabled cornerpieces in limestone, seem to belong to these smaller buildings. Several statue-bases were discovered, including the two blocks forming the base of the statue Fig. 2. One base found on the south edge of the platform bears the signature of an Athenian sculptor of the beginning of the Hellenistic era; the others appear to have been uninscribed.

If possible, work will be continued on the site in 1960.

FOUILLES DE XANTHOS-RAPPORT SUR LES RÉSULTATS
DE LA CAMPAGNE DE L'ANNÉE 1959

Prof. Pierre DEMARGNE

La neuvième campagne de fouilles à Xanthos a été conduite par MM. Demargne et Metzger, assistés de M. Coupel, architecte des Bâtiments de France. Le Commissaire du Gouvernement Turc était cette année Mme Nihal Dönmez.

1°) Comme il était prévu nous avons, parallèlement à nos recherches sur le terrain essayé d'installer le dépôt Musée construit en 1956-57 (Photos 1 et 2). Pendant quatre semaines Reha Arican, Directeur des Laboratoires de restauration du Musée d'Istanbul, a présidé à ce travail et restauré diverses pièces trouvées les années précédentes. Les marbres les plus précieux du monument des Néréides ont été exposés, en particulier différents éléments de l'ordre, de la porte de la cella, le chapiteau d'angle à quatre volutes. Ont été restaurés le grand sarcophage romain à scène de bataille trouvé à l'Herôon et complété de nouveaux fragments, et, parmi les documents recueillis sur l'acropole, une grande vasque de marbre à fût cannelé, de la fin de l'archaïsme, un grand pithos peint et plusieurs pithoi à reliefs de la seconde moitié du VIème ou du début du Vème siècle, une vasque en terre cuite de la période hellénistique.

2°) Quelques recherches ont été encore conduites autour du monument des Néréides, en même temps que nous procédions au travail de classement et description des blocs. Dans la zone de dispersion possible des marbres nous avons encore élargi nos recherches vers l'Est et vers l'Ouest, nettoyé l'extrémité Ouest de la terrasse Nord. Il semble que nous n'ayons maintenant plus à craindre qu'un bloc important nous ait échappé, et l'on peut considérer comme terminée l'exploration de ce monument.

L'examen, le relevé et la photographie des blocs en vue de la publication nous ont fait faire des découvertes importantes :

a) Un bloc découvert dès 1950, analogue aux corniches de soubassement, mais à trois rangs d'oves au lieu de deux, s'est révélé être le bloc de frise qui manquait à la porte de la cella (Photo 3). L'identification est incontestable, le bloc ayant au lit de pose et au lit d'attente l'épaisseur exacte qui lui permet de prendre place entre linteau et corniche de la porte. Ainsi est reconstituée, et c'est un cas unique, la porte d'un édifice ionique de la fin du Vème siècle: malgré l'influence exercée par l'Erechthéion, on est frappé par la lourdeur des proportions qui apparente cette porte aux portes ioniques de la fin du VIème siècle (Paros, Naxos).

b) Nous avons déjà signalé que des blocs de calcaire étaient épars sur le champ de fouilles, appartenant de façon certaine au monument des Néréides. L'identification la plus curieuse est celle de quatre couchettes funéraires, longues de 1 m 70, avec traversin à une extrémité et décor de pilastres ioniques sur la face antérieure: ces couchettes étaient adossées à un mur (Photo 4). L'étude des autres blocs de calcaire a été poursuivie parallèlement: des dalles présentant des degrés et des encastremements (Photo 5) pourraient appartenir à une rampe (flanquée peut-être des lions découverts par Fellows) permettant d'accéder de la terrasse Nord à une entrée du monument, entre les deux "joues" dégagées sur la face Nord. Ainsi se trouve posé de nouveau le problème de l'accès à une chambre inférieure, comprise dans le soubassement de marbre, sous la cella, à laquelle appartiendraient les cais-

sons de calcaire, les dallages trouvés autour du monument; c'est dans cette chambre que nous placerions les lits funéraires.

c) Après avoir étudié les années précédentes le soubassement de calcaire, celui de marbre, l'ordre et l'élévation du péristyle, nous nous sommes attachés particulièrement cette année aux murs de cella dont nous avons restitué l'élévation, ainsi qu'aux problèmes de mise en place des frises à reliefs: notre travail à Xanthos avait été précédé d'un travail complémentaire à Londres entre le 2 et le 15 Juin.

3°) L'exploration des zones funéraires a été poursuivie sur deux points:

a) à l'hérôon romain extérieur à la ville a été achevée l'exploration de la chambre intérieure, dont la troisième niche a été dégagée, malheureusement très ruinée (restes d'un couvercle de sarcophage (Photo 6). On a pu faire un relevé de cet édifice caractéristique de l'époque impériale (fin IIème siècle).

b) L'abside de la grande basilique byzantine, dans la quartier Est de la ville, apparraissait farcie de blocs lyciens caractéristiques. Nous avons donc dégagé cette abside qui présentait une série de gradins en demi-cercle (Photo 7), des fragments de reliefs et objets de métal d'époque byzantine ont été recueillis: cette étude sera confiée à M. Delvoye. Nous-même avons rassemblé et relevé un grand nombre de blocs lyciens, (Photo 8) dans la basilique et au voisinage immédiat, mais aussi dans un ravin à quelque distance au-dessous. Ils ont dû appartenir à un ou plusieurs monuments, probablement funéraires, datant du IVème siècle, sans doute, et analogues à ceux de l'hérôon de Gjölbaschi, avec débord très prononcé du toit.

4° Nous avons pu enfin achever la fouille de l'Acropole, en apportant, sur un certain nombre de points, d'utiles compléments. Nos travaux ont porté essentiellement

a) sur le secteur Est de l'enceinte

classique et sur les édifices byzantins s'élevant au pied de ce mur d'enceinte,

b) sur la terrasse située au pied de l'angle Sud-Est de l'enceinte classique et sur le tracé de l'enceinte hellénistique,

c) sur une zone qui n'avait pas encore été fouillée à l'intérieur du "bastion Sud",

d) sur la zone comprise entre la cella d'Artémis et le mur byzantin Nord,

e) sur des blocs d'architecture dispersés sur la pente Sud-Ouest de l'acropole, soit au voisinage du "mur de Fellows", soit à environ cinquante mètres en contre-bas.

A. — Au pied de l'angle Sud-Est de l'enceinte classique (Photo 9) et en remontant vers le Nord, nous avons entrepris de retrouver, sous nos propres débris et - nous l'avons constaté ensuite - sous les débris des fouilles de Fellows, le niveau du portique byzantin reconnu en 1957. Un édifice doté de plusieurs pièces disposées en enfilade était adossé au mur d'enceinte classique, dont les fondations de rocher avaient été profondément entaillées. Dans la première des pièces dégagées en partant du Sud nous avons retrouvé, mais en très mauvais état, la mosaïque de Leda signalée par un relevé de Scharf. La pièce suivante comportait une seconde mosaïque, de caractère géométrique.

B. — Les sondages effectués sur la terrasse s'étendant au Sud de l'enceinte classique n'ont révélé que des installations byzantines de médiocre apparence. De fait les extensions hellénistiques de l'enceinte, dont nous avons pu cette année déterminer le tracé exact, avaient laissé cette région en dehors de la zone fortifiée.

C. — A l'intérieur du "bastion Sud" de l'enceinte classique nous avons développé le sondage 6 de 1951. Après avoir bien dégagé les deux petits murs Nord-Sud perpendiculaires au parement interne du rempart, qui paraissent constituer les limites de casemates d'époque classique, nous avons creusé au-dessous de ces murs et atteint deux magasins en partie entaillés dans le rocher. Ces magasins compor-

taient d'un et l'autre des banquettes sur lesquelles reposaient de grands pithoi et des vases de moindres dimensions. Un premier inventaire de ces fragments *in situ* permet, semble-t-il, de faire remonter les magasins au VIIème ou à la première moitié du VIème siècle; précisons aussi que de nombreuses pièces recueillies soit au niveau des banquettes, soit même au niveau le plus profond faisaient partie de remblais antiques accumulés dans cette région au moment où l'on avait nivelé le sol des casemates du Vème siècle. Etant donné la position qu'occupe le "bastion Sud" par rapport aux constructions du sommet de l'Acropole, cella d'Artémis et autel, on admettra que beaucoup de ces fragments recueillis dans des remblais proviennent de dépôts votifs dispersés là aussi dans le premier quart du Vème siècle. Toutes les trouvailles ont été transportées à la fin de la campagne au Musée de Stamboul. Un premier travail a permis de reconstituer un beau cratère à colonnettes de type corinthien, peut-être issu d'un atelier de la Grèce de l'Est, décoré sur une face de deux danseurs encadrés par des sphinx et sur l'autre de lions affrontés. On accordera aussi une attention particulière aux restes, malheureusement très mutilés d'un chaudron de bronze.

D. — L'effort principal de la campagne de 1959 a porté sur la zone mal fouillée située entre la cella d'Artémis et le mur d'enceinte byzantin recouvrant le mur Nord de l'enceinte classique. Un décapage poussé partout jusqu'au rocher a permis de reconstituer un vaste édifice rectangulaire orienté d'Est en Ouest, antérieur au temple d'Artémis, venu par la suite buter contre son long côté Sud (Photo 10). Les remaniements byzantins, qui se sont parfois traduits par de profondes entailles dans le rocher, ne permettent pas de reconnaître le plan exact de l'édifice, surtout au Nord et à l'Est, ni non plus son dispositif intérieur. La technique observée à l'angle Sud-Ouest (blocs taillés en biseau, gros

tenons d'angles) permet de rattacher aux constructions du second quart du Vème siècle cet édifice rectangulaire et la première cella d'Artémis. On abaissera en conséquence jusqu'à la fin du Vème siècle ou jusqu'au IVème siècle la seconde cella d'Artémis qui s'étendait plus au Nord que la précédente et qui utilisait comme mur de fond une partie du long côté Sud de l'édifice rectangulaire. Nous n'avons recueilli aucune indication sur la destination de cet édifice. Peut-être faut-il y voir la résidence du Vème siècle, que l'on proposait jusqu'à présent de situer dans le quart Nord-Est de l'Acropole, sans pouvoir d'ailleurs fournir de preuve à l'appui de cette hypothèse.

E. — En liaison avec l'étude des reliefs de l'Acropole conservés au Musée britannique, qu'avaient entreprise M. Coupel et M. Metzger en Juin 1959, nous avons soumis à un nouvel examen tous les blocs lyciens provenant soit du "mur de Fellows" (mur byzantin d'où Fellows avait extrait la plupart des reliefs transportés à Londres), soit d'une terrasse située un peu en contrebas, sur laquelle reposaient un certain nombre de blocs provenant du même ensemble. Notre travail se poursuivra cet hiver dans le bureau d'architecture de Paris et nous permettra peut-être de proposer une restitution valable pour le curieux édifice de type proprement lycien qui s'élevait sur le terre-plain du pédoncule Ouest.

Durant les mois de Septembre et d'Octobre le colleur de vases du Musée de Stamboul a travaillé à la restauration des fragments de céramiques préattiques recueillies en 1953 au pied de l'autel d'Artémis. Entre le 15 et le 22 Octobre nous avons pu avec l'aide de M. N. Coldstream, membre de l'Ecole anglaise d'Athènes, procéder à un premier classement des céramiques recueillies au niveau du "premier palais" dans le quart Sud-Est de l'Acropole.

REPORT ON THE EXCAVATIONS AT SARDIS IN 1959

George M. A. HANFMANN
and

A. Henry DETWEILER

The second campaign of the excavations at Sardis began on June 26 and ended on September 14¹. The joint undertaking of the Fogg Art Museum of Harvard University and Cornell University was led by George M. A. Hanfmann, Harvard, as Field Director, and A. Henry Detweiler, Cornell, as Associate Director. Professor Thomas H. Canfield of Cornell supervised the architectural work. In addition to the above named, eleven American members formed the regular staff. Kemal Ziya Polatkan, Director of the Manisa Museum, represented the Department of Antiquities as Commissioner. Güven Bakır was employed as architectural assistant and draftsman. As last year the project was sponsored by the American Schools of Oriental Research and supported by funds provided by Harvard and Cornell and by a grant from the Bollingen Foundation of New York².

We benefited again by most cordial cooperation of the Department of Antiquities and Museums and were honored by

¹ The most extensive report on the campaign of 1958, *BASOR* 154 (April 1959) 5-35; cf with A. H. Detweiler also *Archaeology* 12: 1 (Spring 1959) 53-61; *ILN* (May 30, 1959) 924-927; G. M. A. Hanfmann, *Journal of Glass Studies* 1 (1959) 51-54; with K. Z. Polatkan and Louis Robert, *AJA* 64 (1960) 49-56, pls. 9-10. For 1959: *Archaeology* 12: 4 (Winter 1959) 283-4.

² Heartfelt acknowledgement is due some 125 Supporters of Sardis who provided very substantial means through the Fogg Art Museum for the construction program and the vital acquisition of a Citroen truck with crane; and to certain generous donors who made donations through the American Schools of Oriental Studies. The special architectural fellowship of the American Schools of Oriental Research was

a visit of the Director General, Kâmil Su, and Assistant Director, Ahmet Dönmez. The excavation house built jointly by the expedition and the Department of Antiquities had been completed in January 1959 and we were able to establish adequate quarters for the expedition. During the campaign, with partial assistance of the Department, the wall around the camp area was completed, and a laboratory, four additional rooms for the staff, a work and storage building, guard house, a garage, and housing for a small generator were constructed by the expedition. In these matters and in many others our Commissioner was invariably helpful. We are also indebted for various favors to his Excellency, the Vali of Manisa, and to the Department of Public Water Works, especially Director General Süleyman Demirel and Director of the Sixth District, Mehmet Yavaş.

awarded to Alan M. Shapiro. The expedition also gratefully records the grant awarded by the American Philosophical Society to Donald P. Hansen for his study of the Early Christian and Early Byzantine bronzes. The Department of Classics of Harvard University contributed a travel grant for David G. Mitten.

A grant from the Harvard Foundation for Advanced Research has been instrumental in defraying expenses for research and photography. Work on expedition records was carried on at the Cambridge office by (Mrs.) Clare Albright, Friederica Apffel, and (Mrs.) Şükran Umur as volunteers. Sally Loomis as Secretary had considerable share in preparations of the expedition. D. Egnatz was employed as Student Assistant under Faculty Aid Plan.

At Cornell, drawings were prepared for publication by A. Casendino under supervision of T. H. Canfield.

Altogether, excavations were carried on in six locations. To the southwest of the Artemis precinct, in the Lydian Necropolis, Mario Del Chiaro and Alan M. Shapiro, cleared and recorded three Lydian chamber tombs. A new sector was opened by Mario Del Chiaro on the east bank of the Pactolus (Pc, Fig. 1, Paktolus yarı). Three trenches were dug in another new sector, the "Upper Terrace" (Yüksek Teras, also known as Keklik Kayası), next to a preserved stretch of the city wall (UT, Fig. 4). To the south of it, Donald P. Hansen and Arthur R. Steinberg considerably enlarged the excavation in the area of the "House of Bronzes" (Bronz Ev) and the "Lydian Shop" (Lydia dükkânı; H. o. B., Fig. 4). Across the Salihli highway and to the north of the House of Bronzes, the row of Byzantine Shops (Bizans dükkânları, Byz. Shops, Fig. 4) was partly excavated partly traced westward to what appears to be its southwest corner. This western alignment seems to coincide in a general way with the western boundary of the complex which adjoins the gymnasium Building B (Fig. 4, popularly called "Bedesten") to the west. This area has received the designation "West B" (batı B kısmı). A trench has been started along its west side. Excavations of Building B were continued. A large trench was opened in the rectangular complex east of B which will be designated "East B" (doğu B kısmı). Work in the Byzantine shops and B areas was directed by T. H. Canfield and supervised by David G. Mitten. At the eastern boundary of the city area, a determined attempt was made to enlarge the excavation of the complex CG (popularly called Şehir Kapısı, CG, Figs. 39-42) both in surface area to the north and west, and in depth. Archaeological supervision was in the hands of Mario Del Chiaro, alternating with A. R. Steinberg, Crawford H. Greenewalt, Jr., and the writer. Architectural recording of the above sectors was done by Antony Casentino and A. M.

Shapiro under the supervision of T. H. Canfield.

Over one thousand objects were catalogued in the recording department supervised by Ilse Hanfmann; a number of objects found in 1959 as well as several bronzes found in 1958 were restored in the laboratory with John Washeba in charge. Catherine S. Detweiler attended to the identification and cataloguing of coins. Crawford H. Greenewalt, Jr. and James McCredie served as photographers. We derived much instruction and pleasure from the visit of our epigraphists, Professor Louis Robert and Madame Jeanne Robert. Preliminary reading was done by A. Steinberg and J. McCredie. Publication of the inscription will be prepared by L. and J. Robert. Skeletal material was sent to our consultant in Anthropology, Professor M. Şenyürek of Ankara University.

The Lydian tombs, excavated between July 12 and 16, are located in a small valley above the vineyard of Hasan Dursun, ca 1 km from the temple of Artemis, as the crow flies. This valley takes off in northwesterly direction from a large wadi, the first to enter the Pactolus from the west, ca 400 m above (southwest) of the Artemis temple. The tombs are located on the south side of the hollow in which the valley ends. They are of the same general kind as those described by H. C. Butler³. A dromos descends to a rock-cut facade consisting in case of Tomb 2 of a narrow front of smoothed rock with a roughly triangular area above. An arched (round-headed) door leads into a short corridor cut into the rock which in turn opens into the funerary chamber or chambers, normally aligned on the axis of the corridor. Of the three graves opened, two (1,2) were entered from the east. They are 15 m

³ The large wadi and the smaller one going northwest are shown by dotted lines on Plan I in *Sardis* I. H. C. Butler, *Sardis* I, 1921, 158 ff., III. 175-184. H. Th. Bossert, *Altanatolien*, 1942, 26, figs. 149-150. E. Littmann, *Sardis* 6: I, 1916, 25, 27, dated to the Persian period (by Bossert).

apart Tomb 2 being ca 7 m above the vineyard. Striking views of the Acropolis present themselves through their entrance doors. The third grave (3), which perhaps was made later, opens to the south.

Traces of recent digging were evident but even in parts not attempted by recent grave robbers the earth was so clean and finds so few that these tombs had probably been excavated by Butler's expedition. From such objects as we retrieved we surmise that the first use goes back to the seventh century B. C. (alabaster vase, Fig. 6). Fragments of Lydian lekythoi of late shape intimate that additional burials were made until at least the Persian era (fifth to fourth century B. C.).

Description of graves:

Tomb 59. 1: Single chamber, width 3.5 m, length 2.8 m, height 2m. Recessed benches at either side of central passage. An irregular area at rear may have been intended for second chamber but was not completed. Two holes, ca 1 m above floor, open from here into tomb 3. Only a few fragments of a terracotta sarcophagus found.

Tomb 59.2: ca 15 m north of Tomb 1. Dromos ca 5 m long. Door with recessed border to receive slab for sealing entrance. Two chambers. First chamber: L., 1.9 m, W., 2.8 m, H., 2.2 m to flat roof. Bench on right (north) side, with bottom of terracotta sarcophagus (0.65 m by 1.85 m.) *in situ*. Rectangular door to second chamber (2.20 m by 2.50 m, H., 2.8 m) with pitched roof and horse-shoe shaped bench on north and south side of terracotta sarcophagi *in situ*. Between benches tub-shaped terracotta sarcophagus (0.67 m by 1.95 m; 0.37 m high) with broad rim, nearly intact when found. (Fig. 5)

Objects: alabastron of alabaster, top missing, 0.16 m high, perhaps originally with anthropomorphic top. (Fig 6), cf. G. Korte, *Gordion*. (1904) 123 ff., pl. 6; P. 59. 247 (1610).

Fragment of Lydian lekythos. For the

lekythos cf. Sardis 1, 111. 75 B, top (from Tomb 23 A, sixth century).

Tomb 59.3: Dromos (2 m long) leads into first chamber (2 m by 2.5 m; H., 1.5 m) without benches; an L-shaped corridor bends into second chamber (1.8 m by 3.1 m; H., 1.90 m) with two benches.

Finds: Unglazed lekythos fragments, P. 59.239 (1606), Chamber A; two similar fragments P 59.188 (1540) only neck missing; P 59.189 (1541); Chamber B.

The sarcophagi are made of coarse, red clay with large grit. Being soggy, and not well-fired the slabs broke when lifted⁴. The pigments are a cretaceous white and crimson red. Fragments of a vaulted lid thrown out by grave robbers showed pattern of lozenges and others bands of red or black.

In February 1959 a landslide on the east bank of the Pactolus revealed in its fall fragments of marble sculpture which were brought to the excavation house by the excavation guards. Among them was the beautiful head of a girl (Fig. 7), probably part of a lid figure from a so-called Lydian sarcophagus⁵ of the second century A. D. A first surface search made by members of the expedition had no great results. Subsequently, the splendid horsehead (Fig. 8) probably from the corner of the couch-shaped lid of a marble sarcophagus⁶ was brought in by peasants. The decision was then taken to excavate the area of fall at the foot of the cliff (MA in Fig. 1). Our first reward was the discovery of profiled and decorated marble blocks (Fig. 9). As a similar block was still visible amidst the ruined walls at the top of the cliff, a trench ca. 17 m (north-south) by 16 m was opened there by Del Chiaro.

⁴ This in contrast to Butler's "sarcophagi of terracotta, beautifully made", *Sardis* 1, 81, III. 80.

⁵ Cf. the figures on the lid of the sarcophagus of Claudia Antonia Sabina, C. R. Morey, *Sardis* 5 (1924). M. Lawrence, *MAAR* 20 (1951) 116.

⁶ A short piece issuing from horses neck indicates that the horsehead was used to decorate the corner of a couch-like lid.

The new sector, excavated between July 19 and August 15, is located approximately 750 m due south and slightly west from the modern highway bridge across the Pactolus, and about 700 m north of the Artemis precinct. Here the Pactolus makes a bend to the west in such a way that in flood time the east bank must bear the full brunt of onrushing waters, hence the recent collapse. At present, the automobile road fords the Pactolus in this bend (Fig. 1). As walls of Roman appearance are exposed and cut by the torrent virtually along the entire stretch from the highway bridge to the Artemis precinct, it is certain that in antiquity the Pactolus must have flowed somewhat more to the west. Excavation at the foot of the cliff (Fig. 1, MA) produced in addition to the profiled marble blocks a number of fragments of a marble sarcophagus and pottery ranging from Byzantine to Lydian. We had to re-open periodically an irrigation canal and the flooding by the torrent limited the possibilities of penetration in depth. No stratification could be established.

The profiled marble blocks, totalling twelve (PC 1-16, including small fragments), have simple profiles; two of them display an animal chest and and leg (sphinx or lion) carved at one corner. One of the blocks (L. top, 0.93, W., 0.40, H., 0.35 m) bears the letters MA cut on the external long side (Fig. 9) as well as traces of other letters; another block has the letters MA on the fascia over the profile. Professor L. Robert opines that if the MA letters are Greek, they should be late Hellenistic; but the possibility must be kept in mind that they may be epichoric. The blocks were tied sideways with very large (0.15 m) dove tail clamps of iron set in lead, some of which have survived, and vertically by iron dowels provided with pouring channels for lead. From the fact that one of the blocks was found built into a Roman structure just above the area of collapse (PC 59-1, Fig. 1) we can surmise that this was also true of the others brought

down in the collapse. Their original context remains to be established⁷.

The somewhat intricate excavation on the cliff was undertaken by Del Chiaro from July 19 to August 15. It has uncovered structural evidence of four major periods: Byzantine, Roman, Hellenistic, and Lydian. Only two walls survive from the Byzantine structure. A drain of tiles running diagonally (southeast to northwest) across the area of the Tomb of Lintel may perhaps be interpreted as indication that the structure was not a sepulchre. Extensive and continuous constructions were erected in the Roman period. In the northern part of the trench one can discern a large rectangular unit adjoined by the fragmentary "Room of PC 1-59" on the west (Fig. 1).

In the southern part of the trench there have come to light two funerary chambers of a mausoleum, their barrel vaults at right angle to each other, the Large Vaulted Chamber (LVC) (3.15 by 3.85 m; preserved height above floor, ca 2 m), and the Small Vaulted Chamber (SVC) (1.8 m by 2.5 m), the latter entered by an arched door in the north wall of LVC. The vaults were constructed of bricks and cement, the walls of mortared rubble (Figs. 1, 2, 10). Traces of floral decoration painted on thick greyish-white plaster have survived on the north and west walls of SVC. The scattered flowers bear a close resemblance to those of a vaulted and painted early Christian tomb discovered by Butler near the Salihli Highway⁸. The floors of the two chambers were formed by large stone slabs which covered chest-like pits built of square tiles and

⁷ A very similar block was found lying near structure E, a small Middle Byzantine church. The general resemblance to the theater seats is obvious but we have yet to study the evidence of clamps which will determine the relation of the blocks.

⁸ Cf. *Sardis* 1, 174, color plates 4-5, dated to the fourth century A. D. by C. R. Morey, *ibid.*, 180 ff.

stuccoed (0.75 by 2 m; average depth, 1 m) five in LVC, two in SVC. They were designed to serve as sarcophagi. Artistically, the most important find, was the portrait head of a priest, datable in the second half of the third century A. D. (Fig. 11). It is close in style to portraits of the time of the Tetrarchs. Twelve little heads, themselves diademed are attached to his diadem; according to one view these heads symbolize the emperors and identify the personage as a priest of Imperial cult, according to others, these are the Twelve Great Gods.⁹ The head was found in Pit 1 of LVC but may have fallen there from the funerary chamber. Although the "pits" had undoubtedly been opened, a number of fine glass vases (Fig. 12) and much pottery has survived.

A reasonably well preserved Hellenistic chamber tomb was hidden in the Roman foundations in the northern part of the trench. Because the large lintel of the entrance to the tomb was found *in situ* (Fig. 13), the tomb has received the name of the "Tomb of the Lintel". It consists of a dromos (ca 5 m long) with stair case of three steps near its eastern end; a chamber with two benches, which has been excavated (Fig. 14); and a second chamber as yet unexcavated which is built into the foundations of the Room PC 1-59. The tomb is built of rather small riverstones laid in mortar. The walls were left unfinished on the exterior (except for the facade) but were covered with fine stucco on the interior. The facade toward the east was stuccoed; Del Chiaro, on whose report we draw, observes that the dromos was built after the facade had been stuccoed.

The floor of the excavated chamber lies ca. 2 m below the floor level of the

⁹ L. Robert, H. Jucker, H. Ingholt, and C. C. Vermeule have kindly pointed out parallels and other material. I intend to discuss the problems of dating and interpretation elsewhere. Cf. L. Robert, *BCH* 54 (1930) 262 ff., 351.

Roman rooms¹⁰. A small niche is found in the wall above the bench on the south side (Fig. 14, left). On the west side a double door of stone slabs leads into the second chamber; it was blocked up when the Roman building was constructed. "A violent disturbance is suggested by the scattered condition of the finds. This may be the result of an earthquake to judge by the fractures and downward bend of the north bench" (Del Chiaro).

Skeletal remains were found on both benches and on the floor of the tomb. Standing intact in the northwest corner was a painted amphora, which also contained human bones (Fig. 14). The most spectacular find was the large (H., 0.40 m) Hellenistic amphora with lid, found broken in many fragments but successfully restored by J. Washeba (Fig. 15).¹¹ The vessel with sharply marked shoulder and with two swinging vertical handles is made of red (probably local) clay covered with thick white slip. A dilute brown-orange paint was used to decorate the lid, neck, and shoulder with floral motifs, and to define details of the plastic head on the shoulder. The head is thrown back emotionally in the manner of Pergamene style; the personage wears a lion skin yet its general aspect seems curiously feminine. Is this perchance the Lydian Queen Omphale wearing the lion skin of Herakles, whom she had turned into her effeminate slave while appropriating signs of his power, the lion skin and the club?

The lower part of the vase is decorated with unconnected motifs in relief such as (from top) amorini, wreaths, and vases;

¹⁰ The (arbitrary) datum line of 100. was established by Canfield to correspond with Butler's zero level on top of the south pteroma of the Artemis Temple.

¹¹ I. Hanfmann points for the shape to the vase of "moulded ware", *Sardis* 1, 121, 111, 128. For relief decoration of lower part, Chr. Clairmont compares a vase from Al Mina, *A. J. A.* 59, 1955, 171.

jumping female? figures and flute-playing centaurs; theatrical masks over garlands. The bottom of the vase, too, is decorated with a rich acanthus motif. Imitation of Hellenistic silver ware was an obvious factor in the design and decoration of this luxurious piece.

A slender black-glazed amphora with incised "ribs" had a Piping Pan for one of the handles; his head could not be found. Among other finds were long-necked flasks, terracotta lamps, and two bronze coins, unfortunately so worn as to permit only a tentative identification as "local Hellenistic". The presence of the "Late Lydian" amphora (Fig. 14) speaks in favor of a date not too late in the Hellenistic period, third or early second century B. C. An Attic squat lekythos decorated with red figure palmette was found in the fill south of the tomb¹².

The Lydian levels were attained by the north wall of the Roman mausoleum (SVC) and the stout south wall and dromos of the Hellenistic tomb (Figs. 1, L; 2, A, B; 3; 16).

The Lydian walls were sealed by a strong deposit of carbonized matter (10 cm thick), at the 89.8 m level, Fig. 3, obviously the result of a conflagration. One is tempted to consider this a result of the burning of Sardis by the Ionians in 499 B. C.

The deepest footing of the Hellenistic tomb wall rests on top of the burned level. Rubble walls of three different types starting at different depths may represent three different levels. Built of mixed large and small river stones wall "A" runs east-west. It has been exposed to a length of ca. 4.50 m and is preserved to a maximum height of 1.60 m (89.33-87.60). It is 0.85 m wide and appears to have on top an intentional "channel", perhaps to give better hold to the mud-brick which was placed above. The bottom of wall "A" lies

¹² The lekythos is closely paralleled by the piece *Sardis* I, 121, 111, 128.

at the deepest level attained so far (5 meters below Roman floor of Pc 59-1). Wall "B", which is exposed only in part for ca. 2 m, is built of large carefully set oblong pieces of limestone; it runs at an oblique angle to wall "A". Its base is some 0.8 m higher than the base of "A". The preserved height is 0.5 m. Wall "C" runs north-south, from wall "A" (into which it does not bind) under the south wall of the Hellenistic tomb (length exposed ca 1.8 m). It is composed of markedly small, carefully laid stones and is 0.75 m high. Traces of mud brick¹³ were abundant; painted fragments of terracotta slabs, perhaps from revetment also occurred in the fill. Lydian pottery was found in quantity, especially in the last two meters of the excavation. Here as in the area of the "House of Bronzes" monochrome black and grey wares increased in the lower portion of the dig. Among the sherds was a piece of Eastern Greek (Ephesian?) Geometric (P 59.372).

Immediately to the south of walls A, B, C, the deep foundation walls and grave pits of the Roman mausoleum have cut into the Lydian levels.

There is no suggestion so far of any features typical of Lydian graves; the walls look like foundation walls of houses. The discovery that Lydian habitations are to be found long the east bank of the Pactolus is of prime importance for the topography of Sardis. Only continued excavation can clarify the character of the structures and their position with respect to a street or road; but the Lydian city may have extended up the Pactolus as far as the Artemis temple, perhaps along a "Sacred Road" (cf. Didyma, Ephesus).

Some two hundred meters south of Salihli highway and slightly east of the

¹³ Mud brick fragments are recognizable by their compactness and orange-red color; but lack of measurable individual bricks suggests that we deal with pisé which to this day is used in Sardis. It is fashioned rather like concrete by placing the mud in a frame of large boards.

areas of B and House of Bronzes there rises a hill composed of two flat-topped terraces, which we have called "Upper Terrace" (Yüksek Teras; also Keklik Kayası) and "Middle Terrace" (UT, Fig. 4). At the top of this formation, some 25 meters above the highway, runs a well-preserved stretch of the city wall. It seemed desirable to investigate the city wall in this important section, where it makes a sharp bend turning uphill in a southern direction after climbing eastward up from the Pactolus. Surface finds of Lydian sherds encouraged the hope that structures of the Lydian era might be found in the area. A grid including the hill as well as the areas of the House of Bronzes and of Building B was laid down by Canfield. D. P. Hansen, on whose report we draw, then excavated a trench ca. 18 by 18 meters at the eastern scarp of the Upper Terrace¹⁴. In its deepest parts the excavation reached down to nearly ten meters. (Fig. 4, UT, Trench 1) It revealed that the Upper Terrace is composed of large strata of debris sloping southward toward the city wall. These strata consist of earth, ashes, and structural fragments such as tiles, wall paintings on stucco, pieces of marble, mosaics, as well as quantities of potsherds. Disrupted stretches of a crude retaining wall were found close to the surface on the northern and eastern sides of the terrace. To a depth of at least nine meters the fill is homogeneous. Apparently the terrace was built up in one period. The latest coins found so far in the fill are those of Theodosius I (379-395 A. D.), Honorius II (393-423 A. D.); a coin of Theodosius II (408-450 A. D.) was found very close (40 cm.) to the surface.

Among the numerous objects ranging from Hellenistic through late Roman

periods were many toilet articles of feminine usage such as bone and ivory pins; nicely carved ivory figurines of a winged amorino of the second or early third century A. D. (Hypnos?), Fig. 17, and cruder ones of a Pan, and of a Venus; several terracottas including a striking "grotesque" head, and a glazed patera fragment in form of a ram's head are worthy of special notice. Small marble sculptures (torso of Venus pudica, of a Zeus-like male draped figure), a fragment of a small Egyptian statue of black stone (feet and pillar), and painted stucco fragments ranging from Pompeian red to fragments suggestive of the third century A. D. were found. Coins found in the debris ran from Hellenistic through late Roman period. The hill is a veritable mine of Hellenistic and Roman pottery.

A stepped trench, ca. 25 meters long. 2-5 meters wide, was then dug down the north slope (Fig. 4, UT, Trench II). It has revealed part of a tile-paved room supported by a barrel-vaulted chamber. Two oblong, paved basins or channels adjoin the chamber to the south. The use of mortared rubble with lacing bands of bricks is similar to but more careful than that employed in walls of Building B. These structures are Roman, of the first or early second century A. D.

The base of the city wall was sounded from the south (Fig. 4, UT, Trench III). The city wall is of homogeneous construction. Its upper part preserved to considerable height rests on a somewhat wider foundation wall, which is 2.8 m. deep. A narrow trench (2.3 m.) was dug to a depth of 4.7 m., 1.5 m. below the footing of the foundation wall without encountering any indication of an earlier construction. Mixed fill of the same type as that of the terrace continued to this depth. The excavation lasted from July 16. to August 23.

Our view is that this stretch of the city wall was built in one concentrated effort as a measure of retrenchment in a period of emergency. It was designed to link the

¹⁴ The zero point of the coordinates is at southeast corner of Building B. Levels for the entire area covered by the grid are based on the (arbitrary) datum of 100. for a point behind the north apse of Building B. Cf. *BASOR* 154, p. 14.

lower city, and especially the vital area of the bridge across the Pactolus with the defenses of the citadel. The nature of the terrain is such that this stretch can be readily attacked from the hillocks to the south and the peril at this particular spot is increased by the turn which the wall must make. One may discern even today an attempt to make a glacis on the slope outside the wall. The building of a large platform inside looks like an attempt to create an area capable of accommodating a sizeable number of troops which from here could be readily dispatched for the defense of the Pactolus bank and the bridge. The debris dumped into the Upper Terrace may well come from Hellenistic and Roman houses which were razed to create the glacis and robbed of stones to construct the wall.

As a monument of military architecture the city wall of Sardis will deserve careful investigation. Holes for beams suggest that on the inside of the stone curtain a wooden structure at least three stories high supported a walk at the top. The questions will need to be examined whether the entire fortification of Sardis still visible above ground and estimated by H. C. Butler to have a length of two miles¹⁵ goes back to a unified design of the Early Byzantine era.

Excavations in the area of the House of Bronzes (Fig. 4, HoB) begun in 1958¹⁶ were considerably enlarged in 1959 (from ca. 180 sqm to ca. 750 sqm). We plan eventually to excavate here an urban quarter which will link up with the commercial and the public buildings around Building B. On the plan (Fig. 4) the area presents itself as a large oblong running north-south with a westward extension

along the Salihli highway. The excavations involve three major objectives and three major periods: The late Roman and Early Byzantine residential complex of the House of Bronzes and its neighbors; the Hellenistic and Roman cemetery, largely occupying the western extension; and the Lydian strata and habitations which are being traced in the northern part of the excavation along the highway. The following description is based on reports of Hansen and Steinberg.

On the north side, the inclined ramp (or street 7 A) forms the entrance to the House of Bronzes. It was paved with bricks placed vertically on edge, in the manner still encountered in Mediterranean cities. From the work and storage Unit 7 (excavated in 1958) an entrance leads past a large tank eastward into Units 15 and 19, both of these likewise serving as work and storage rooms. Unit 15 is paved with marble slabs one of which is incised with Christian crosses within a circle of the kind also found in the temple of Artemis. Unit 19 is paved with tiles. Fragments of a large pithos with incised letters (gamma, alpha, mu) and a stone pestle¹⁷ were found here.

Returning to the axial alignment of 7 A and 7, one enters the tile-paved antechamber 8, (Fig. 18, upper right) from which a staircase led up to a floor above (2 steps preserved). The large Unit 5 (Fig. 18), sumptuously paved with a floor of colored marble in *opus sectile* patterns, was clearly an important unit. According to Canfield's observation the floor slopes slightly eastward and provisions for a run off of rain water are made at the foot of the wall in the recess of the eastern wall. Two iron door sockets were still in place in the marble threshold lying between the antechamber 8 and Unit 5. Parts of an iron lock and door hinges were also recovered. The design of the floor displays

¹⁵ *Sardis* 1, 29. In the nearly one thousand years of its existence this wall has undergone repairs; but the original portions are not of "excessively poor construction" as Butler states.

¹⁶ *BASOR* 154 (April 1959), 22-34, plan fig. 8.

¹⁷ Similar to that found together with stone mortars in Unit 7, in 1958. Cf. *BASOR* 1954, 27.

three groups of rectangles, somewhat irregularly placed, one with a small circular central design, and a fourth, large circular pattern. In its border are incised two ligatured inscriptions TR?IE, the latter perhaps an abbreviation for *IESus*. A number of marble pieces are re-used. One of them bears a badly effaced funerary inscription of the second century A.D. (read by Professor Louis Robert). Next to the door was a niche in the north wall which produced some fine glass vases (Fig. 19). In front of the recess in the eastern wall there stood, presumably as supports of a marble table, a Roman table leg in shape of a lion, a small Ionic column, and an inscription cut down to be used as a base. The last-named shows two lines under a crescent moon and is a dedication to the moon god Men Axiotheinos (Fig. 20)¹⁸. A hexagonal bronze censer, of the kind already found in 1958, an iron shovel, and an iron chisel came to light.

Unit 13, likewise paved with marble, opened almost to its full width on Unit 5. Included among the marbles were remains of two arch-like marble slabs. An elevation with steps in the northeast corner was conjecturally considered a pulpit by A. H. Detweiler but may be part of a staircase. The south wall at one time curved into an apse-like shape. A bronze *polycandelon* (Fig. 21) and the rectangular iron frame (of a chair?) were found on the threshold to Unit 13. In the center of the room lay an iron sword, witness perhaps to warlike events preceding the destruction of the House of Bronzes by fire. A door in the southeast corner leads to the tile-paved Unit 20.

Lying alongside of Unit 5, but on a higher level (99.2 against 97.6)¹⁹ Unit 6 paved with large tiles may (in the latest

¹⁸ First recognized by Prof. Zeph Stewart, Harvard, who visited the excavation. Complete interpretation given by L. Robert.

¹⁹ Cf. the section in *BASOR* 154, p. 27, fig. 10, and plan fig. 8, showing relation of levels between Unit 5 and the higher floor of Unit 6.

phase) have communicated with Unit 5 through a door and steps.

Little can as yet be made about the function of the Units 20, 22, 21, 21 W, and 14, which lie along the south edge of the excavation. The most remarkable feature is a settling pot and terracotta pipes, found in Unit 21.

It is not yet clear whether Units 14, 17, 16, and 11 A, in the southwest corner of the excavation belong to the House of Bronzes. Their floor levels correspond to that of room 6, being on a level of 99. Unit 14 has a raised bench built of tiles on the south side. Unit 16 is of considerable interest for the chronology and structural development of the buildings in this sector. Beneath its tiled floor there was discovered a small vaulted tomb built of brick and concrete (2.5 m by 0.6 m by 1. m), its walls stuccoed and painted with flowers and floral fillets. The style is reminiscent of the painting of a tomb excavated by T. L. Shear on the western face of Kagirlik Tepe (KG)²⁰. The date, in broadest terms, must fall in the period comprising the second to the fourth century A. D. Only a few badly preserved bones were recovered. But even if, as Hansen surmises, the builders of Unit 16 disturbed or robbed the grave, they yet piously elected to preserve it under their structure. A Byzantine coin of the sixth century (Justin II, 565-578 A. D.), found sealed in the floor above the tomb, gives the approximate date of construction of Unit 16.

The much rebuilt walls of Unit 11 and to the north of it pose complex problems. The northern part of Unit 11 and the adjacent Unit 10 appears to be a street with a drain in center. Through Unit 4, a staircase of the House of Bronzes (Unit 3) could be entered from the street. The walls north of the street (11) seem to belong to a residential complex other than the House of Bronzes. In the well-built

²⁰ *A. J. A.* 31 (1927) 19ff., pls. 3-6. For Kagirlik Tepe cf. *BASOR* 154, p. 13.

channel which cuts north-south through the structure there were found six lamps of types current from the third to the fifth centuries A. D.

Careful observation of the sequence of walls in Unit 12 and soundings made under the floors of Units 7 and 13 (Hansen) permit to clarify to some extent the chronology and structural sequence. Hellenistic chamber tombs underlie Area 12 and part of a Hellenistic jamb may have been incorporated in the structure north of Unit 11 (Phase IC). Roman tile graves of the first or second century A. D. overlay Hellenistic walls within Unit 12.

A late Roman structure, not earlier than the third century A. D. (because of marble spoils used in its walls) preceded the House of Bronzes. Its powerful wall still serves as west wall of Units 7 A, 7, and 8. This wall was found to continue southward under the floors of Units 5 and 13. It is not yet clear whether this phase corresponds to the Roman walls of Phase IB found in Area 12.

The last major phase of construction was that of the House of Bronzes proper which was inhabited until the early seventh century A. D. This was proved by coins of Heraklios found under the earth floor of Area 7 and confirmed by the coin of the sixth century A. D. found under Area 16. Thus the remarkable bronzes found in 1958 and 1959 as well as the fine glass vases found in Unit 5 (Fig. 19) belong to the Early Byzantine era ²¹.

Signs are multiplying that the entire western quarter of Sardis was devastated in the early seventh century A. D. Whether or not the area of the House of Bronzes was reoccupied thereafter we cannot as yet say. We know that limekilns were active in Building B in the Middle Byzantine period. If the House of Bronzes area was occupied at that time, the occupation has not left any distinctive traces. We

²¹ Cf. *BASOR* 154 (1959) 22, 31 f., figs. 11 f. *ILN* (May 30, 1959) 925, figs. 5, 8, 10. *Archaeology* 12 (Spring 1959) 58, figs. 11 - 12.

must remember, however, that the ruins are so close to the surface that the top level may have been destroyed by ploughing.

A post-Heraklian agency must be responsible for the as yet inexplicable placing of our most important find of sculpture - the two Roman statues which were found lying foot to foot only 50 cm below the present surface, a male figure lying with his shoulders to north, a female to south (Fig. 22). The male figure (Fig. 23) was lying partly on the east wall of Area 21 but could hardly have maintained itself in this position unless supported by fill that must have risen to nearly the top of preserved wall. The female marble statue was lying farther to the south (Fig. 24). The heads of both statues were worked separately and inserted; they have not been retrieved. Certain parts of bases, arms, and feet were dowelled on to the figures; front of base and left foot of the male and right foot and lower arms of the female are missing. The statues, of good Roman workmanship, are probably not later than the first century A. D.

The cemetery, of which the full extent is unknown ²², consists of Hellenistic chamber tombs and Roman rectangular graves of the type encountered in 1958 on Kagirlik Tepe ²³. The general type and construction of Hellenistic tombs is the same as those of "Tomb of the Lintel". The chambers are ca. 3.25 by 2.5 m. Tombs "j" and "k" are parts of a larger complex which can be traced through Units 12 and 23. All three tombs show careful stuccoing with incision imitating ashlar masonry clearly visible in "n" ²⁴. In all three the

²² In 1953 three chamber tombs were exposed in the ditch south of the Salihli highway, 70 m east of the Pactolus bridge and ca. 200 m west of the present excavations. They have since disintegrated.

²³ Cf. *BASOR* 154 (1959) 13, "brick built" grave "H".

²⁴ For use of this technique in non-funerary structures cf. *Sardis* 1, 132, 111, 148.

arrangement is that of a triclinium but only the two benches along the sides are funerary benches. In all three, one of the benches has a raised head rest and a shoulder rest. All three were entered by stairways from the south but "n" has a dromos between the staircase and the chamber. Tomb "k" has in the east wall a niche resembling that observed in the south wall of the "Tomb of the Lintel".

Eleven Roman graves were encountered (*a-h; l, m, o*). They are built of bricks laid in mortar and covered with large slabs of schist. Virtually all graves have been opened, some in antiquity to introduce a secondary burial. Thus in tomb *h*, bones of the first burial were found pushed into one corner. Long necked bottles (*unguentaria*) in pottery and glass and a coin tentatively identified as that of Domitian, c. 81-96 A. D. point to the use of the cemetery in the first and second century A. D. A nice terracotta charioteer was found near the corner (outside) of a tomb (Fig 25). The pretty marble of urn of "l" (Fig. 26) was filled with earth which contained the disturbed bones of a child. Its front shows a carefully rendered lock with keyhole flanked by palmettes.

In contrast to 1958 when immediate results were obtained in the Lydian strata Area 9 (House of Bronzes)²⁵ our investigations of 1959 had to proceed slowly, partly because of the later structures overlying Lydian levels, partly because powerful riverine (or flood) deposits which intervened between the strata.

In Area 9 ("Lydian Shop") excavation was extended northward, then westward. Fragmentary stone foundations of house walls and scanty remains of mudbrick form no coherent plan. To the west, floors adjoining the Lydian walls represent two levels (II A, II B; 96.6 and 95.9). Pottery finds continued abundant but the pieces were less well preserved

than those in the "Lydian Shop". The Roman graves *c, d, e* (also *f-g*) were removed along with the mixed upper fill. Only 1.65 m (98.6) below modern surface the higher Lydian level (II A) was reached. Here we found a nearly complete rectangular room (Unit 24,) ca. 3.75 by 4. m. (Fig. 27). The foundation walls are of rubble laid in mud. Two earth floors were recognized (at 98.6; 98.3). The top floor showed traces of burning and yielded in addition to a large quantity of Lydian sherds fragments of an Eastern Greek vase (Samian?, ca. 550-525 B. C.). A typical vase from this sixth century level is a jug with leaf-pattern on shoulder (Fig. 28). The walls of Level II A rest on a heavy water-laid deposit of sand and gravel (ca. 1.5 m thick). It separates the upper Lydian level from the lower Lydian level II B (at 96.7). The floor of this level was recognizable but only disconnected bits of walls were found (Unit 25). There is evidence of extensive and violent burning over the floor. The Rhodian jug (Fig. 29) indicates that the lower level lasted through the second half of the seventh century B. C. It seems to correlate with the floor level of the "Lydian Shop" in Area 9 (at 96.8).

After the removal of the wall adjacent to west side of the Hellenistic tomb "j"²⁶, a sounding was taken to a depth of five meters (91.8) below the lower Lydian level II B. Under a riverine deposit more than 4 meters deep, we encountered (at ca. 92.5) a layer of mud and ashes mixed with red and gray monochrome potsherds. The area was too small and the sherds not sufficiently distinctive to determine whether this material belongs to the Early Iron or the Late Bronze Age²⁷.

²⁶ No datable material was found to determine whether this corner belonged with the Hellenistic tombs or with an earlier (Persian?) phase. So far in this area only a small red-figure fragment found in mixed fill can be assigned to the Persian era.

²⁷ Only one painted sherd of Lydian Geometric type was found.

²⁵ BASOR 154, pp. 27 ff. and figs. 8-10, 13-15.

Another sounding in depth was taken at the southern edge of the excavations in Unit 21 W. It reached a depth of ca. 6 meters below the surface (94.3;). Here riverine deposits began at 3.25 m below surface and still continued at the bottom of the pit. Lydian painted and monochrome wares were scattered in fair quantity throughout the deposit of sand and gravel.

In 1958 we had begun the excavation of a row of Early Byzantine shops which adjoin the southern facade of Building "B" (Figs. 4, 30, 31). At the time we freed completely shops SW 1, 2 and explored the eastern part of shop SW 3. Three areas in front (south of) these shops were designated as SW 4-6.

In 1959 the alignment was traced westward for a total length of nearly 60 m. According to our system of numbering, shop SW 3 is immediately adjoined by shops SW 7, 8, and 9. These were excavated completely, SW 10-13 partially.

In 1958 we had surmised that a floor existed in SW 3 at a level higher (97.3) than those preserved in SW 1, 2²⁸. This turned out to be correct. During the last phase of their existence, approximately the same level of ca. 97 m held for the entrance doors of all shops West of SW 3. We have ascertained that earlier levels represented by tile floors exist (in Shop SW 8) but have made no attempt to explore them. According to David G. Mitten, from whose report much of the following is quoted, Shop SW 3 had an incomplete floor. A brick bench, partly disrupted, ran along the north wall. A low partition wall extended from the south wall. On its west side was a rubble and plaster platform; large quantities of slag and much black ash were found above the platform. They suggest that some type of industrial operation took place here. In the northwest

corner was a marble tank or basin adjoined by a marble paved area. A large basin or re-used mortar of volcanic stone with a hole in the bottom sat in the tank. It may have been installed when the water-system feeding the tank became inoperative. The shop is unusually long (12 m) and had two doors; perhaps because two shops were combined into one.

Shop SW 7 contained the same slag, ashes, and bones, as SW 3.

Shops SW 8 and 9 (Fig. 30) form a unit. They communicate through a door in the west wall of SW 8 with a marble threshold of which the iron door socket is still in place. In the northeast corner of SW 8 is a marble tank or basin built of re-used slabs (Figs. 30, 31). Of the two front slabs, that on the west was originally an honorary inscription (two olive wreaths on top) and was then re-used as a funerary stele. An inscription across the lower part mentions a funerary precinct and sarcophagus. The slab on the right (east) side shows in its lower part a Greek inscription of good Roman Imperial period, now upside down. It mentions a *Hadrianeion*. The basin was fed by a terracotta pipe at its southeast corner; it came out of the wall on top of the (eastern) slab. At a later phase, two powerful crosses with rounded bases, were cut on the two frontal slabs (Fig. 30); the tank or basin was surrounded on the south and west sides with a marble pavement. Resting on the pavement in front (south) of the basin was a marble block with a rectangular top (Fig. 31). Its interior was hollowed out as a hemisphere; it had a hole with a terracotta plug in its bottom. The block resembles baptismal fonts. We assume that in its latest phase the shop was converted into a chapel or baptistry.

The small adjacent room SW 9 had in its northwest corner a large terracotta pipe encased in plaster; it stood on a brick construction which may have been an oven. Pithoi and other vessels were found in and on the tile and stone floor.

²⁸ BASOR 154 (April 1959) 16-18, plan fig. 3. The arbitrary datum of 100. is based on a point at the northern apse of the North Hall of Building B.

²⁹ BASOR 154, p. 17.

Though objects found in SW 8 and 9 were numerous (including a Byzantine bronze belt buckle) they throw no further light on the function of this curious complex.

The excavated parts of SW 10 and 11 were largely filled with collapsed rubble and brick. A fine small marble torso of Athena (H. 0.18 m, Fig. 32) was found in SW 10.

Fragment of a mosaic of white tesserae was found *in situ* just outside the south wall of SW 10; it is of importance as indication that some sort of covered structure (colonnade?) may have existed in front of the shops.

Shop SW 12 was perhaps not a shop but an entrance into the complex behind the shops (West "B") as its west wall aligns with the large masonry pier of "West B" (Fig. 4). Its door was twice as wide as those of other shops (2.2; 1.1 m) and had an impressive marble threshold. A large marble lintel lay just inside (north of) the doorway; it may have fallen from top of the door. The room was paved with a mosaic of dark-blue and white tesserae. Interlaced squares, each having an ivy leaf in center, constitute the interior panel framed by a narrow band of crenellated "turrets" and a wider band of interlaced circles (guilloche).

The westernmost shop SW 13 yielded little in its top level. A door with a door sill is preserved in its west wall; an indication that this is the western corner of the shop complex. A sounding made in the southwest corner uncovered two large parallel pipes³⁰ of terracotta (tops at 96.8). They run diagonally toward the southwest corner of SW 13, turn south, then pass under the shop wall through a low brick arch. These pipes lay across a wall of smoothed mortared rubble (at 95.8). Its orientation differs from the orientation of the Byzantine shops and

makes certain the existence of an earlier structure. Late Hellenistic and early Roman sigillate wares were associated with this level. A small squat-bodied bottle was a common shape among the plain wares.

Water-laid deposits of sand and gravel set in 2.5 m. below (94.5) the floor level of the Byzantine shop and continued for 1.5 m. downward (93.). These deposits overlay dark brown earth mixed with mudbrick fragments, carbonized matter, bones, as well as Lydian sherds, painted and monochrome; one small bit of Proto-corinthian sherd was also found. At ca. 92. a compacted level suggested an earth floor. In the lowest part of this deep sounding the fill was becoming more sandy.

An archaic Lydian terracotta revetment, made in relief and painted in black and red on white slip, shows the head of a griffin about to snap at another animal's tail. It was found in the pit at ca. 94. level (Fig. 33). It may be recalled that another fragment of an archaic architectural terracotta was found in 1958 in the neighboring building "B"³¹.

Toward the end of the season a trench was opened along the west side of the complex west of building "B". The complex will be referred to as "West B" (Fig. 4). A well-built pier of large masonry is aligned with a similar pier behind the east wall of the Byzantine Shop SW 13. Other piers of the same kind exist behind the Byzantine Shops SW 7, 8, and 9. Between the two large piers of the west side is a wall with a west face of carefully cut small stone masonry. It includes two smaller piers. Between the northern of the two small piers and the large pier to the south there was a door with stone jambs and a large broken stone lintel *in situ*. The door was later blocked up. Just west of the masonry wall we discovered a public latrine (ca. 7 m north-south, 3.2 m east-west), which, from the coins found,

³⁰ Similar pipes were found under SW 2 in 1958 and under the floor of the South Hall of Building B in 1959.

³¹ BASOR 154, 32.

must be contemporaneous with Byzantine shops. The latrine included elaborate arrangements for flushing and drainage. On each of the long sides under the seats there was a channel, its walls and floor plastered; the eastern was 1.5 deep, the western only 0.7 m. The floor of the latrine was built of marble spoils. Marble seats were supported on stone brackets two of which still protrude from the west wall. Several broken marble seats were retrieved. Many Byzantine bronze coins, much glass ware, and fragments of a Roman marble group of Bacchus with a satyr and a panther were among the finds.

In the huge Building B, (Fig. 4) which forms the center of the whole area, the level of debris was lowered along the east and west sides of the South Hall. Subsequently, the entire south apse and the adjacent part of South Hall were freed to a distance of ca. 24 meters counting from the semicircular platform in the south apse northward³². During the last days of the excavation, Canfield made a sounding at the other end of the building in the north apse of the North Hall. Like the south apse the north apse had a raised semicircular platform running along its inner wall; but no inscribed statue base comparable to that of Lucius Verus (found in the south apse in 1958) came to light.

In the South Hall a few marble blocks re-used as supports for a recent structure on 99.2 level and a rubble wall of the same period were taken down. Local inhabitants considered them remains of Greek stables built during the war of 1922; but they were perhaps too deeply buried (ca. 1-2 m) to be of so recent a date. The fill within the South Hall was 3-4 m deep, stratified by lime kiln and ash levels. A two-handled jar sealed with a lead lid was found at ca. 98 m in association with a level of burned lime. It proved to contain only earth and stones. Farther down, at a level of ca.

³² The advance made in 1959 can be judged by comparing the plan Fig. 4 with *BASOR* 154, p. 12, fig. 3.

97.8, part of a lime kiln construction came to light. It was built against the west wall, just south of the arch "w 3." A Byzantine coin of John Tzimisces (969-976 A. D.) and numerous sherds of Byzantine green and yellow sgraffiato wares indicate the approximate date of this level. A very striking yellow jug decorated with a tree motif is the best preserved piece (Fig. 34).

At the Roman floor level (98.5-96.75) we found several areas with original marble pavement *in situ*; throughout, imprints of marble slabs are clear in the cement bedding. They permit reconstruction of the design of the pavement. Much of the yellow marble footing of the platform in the south apse is preserved. Mosaic tesserae found on the floor were not *in situ* and must have fallen on the floor from above. Evidence for a conflagration continued in heavy concentration of ashes, charcoal and slag in the level immediately above the floor³³.

Architecturally, the freeing of two arches on the west side showed that they are curiously asymmetrical in relation to those of the east side. Shallow piers project from the external walls; these were cut into to accommodate vertical drains or pipes.

A pit ca. 4 m by 5 m was made through the floor of South Hall (floor level 96.75). It reached a depth of but was flooded and partly refilled by a rainstorm late in August. Under the first floor (of red cement, ca. 0.08 m thick) was a stone bedding (0.25 m thick) set in mortar. There followed a second floor of red cement of same thickness and material as the first. A large terracotta pipe (outer D. 0.22 m) ran under it (east-west) across the hall (top at 96.6?). Below the second floor was a tremendously strong packing, 1.25 m deep, of mortared rubble. The earth under it contained mixed fill. At the east edge of the pit a strong wall ran

³³ Cf. *BASOR* 154, p. 16. now known to be earlier than the tenth century A. D.

north-south, its top was 1 m below the first floor at (95.77). Sherds ranged from Greek Geometric (Cycladic? scyphus fragment, Rhodian bird bowl fragment) through Hellenistic relief-decorated and Early Roman sigillate wares. The most important piece is the fragment of a mould for a hemispheric bowl showing under an ovolo two lovers embracing while a panther or sphinx jumps at them from the left. A strange figure with donkeys ears and indication of donkey's hair jumps in astonishment. (Fig. 35) The piece is Late Hellenistic or Early Roman. Ca. 4 meters below the floor of the South Hall (at 92.65) a floor of *opus signinum* was observed, again Late Hellenistic or Early Roman in date.

The sounding indicates that (a) the present structure B was probably re-floored and the present floor laid on top of an earlier one; (b) for reasons unknown but perhaps because of irregular character of the site or irregular preservation of earlier buildings the builders of B laid down an unusually heavy bedding for the South Hall; (c) Late Hellenistic or Early Roman structures existed in the area; (d) prior or during the construction of B they were covered with earth excavated in part from Lydian levels.

The fragment of a marble statue was found in the north apse of the North Hall and in the South Hall part of a battered marble throne with a marble foot.

A trench was started in the area henceforth designated as "East B" (Fig. 4), about 35 m east of "B" itself. Immediately we came upon tumbled fragments of large and ornate marble architecture. Their position bespoke violent destruction and collapse of the building to which they belong. So far we have located a row of column bases from a colonnade running north-south. In the area to the east of the column bases we have not yet reached the ground level; in the last days of the excavation we have freed the upper part of a monumental gate with three entrances.

This gate must have given access to the central hall of Building B. Fragments of a monumental inscription on the entablature fallen from the gate refer to a *Sebastos* and *Ioulia Sebaste* (Fig. 36); either Julia Domna or Julia Maesa qualify. The inscription thus insures a date early in the third century A. D., though this may equally be the date of a restoration or of original construction. Powerful torded columns were employed in the decorative order of the gate. In the eastern colonnade, architectural pieces display such marked differences in style as to suggest two or more periods of construction. We are only certain that the colonnade was in use until the sixth century A. D.; for a coin of Justinian was found above the marble floor of small lozenge slabs which adjoins the columns. Low rubble walls built between the columns probably belong to this period. The four bases excavated are Ionic or Corinthian; they supported two half columns linked to a shaft. The shafts of the columns are plain, the capitals Doric. Amidst the welter of architecture we found several marble sculptures: the torso of a draped female figure, a small torso of Ganymede, head of Tyche with traces of gilding. Two magnificent Corinthian marble capitals of mid-second century A. D., may belong to the entrance of the colonnade. One features a head of helmeted Athena (Fig. 37), the other a very lively head of a grinning satyr (Fig. 38). Clearly, the central hall of the gymnasium B and the adjacent complexes West B and East B constituted a very impressive group of public buildings; their freeing from masses of earth and debris will be task of considerable magnitude but promises ample rewards.

During the summer of 1959 a determined attempt was made to penetrate to the foundations of the great masonry structure CGE and to explore structures presumed to lie under the rubble heaps to

the north of it ³⁴. Work was begun on June 26 and carried on until September 5. Initially A. Steinberg was in charge, followed by Del Chiaro, Greenewalt, Hanfmann, and again Del Chiaro. The excavations extended along the east face of CG and northward for ca. 70 m.; and reached a maximum length of ca. 35 m. along the wall A at the northern limit of the excavated area. A. M. Shapiro and T. Casendino recorded the plan and elevation (Figs. 39, 40).

Nearly fifty workmen and ten horse-carts were employed. The removal of the large fallen masonry which blocked our progress last year was greatly expedited by the permission of the Department of State Waterworks to use on its "free day" a 25-ton Bucyrus crane. We are greatly indebted to Director General Süleyman Demirel, and the Director of the Sixth District, Mehmet Yavaş, for their kind cooperation. By leave of His Excellency, the Vali of Manisa, it was possible to employ for one day for the purpose of rampmaking a bulldozer of the Public Works Department. Upon its arrival early in August, a Citroen truck with crane and dumping caissons generously presented to the expedition through the Fogg Museum by an anonymous donor, was of vital help in disposing of the large quantities of excavated earth and extracting of fallen stones. Despite this concentration of forces, we were baffled in our main purpose by reaching the water table, some 7-8 meters below the modern surface of the Hermus Plain.

It is perhaps most useful to describe the results by levels. Occupation dated by Byzantine coins of the tenth century was observed in 1958 in Main Arch West (MAW) and Main Arch East (MAE) at levels of ca. 101.5-99. And in the circular

unit HM at ca. 100 ³⁵. It was reconfirmed in 1959 at tongue wall Sp, which projects west from HM at ca. 101 (Fig. 39). Here weak screen walls of brick and thick deposits of ashes attested the same industrial activity that was observed west of MAW in 1958 (S, in Fig. 39). On the east side of CGE, in front of South Chamber East (SCE) and the long vault T ("tünel") a large jar of Byzantine ribbed ware was sitting in earth (at ca. 98.1) obviously *in situ*, near the corner of the southeast pier of CGE (j, in Fig. 39); shafts of small marble columns were lying on the same earth level. Finds of Middle Byzantine sgraffiato sherds and glass bracelets ³⁶ continued, especially in the Unit north of Hm, between 101. — 100.

The most important result of the campaign was the emergence of a vast Roman bathing complex which utilized the pre-existing masonry structures CGE and CGW but added a vast array of units to the north, east, and possibly west. Mortared rubble and brick are the materials used in different combinations. Iron nails for suspension of marble slabs were observed on the south face of wall A (Figs. 39, 40, at right) near the corner with east face of wall NS; such marble revetments survived *in situ* in niches of the circular unit Hm. Technical criteria suggest a date between the second and the fourth centuries A. D. The only object useful for dating is a Roman lamp of a type current from the third through the fifth centuries A. D.

Beginning at the north end of the excavation (Figs. 39, 40) the powerful rubble wall A runs east west (width 3.5 m. length ca. 30 m). Powerful relieving arches (à) are seen in its north face near the east end and in the center; some limestone voussoirs are still *in situ*. A

³⁴ BASOR 154, pp. 18-22, figs. 6-7 *Archaeology* 12 (Spring 1959) 57, fig. 5.

³⁵ Levels are calculated from an (arbitrary) datum of 100. placed approximately at the top of the impost course of the masonry structure CGE. Cf. BASOR 154, p. 22, n. 46.

³⁶ *Journal of Glass Studies* 1 (1959) 53 f.

smaller brick arch is located at the very westernmost end. In trying to determine where the wall A stops towards the west we came, ca. 3.5 m below modern surface (99.8) upon blocks of marble entablature (m in Fig. 39) apparently forming a corner. It is not clear but possible that a wall continued westward at a lower level; lack of time and means prevented us from clarifying the problem. On the east side, wall F constitutes a north-south alignment between Unit Hm and wall A which continues northward. In one phase, F made a right angle with wall K. South of K lies the tiled landing L (at ca. 100.). From this landing one reached the smaller staircase St, (Figs. 39, 40) built of tiles supported on brick arches (Fig. 41). Starting at 98.8 this remarkably well-preserved stair descended to a small landing against the north face of the circular Unit Hm, then turned to descend northward. West of it are the remains of another brick arch (a') projecting from the rubble face of Hm. Tiles platforms (pl, Fig. 39) at ca. 100 and rubble walls running east from east face of Hm suggest that there was the floor of an upper story at approximately this level.

Excavation of the Unit Hm, which was taken down to ca. 98. along the interior shows that we were mistaken in considering it a hemicycle³⁷. Rather the original masonry constitutes a little more than a quarter of the circle (Fig. 39); the Roman builders had expanded it into a circular structure by adding the rest of the circle in rubble with brick used for six arched recesses (Fig. 40). The resultant unit suggests the *laconicum* (sweat bath) almost standard for Roman *thermae*. The arched recesses (a'1-a'6) have "floors" at ca. 918.1 but there is no way of telling how deep down the unit reaches. Marble slabs of revetments and red stucco plaster are preserved in recess (a'1). The west side

of Hm is constituted by the large wall NS which bonds with its north end into wall A.

Coming now to the transformation of the original masonry structure CGE (Figs. 39, 40, 42), we observe five walls (o, a, b, c, d) taking off from the piers of the east face in easterly direction. They are built largely of rubble, though some use brick courses. They cannot be Byzantine wave-breakers as we had suggested in 1958³⁸. It is clear now that they belong to the Roman additions. Their highest preserved point is at 99.5; they may have reached to the impost course at 100. Wall b is known to continue downward below 94.8, a preserved height of more than 5 m. Parts of collapsed vaults (v', in front of MAE, Fig. 39) and arches of brick (a', in front of T, Figs. 39, 40) indicate how the units between these rubble walls were spanned.

Within the masonry structure itself, the North Chamber, East (NCE, Fig. 40) received a well-built Roman barrel vault which supported a floor at ca. 98. m. Excavation was taken down to the water level (94.8-95.) without revealing another floor.

The east chamber of the Main Arch (MAE) had a complicated history. As reported last year, a feature of its lower part is a powerful arch of masonry³⁹. Into and under this arch, somewhat off center, the Romans built a brick arch, (f, Figs. 39, 40, 43) of which the top was at 96.5 m, the threshold, under the water table at ca. 94.8. Terracotta pipes ran from the arch to join other, vertical pipes (p', Figs. 39, 40). Heavy deposits of charcoal and other burned matter suggest that this is the furnace of the bathing establishment. A cement floor at ca. 95.6 - 8 seems to belong with the heating chamber or *praefurnium*. It rests on masonry blocks, which may have been placed in this position by Roman builders, or may belong

³⁷ As in *BASOR* 154, p. 18, 20.

³⁸ *BASOR* 154, p. 21.

³⁹ *BASOR* 154, pp. 20 f., fig. 7.

to the original masonry structure. Intriguing bronze objects, heavy cast plates (0.05 by 0.05 m) with pegs projecting from the center of each side, were found above the *praefurnium* floor. This floor is divided by a channel ca. 1 m. below the floor level (94.6) (r, in elevation, Fig 40); it leads straight to the opening of the arch f and was perhaps used for fuelling of the furnace (Fig. 43). The brick pier z (Figs. 39, 40) may have supported the springing of the brick arch which spanned the east end of the *praefurnium*.

The discovery of scattered hypocaust tiles in various parts of the excavation lends color to the assumption that a heating system utilizing hot air existed in the Roman complex.

South of MAE excavation in South Chamber East (SCE) and "Tunnel" (T) was taken to 97. level without coming upon Roman floors (Figs. 39, 40). Rough calculation of the curvature of the lower masonry arch in MAE shows that the building may continue downward for 2 or 3 meters below the water table. Apart from penetration in depth, some details have been added to our knowledge of the original limestone masonry structure SCE. It is now seen that piers project southward both at southeast and southwest corners. An original masonry tongue wall (Sp, Fig. 39) takes off westward from the west wall of Hm but we have not excavated

to sufficient depth to ascertain whether it stops or continues. The function of SCE and of the parallel structure SCW remains enigmatic.

The history of the complex may be sketched as follows. During a dry cycle there were built the original structures SCE and SCW. They could not have been erected, had the water table been as high as today. Dry conditions must have continued when the Romans enlarged this nucleus into a vast bathing complex. At some time in late antiquity the vigorous control imposed upon the torrent which invades the area from the south was relaxed, perhaps at a time when the low-lying ground at CG was left outside the Byzantine city wall. Flood-deposits began to accumulate with such rapidity that by the tenth century A. D. the structure was buried to approximately its upper story (levels of ca. 98.5 - 100.). Byzantine craftsmen then took possession, refurbishing some of the upper units.

These conditions have insured the preservation of many interesting architectural features; however, complete excavation would call for elaborate mechanical equipment. During the next campaign we plan no more than limited exploration of the furnace complex, the circular unit Hm, and the staircase unit adjoining it to the north.

DIE GRABUNG IN MILET IM HERBST 1959

Prof. Gerhard KLEINER

Begann, wie geplant, am 1. September und endete am 31. Oktober. Es nahmen an ihr teil als Architekten, Dipl. - Ing. Dr. W. Müller - Wiener von der Abteilung Istanbul des Deutschen Archäologischen Instituts und Dipl. - Ing. U. Baete vom Institut für Baugeschichte der Technischen Hochschule Karlsruhe, als Archäologe Dr. P. Hommel, der ständige Mitarbeiter der Milet - Grabung an Ort und Stelle, und Professor Dr. G. Kleiner von der Universität Frankfurt als Leiter. Fräulein A. Hommel sorgte für Küche und Haus in Akköy und arbeitete als ausgebildete Keramikerin mit, so wie sie in Milet ständig ihrem Bruder zur Seite steht. Als Gast aus der Schweiz beteiligte sich Herr Dr. Th. Pekáry, Althistoriker in Bern; als Geodät arbeitete gleichzeitig in Milet Dipl. - Ing. W. Bendt. Die letzten beiden Wochen der Grabung photographierte ausserdem Frau Dr. H. Erdmann die neue Grabung und ihre Funde, dazu auch einen Teil der frisch gereinigten Ruinen.

Die türkische Regierung war vertreten durch Fräulein Suzan Argavan vom Museum in Bursa und zeitweise auch durch Ahmet Dönmez Bey von der Antiken - Direktion in Ankara. Beiden Regierungsvertretern hat die Grabung nicht nur für verständnisvolle Unterstützung sehr zu danken, sondern auch für die tatkräftige Säuberung einiger wichtiger Ruinen von Jahrzehnte alter Überwachsung. Dazu gehören das Theater und die Faustina - Thermen, aber auch das Gebiet um den Nordmarkt u. a. -

Die Grabungsarbeiten waren erleichtert durch die grosse Trockenheit des Bodens, der erst sehr tief Grundwasser führte, sodass nur an einer Stelle erst spät eine Pumpe eingesetzt werden musste;

sie waren aber auch erschwert durch den Staub, den der fast ständig wehende Nord - Wind in der ausgetrockneten Maeander - Ebene und natürlich erst recht an den Grabungs - Plätzen aufwirbelte. -

Ziel der Grabung war die Klärung zweier topographischer Fragen

1) der Umfang der archaischen Besiedlung östlich vom Athena - Tempel, d. h. vor allem jenseits des Theater - Hügel: der sog. Ostabschnitt (Kleiner)

2) der Umfang der mykenischen Besiedlung südwestlich des Athena - Tempels, d. h. vor allem der Verlauf der grossen mykenischen Mauer: der sog. Südwestabschnitt (Hommel)

Im sog. Ostabschnitt (1) wurde Gräben ausgegangen, die im Jahre 1899 westlich hinter dem Buleuterion angelegt waren und nach dem Bericht (2. vorl. Ber. BerlAk. Abh. 1901 S. 7 (909) archaische Hausmauern ergeben hatten (vgl. noch den Plan bei A. von Gerkan, Nordmarkt Milet 1 6 Tf. 12 links oben; dazu die vorläufige Plan - Aufnahme von W. Müller - Wiener, beigelegt in Photokopie).

Unter dem aus Mörtelwerk aufgeführten Doppel - Apsidenbau (E) und den mit ihm verbundenen Rechteck - Räumen (A — D im Norden und F — G im Süden) kamen in der Tat überall, und zwar schon in den ersten Tagen, wohlgefügte archaische Mauern und die entsprechende Keramik — meist handelte es sich um Gebrauchsware — zum Vorschein. Dabei lassen sich zwei Perioden unterscheiden (vgl. z. B. D), von denen jedoch auch die ältere nach den Scherben - Funden kaum viel über die Zeit um 600 v. Chr. hinaufzu-

gehen scheint. Fast überall war auch eine Brand- und Schuttschicht zu beobachten, die auf die Zerstörung durch die Perser 494 v. Chr. bezogen werden kann.

Der Wiederaufbau ist zum Teil unter Verwendung der archaischen Grundmauern erfolgt (z. B. in C und D). Am Ende der klassischen Zeit scheint dann wieder ein grosser Brand gewütet zu haben, der eher doch noch unter Alexander anzusetzen ist als unter Maussolos (vgl. RE 15, 1932 s. v. Milet Sg. 1601 f. (Hiller v. Gaertringen)).

Für die Bestimmung der Bauten bieten die zahlreichen klassischen Amphoren-Lager einen Hinweis (z. B. in C, D, E West, F. West), denen allerdings nur zwei entsprechende archaische Funde gegenüberstehen (A und E West). — Bemerkenswert ist ein archaischer Bau vom Megaron-Typ mit einer Feuerstelle in der Vorhalle, die weiterbenutzt wurde, als der Hauptraum nach der Zerstörung 494 v. Chr. einen neuen wohl erhaltenen Kiesel-Fussboden (südlich D) erhielt. Wegen der Nähe des späteren Buleuterions könnte man an ein Prytaneion denken. — Auffällig ist, dass die archaische Strassenführung schon dem späteren "hippodamischen" System zu entsprechen scheint.

Grössere zusammenhängende (Haus-) Grundrisse konnten noch nicht beobachtet werden, zumal die Überbauung in den beiden anderen Schnitten der älteren Grabungen weiter westlich, die anschliessend aufgemacht wurden, noch intensiver erfolgt ist. Beide liegen im Bereich des späthellenistischen Speicherbaus, der sehr tief fundamentierte ist. — (Milet I 7, S. 156 ff.; vgl. Müller-Wieners Plan in Photokopie).

Nur einer dieser Gräben, und zwar der ostwestlich verlaufende, erbrachte eine archaische Mauer, wenn auch in beiden die archaische wie die spätklassische Brand- und Schuttschicht festzustellen war, dazu im Ostwest-Schnitt auch eine entsprechende Zerstörung am Ende der byzanti-

nischen Epoche — also wohl durch die Seldschukken.

Der einen archaischen Mauer im östlichen Teil des alten Ostwest-Schnittes ist im Norden anscheinend eine Schmiede vorgelegt gewesen, wie zahlreiche Bronze- und Eisen-Schlacken-Funde sowie eine aus Dachziegeln hergestellte Wässerungs-Anlage zeigen. Vielleicht handelt es sich um eine Hafenschmiede, wie sie ähnlich beim Athena-Tempel aufgedeckt worden ist (Ist. Mitt. demnächst ...).

Aus noch nicht näher bestimmter, spätestens hellenistischer Zeit ist im westlichen Teil desselben Grabens ein unterirdischer Gewölbe-Raum bemerkenswert: Aus gut geschnittenen Quadern aufgeführt, wobei seitlich und rückwärts Lichtnischen ausgespart sind, ist die Anlage durch eine Treppe und einen kleinen Vorraum mit zwei seitlichen Licht-Nischen und durch eine anschliessende Tür zugänglich. — In spätantiker oder byzantinischer Zeit wurde in das Gewölbe eine Öffnung geschlagen und das Ganze zu einer Brunnenanlage umgewandelt.

Ursprünglich handelt es sich wohl um ein Heiligtum — am ehesten wohl ein Grabheiligtum (Heroon). Auf dieses beziehen sich vielleicht Graffiti, die sich auf Marmor-Blöcken und — Säulen finden, welche in Räumen oberhalb verbaut sind: in einem Peristylhaus römischer Zeit, das durch ein Mosaik mit Fischen und anderen See-Tieren ausgezeichnet ist und in der Spätantike umgebaut wurde, sowie in einer westlich anschliessenden Anlage spätantiker oder byzantinischer Zeit unmittelbar darüber. Diese Graffiti nennen stets *Νίκη* z. B. öfter *Νίκη Ἀρτέμιονος* aber auch *ἑπίδος*. — Leider sind z. T. bis hinab zur römischen Kaiserzeit, z. T. noch tiefer Schichten bereits durch die alten Grabungen gestört gewesen, wie das ähnlich von der Grabung hinter dem Buleuterion gilt. —

Besondere Einzel-Funde waren da-

her hier wie dort nicht zu erwarten — ganz abgesehen von den topographischen Zielen, die Grabung 1959 verfolgte. Anders liegen die Dinge jedoch beim *Südwestabschnitt* der Grabung. (vgl. die 2. vorl. Plan-aufnahme von W. Müller-Wiener, beigelegt in Photokopie). Hier wurde etwa 150 m südsüdwestlich des Athena-Tempels im Gebiet der Westmauer der historischen Stadt an ihrer westlichen Hafengebucht, die man den Athena-Hafen nennen könnte, ein 3 m breiter Schnitt von (S/W nach N/O) angelegt und später in dieser Richtung insgesamt auf etwa 50 (?) m über einen zunächst stehen gelassenen modernen Weg hinaus verlängert. Genau an dieser Stelle kam gegen Ende der Grabung auch tatsächlich die Innenschale der mykenischen Mauer, nordsüdlich verlaufend, in einer mykenischen Schicht in etwa 4 m Tiefe zum Vorschein.

Zunächst war im Westen die frühhellenistische Stadtmauer aufgedeckt worden, die schon in der früheren Kaiserzeit abgetragen und von Kanälen durchschnitten worden ist. In den obersten Schichten traten spätantike Wohnhäuser zu Tage, darunter weiter östlich mehrere Räume einer Villa des 3. — 4. Jhs. v. Chr. mit Peristyl und zwei Mosaik-Sälen.

Die Besiedlung weist bis ins 4. Jh. v. Chr. kontinuierlich zurück. Auch hier fand sich eine spätklassische Brand- und Zerstörungsschicht.

Nach der Zerstörung durch die Perser 494 v. Chr. scheint die Gegend am Westrande der Stadt zunächst jedoch unbewohnt geblieben zu sein. Die Zerstörungs- und Brandschicht des Persersturms war dagegen auch hier deutlich zu verfolgen; ebenso die vom Athena-Tempel her bekannte spätgeometrische Brandschicht. —

An den Schnitten liess sich schliesslich die Verschiebung der Uferzonen von der mykenischen bis in die spätantike Epoche gut erkennen. —

Gegenüber dem Ostabschnitt ist nach allem klar, dass das älteste Milet südlich des Athena-Tempels lag. Aber schon die archaische Stadt benutzte spätestens seit dem 6. Jh. v. Chr. den Hafen an der Löwen-Bucht. Ihre Akropolis scheint danach nicht auf dem Kalabak tepe, sondern auf dem Theater-Hügel gelegen zu haben, wo auch archaische Scherben aufzulesen sind. Der Kalabak tepe wird lediglich in der Zeit der Lyder-Kriege und des Kimmerier-Sturmes als Fluchtburg Bedeutung gehabt haben (vgl. *Ist. Mitt.* demnächst). —

Die Frage nach der Lage des archaischen Milet ist wohl schon nach der Grösse der Entfernung von Ostabschnitt und Südwestabschnitt — in der Luftlinie $\frac{3}{4}$ km — kaum mehr ein Problem. Die letzten Zweifel könnte eine Grabung im Norden auf dem Theater-Hügel beseitigen.

A N A D O L U

MARAŞ VİLÂYETİNDE TARİHTEN DİP TARİHE GİDİŞ

Prof. Dr. İ. Kılıç KÖKTEN

23 Şubat 1958 Pazar, tarihli Cumhuriyet Gazetesinde "Maraş'ta Tabiat Hârikası Büyük Bir Mağara Bulundu" adını taşıyan küçük bir yazı gözüme ilişmişti (*)

Enteresan bulduğum bu yazı üzerine, 23.3.1958 günü bir dilekçe hazırlıyarak Millî Eğitim Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Umum Müdürlüğü'nü durumdan haberdar etmiş, aynı bölgede (Maraş) prehistorya araştırmaları yapmak için ricada bulunmuşum. Dileğim iyi karşılandı, yardım edilerek çalışma fırsatı başlandı.

İki yıldan beri Maraş Vilâyetinin sınırları içinde Tarihöncesi araştırmalarıma izinli olarak devam etmekteyim. 1958 yılı araştırma mevsimini ilgilendiren kıssımlar yahut buluşlar zamanında yayınlanmıştır 1).

İlk mevsimde (1958) Maraş Valisi bulunan sayın İbrahim Öztürk bu işimizle yakından ilgilendiler. Döngel Köyünde içinde göl ve şelâleler bulunan ve gazetede ilân edilmiş olan büyük mağara, bizzat kendileri tarafından görülmüş olduğundan

(*) Maraş'ta tabiat harikası büyük bir mağara bulundu. 700 metre uzunluğundaki mağarada biri 150, diğeri 40 metre yükseklikte iki şelâle ve bir göl var.

Gaziantep. 22 (Telefonla — Maraş'a 70 klm. mesafede Döngel adı verilen mıntakada Maraş Valisi İbrahim Öztürk tarafından bir mağara bulunmuştur. Maraş Valisinin ifadesine göre mağara bir tabiat hârikasıdır. Mezkûr mağara 700 metre uzunluğunda olup içerisinde nehir denilecek bir su bulunmaktadır. Ayrıca suyun güzergâhı üzerine biri 150 diğeri 40 metre kadar yükseklikte iki şelâle mevcut olduğu gibi mağara içinde bir de genişçe göl meydana gelmektedir. Ayrıca içerisinde dikit ve sarkıtlar da vardır. Mağara semtine izafeten Döngel mağarası adı verilmiştir.

çalışmalarımızı dikkatle takip ettiler. İlköğretim müfettişlerinden sayın İbrahim Başaran ve Ali Güler beyler de beni yalnız bırakmadılar. Koşuştular ve yoruldular. O zaman Göksun Kazası Kaymakamı bulunan sayın Derviş Yalman beyden de çok yardım görmüştüm.

İkinci araştırma mevsiminde (1959) Maraş'ın yeni ve muhterem valisi Kâzım Atakul beyden, Millî Eğitim Müdürü sayın İsmail Çınar beyden görmüş olduğum yakınlık ve yardımlar evvelkilerden eksik değildir ve devamlı olmuştur. Maraş Şehir Müzesinin çalışkan, maharetli Müdürü Nihat Eray beyin gösterdiği kolaylığı ve gayreti unutmuyacağım.

Burada her zaman'ki gibi saygı ve sevgilerimle Maraş halkı da dahil hepsine ayrı ayrı teşekkür etmeyi zevkli ve ödenmesi gerekli bir borç bilirim. Türkiye'de ilk Paleolitik alet, 1894 yılında J. Gautier tarafından Bilecik'te Fırat sekileri üzerinde tesbit edilmişti 2). Bunu takip eden Şampayadı 3), Keysun 4), Pirin 5), Dülük ve Metmenge 6) isimlerini taşıyan buluntu yerleri Güneydoğu Anadolu Bölgesinin belli başlı eski buluntuları arasındadır.

Ekseriya yeryüzünden toplanmış olan bu aletler dağınık yerlerde buldukları halde Alt, Orta, Üst Paleolitik endüstrilerinin gerçek öncüleri olmuşlar ve aynı bölgelerde yeni araştırmalara yol açmışlardır.

Hatay'ın Altındere yataklarında 7), Belen dolaylarında 8), ve nihayet Saman Dağındaki tabii mağaraların dolguları içinde 9), tesbit edilmiş olan Taşdevri kültürleri ilk buluşları ve görüşleri teyit etmiş bulunmaktadırlar.

Bu Paleolitik buluntu merkezleri ara-

sında araştırmaya başladığım Maraş Vilâyeti Kuzeyde Malatya, Adıyaman, doğu ve güneyde yukarda bahis konusu olan vilâyetler arasında açık bir saha halinde görünüyordu. Bugün Türkiye Prehistoryası hakkında yazılar yazdığım ve dersini verdiğim halde hâlâ bu yönden araştırılması geciken vilâyetlerimiz pek çoktur 10). Bugün Maraş'ta durum tamamiyle değişmiştir. İşe geç başlandığı halde kendisini çevreleyen bölgelerden daha zengin merkez olma yolunu tutmuştur. Bu kararımızın, yalnız Prehistorya ile yahut Eski Yontmataş Devriyle ilgili olduğunu bu arada kaydetmeliyiz.

Protohistorya'yı, daha sonraki devirleri ve ayrı bilim dallarını ilgilendiren araştırmalar bölgede noksan değildir. Bunlar arasında Ramsay'ın, H. Grotte'in, Von der Osten'in, Prof. Mükrimin Halil Yıncı'nın ve nihayet Türk Tarih Kurumu adına Elbistan'da Karahöyük kazılarını idare eden Prof. Dr. Nimet ve Tahsin Özgüç'lerin, toptan, Osmanlı, Selçuk, Hellenistik, Post Hittit ve kısmen Protohistorik devirleri açıklayan çalışmalarını, yayınlarını burada belirtmek yerinde olur 11).

Umumiyetle tetkikler tabii olarak tekâmül seyrinin tersine, yeniden eskiye doğru yapılırdur. Her yerde olduğu gibi Maraş'ta da arayışlar böyle olmuştur. Ne şekilde olursa olsun, evvel veya sonra yahut karışık, gayemiz, bölgenin prehistoryasını aydınlatmak, Türkiye, sırası gelirse ülkeler prehistoryasındaki yerini tâyin etmek, güzel yurdumuzu her şeyi ile tanımak ve tanıtmaktan ibarettir.

Maraş'ta, bilhassa prehistorya ile ilgili bulunan tabii ve yapma mağaraları, genel anlamda kaya sığınaklarını; kaya anıtlarını (Menhir, dolmen v. s.); eski Yontmataş Devirlerini; bu devirlerin kültür belgelerini; değişik iskân yerlerini; fosil insan ve hayvanların iskelet ve diş kalıntılarını tesbite çalıştık. Bu yazıma bölgenin çeşitli buluntu yerlerini gösteren küçük bir harita eklemeyi faydalı görüyorum (Harita 1). Maraş'ta ilk defa Köprü-

ağzı ve Eloğlu istasyonları arasındaki düzlükleri araştırdım. Burada Kuruculuk adı verilen yarılmış küçük bir höyükte tipik Bakır ve Hitit devirlerine ait çanak çömlekler gördük. Kurutulmağa çalışılan bataklık kenarında ve Adana şosesi boyunca Domuztepe ve Sivrimine hüyüklerini de gezdim. Maraş Vilâyeti önündeki düzlüklerde, Antep şosesinde ilerlerken ovanın Narlı İstasyonuna kadar olan kısımda daha on adet hüyük bulunmaktadır. Hepsi 51 e yükselen hüyükler her yerde olduğu gibi Maraş'ın güneyindeki düzlüklerde, kuzeyde Elbistan, Afşin ve Göksun ovalarında toplanmış görünüyorlar. Fakat bütün bu hüyükler içerisinde Hanobası, Afşin'in Tanır köyündeki Yassı Hüyük, Göksun Kazasında Kanlıkavak köyündeki Maltepe, ve Bozhöyük tepeleri bölgenin en büyük hüyükleridir. Geçen sene de belirttiğim gibi, bilhassa Tanır köyündeki Yassı hüyük'te onun civarındaki büyük tümülüste kazı yapılacak olursa bölgenin, hattâ Anadolu'nun tarihi için çok esaslı neticeler elde edilecektir. Bu arada içinde Selçuk, Roma, Hitit eserleri bulunan ve Kale adı verilen bir hüyük üzerinde kurulmuş olan "Hunu" köyü ihmal edilmeğe gelmez bir yerdir. Mehmet Ulunay isminde bir köylü tarafından büyük bir taş olarak bana gösterilen ve köylülerin yardımıyla kaldırıldıktan sonra bir aslan olduğu anlaşılan heykel de bu köyde bulunmuştu. Takriben 1.30 metre yükseklikte, 1.60 metre uzunlukta ve önden 0.44 m. genişlikte bulunan bu heykelin arka ve yüz kısımları biraz parçalanmıştır (Levha II). Heykelin Maraş Müzesine naklini arzulamıştım. Tahrip edilirse yazık olacaktır. Geçen sene (1959) bu heykeli müzede göremedim. Bana kalırsa bu heykelin eşini aynı hüyükte aramak bile gerekiyor.

Afşin'de Vâiz Bay Durdu'nun (Çakır Hocası) bahçesinde büyücek bir saha işgal eden çok renkli taşlardan yapılmış, üzerinde hayvan resimleri görülen, daha sonra üzeri tekrar toprakla örtülmüş bulunan mozayıklı bir döşemenin varlığı da haber verilmişti (1958). Bahçe suları altında

bozulmağa terk edilen bu sanat eseri müte-hassıslarını bekleyip durmaktadır.

Afşin'de çalışırken Maraş'ın Eshab-1-Kehf'ini de ziyaret ettim. Afşin'in takriben 2-3 klm. kuzeybatısında bulunan bu yerin, daha ziyade mağara kısmında durdum. Burası küçük, karanlık, zemini ıslak, yer yer taşlı, büyücek bir kovuktan ibarettir. Tarsus Eshab-1-Kehf'inde olduğu gibi burada da prehistorya ile ilgili bir iz yoktur. Yalnız tarihi bir yol üzerinde bulunması, içinde biraz da su birikmiş olması bakımından tarih boyunca devamlı bir durak olmayı sağlayabilmiştir. Bu küçük inin ağzında sıra ile bir İsa Mescidinin, ona ekli bir caminin ve nihayet Selçuk devrine ait bir kervansarayla, büyücek bir hanın (belki medrese) bulunması da görüşlerimizi desteklemektedir. Şimdiye kadar iki Eshab-1-Kehf ziyaret etmiş bulunmaktayım. Bence, Afşin Eshab-1-Kehf'i efsane ve rivayetlere Tarsus'takinden daha uygun gibi görünüyor.

Son zamanlarda Evkaf İdaresinin burasını da ele alarak temizlik ve restorasyonu ile meşgul olması Afşin için büyük bir kazanç olmaktadır. Yalnız motif ve plân anarımında ufak birkaç hata gördüm, belki bunlar mütehasısların dikkat nazarını çekecektir.

Bölgede kaybolan eserlerden bir kısmı da Göksun kazasında Taşoluk köyünde Uzunyelek ve Çataltepe denilen yerde köylüler tarafından sökülümekte olan kaba ve iri taşlardan dolmen tekniği ile yapılmış bulunan büyük kapalı mezarlardır (Levha II). Doğu-batı istikametinde uzanan bu mezarların uzunluğu 3-4 metreyi bulur. Mezarların içi boşaltılmış olduğundan devir tayinine yarayacak sağlam bir eser ele geçirilememiştir. Kırık çanak parçaları arasında Bakır Devrine benzeyenleri olduğu gibi, Roma Devrine uyanları da çoktur. Bu vesikalara dayanarak mezarların devri hakkında kat'î birşey söylenemez. Klâsik devirlere ait olmaları ihtimali kuvvetli görünüyorsa da kesin yaş tayini işinin köyün doğu yönünde bulunan Tekerektepe üzerindeki hüyükte yapılacak kazı neticesine,

Göksun Kazası yaylasında bulunduğu haber verilen dikili taşların (Menhirler) tetkikine bırakmak en doğru yol olacaktır.

Göksun Kazasına bağlı Çukurhisar Köyü çevresindeki eserler de arkeologlarımızı ve tarihçilerimizi bizden ziyade ilgilendirir. Ben buraya tabii mağaralarını görmek için gitmiştim. Süsü köyünden geçerken görmüş olduğum Kızılmağara, Karamağara Prehistorya için verimli oldular. Yalnız Süsü dağının eteklerinde 8 metre uzunlukta, 6 metre yükseklikte bulunan Keskel mağarası büyük bir kalker kayası bloku içinde açılmış 3X2.75X1 metre iç çapı taşıyan küçük bir yapma mağara yahut odadır (Levha II). Bundan başka aynı köyde Demirciyeri denilen mevkide geniş bir Düzyerleşme sahası bulunmaktadır.

Çok sarp ve ormanlık bir boyun noktası aştıktan sonra Çukurhisar'a inebildik. Asıl hisar (Kale) çukur bir vadi ovası ortasında yükselmiş bulunan bünyesi kalkerli bir tepe üzerindedir. Eteklerinde oyulmuş, dış yüzlerinde kabartma insan şekilleri bulunan mezarlar vardır. Kale eteklerinde, yakın düzlüklerde gördüğüm geniş düzyerleşme yerleri Çukurhisar'ın, Madenler çağında, Hitit ve daha sonraki devirlerde kesif bir iskân sahası olduğunu izlemektedir. Orta ve İç Anadolu Bölgelelerini Göksun yolu ile güneye, Akdeniz'e bağlayan mühim bir geçit ve durak yeri olduğunda hiç şüphe yoktur. Kalede görülen Osmanlı anarımı izleri, Kalenin Göksun yönü eteklerinde ve dere boğazına yakın bir yerde görülen iri taşlarla yapılmış büyücek bir kule çöküntüsünün Roma devrinden önceki zamanlara ait olması ihtimal dahilindedir. Çukurhisar tam geçit üzerinde kurulmuş olduğundan tarih boyunca sürekli akınlarını karşılayamamış ve sapağı yüzünden de tarihteki kıymetini kaybederek körleşmiş köşelerimizden biri olmuştur.

Yukarıda belirtildiği gibi Afşin'de Tanır köyü ve çevresi de tetkike muhtaç bir yerdir. Burada Sakaa mevkiinde Sahren, Boğazpınarı, Değirmensuyu, Köprü-

başı sahreni, Ayrandede diye anılan büyük karst kaynakları çok eskiden insanların dikkatini çekmiş ve iskânı geliştirmiştir. Bu kaynaklardan bazılarının önlerine çekilmiş bulunan kalın, harçlı yüksek duvarlar, kayalıklara oyulmuş tam veya yarı kalmış su yolları, kanallar, bentler, kitabeler, büyük hüyükler ve tümülüsler tarih boyunca kazandığı fakat bugün kaybettiği değerleri gösteren canlı delillerdir. Bu pınarların önlerinde yükseltilmiş yuvarlak, kalın duvarların Roma Devrinde yapılmış Türkiye'nin ilk kaynak barajları olması kuvvetle muhtemeldir. Birçok vilâyet gezdim. Sayısız kaynaklı bölgelerle karşılaştım ama, Maraş Vilâyeti kadar kaynağı (Bulak) bol bir yer görmedim. Burası yalnız vilâyeti için değil Anadolu'nun mühim kaynak bölgelerinden birisidir.

Prehistorik devirlerle ilgili bulunan araştırmalarıma ve buluntularıma geçmeden, yine arkeoloğlara yarayacak iki buluşa daha dokunmayı faydalı görüyorum. İlköğretim Müfettişlerinden İbrahim Başaran Bey bana taştan yapılmış birkaç eşya göstermişti (Levha III). Geç Hitit devrine ait olacaklarını tahmin ettiğim bu Asur tesirli sanat eserleri meşhur Maraş Aslanı'nın bulunduğu sahalarda bir bina temeli açılırken çıkarılmıştır. Bu saha ile meşgul olmadığımı, tahminlerimi, çok gördüğümüz Hitit aslanlarına göre yapmış olduğumu açıkladıktan sonra bu kıymetli vesikaların satın alınarak Maraş müzesine konulmasını rica etmiştim.

Bu işler arasında Eski Eserler ve Müzeler Umum Müdürlüğü, 10 Haziran 1959 sayılı yazılıyla benden Karahasan Köyünde Bozhüyük'te kapatılan kazılar hakkında kısa bir rapor istemişlerdi. Şimdi biraz da ona temas etmek istiyorum.

1959 yılı yazında Maraş'a geldiğim zaman, Şehir Müzesi Müdürü Bay Nihat Eray'la birlikte kazı yerine gittim. Burası Maraş'ın 30-35 klm. güneydoğusunda bulunan Karahasan köyü hudutları içinde bir tepedir. Ovadan yüksek, düzlek bir burun üzerinde bulunduğundan tepe uzaktan hüyükten ziyade bir tümülüs gibi görünür.

Pazarcık Kazasının Kirni köyünden Şaban Özhan ve arkadaşları bu tepede define aramak için Vilâyet yolu ile Umum Müdürlükten izin almışlar. Millî Eğitim Bakanlığının müsaadesi ile Şehir Müzesi Müdürü Nihat Eray, Millî Emlâk Memuru Sait Kırdan, Zabıta Başçavuşu Mustafa Can'dan müteşekkil bir heyet huzurunda 15 Mayıs 1959 tarihinde kazıya başlanmış ve bu kazı 14 gün devam etmiştir. Seramik ve çeşitli arkeolojik eşyaların çıkması üzerine kazı, Müze Müdürünün raporu ile durdurulabilmştir.

Kazı mahalline çıkarken tarlalar içinde görülen çanak çömlek kırıklarından, taşlardan burasının bir iskân yeri olduğu kolayca anlaşılıyordu. Kazıya tepeden başlanmış, kuzeydoğu ve güneybatı istikametinde 5.20 metre genişlikte, 2.75 metre uzunlukta büyük bir yarma açmakla işe girilmiş, 10.60 metre derinliğe kadar inilebilmiştir. Burada, bu tehlikeli çukurun kuzeybatı yönüne düşen dar kısmında yukardan aşağıya kadar bir kesit çıkarttık, ve her tabakadan çıkarabildiğimiz malzemenin yerlerini de tesbite çalıştık.

Kesitte 0.80 metreyi bulan üst kısım, daha ziyade tarla toprağıdır. Bunun altında 1.10 m. kalınlığında, çok küllü, uzun kerpiç (Yangın gören kısımlar tuğlalaşmış) duvarlardan, gene 1 metreyi bulan koyu kahve renkli dip kısımları iri taşlardan mürekkep ikinci kat gelmektedir. Üçüncü katın kalınlığı 2 metreyi bulur, yapısı küllü, külli ve taşlı topraktır. 1.20, 1.50 ve 1.80 metre olmak üzere üç seviyeli görünen dördüncü katta dipte taşlar bulunmakta, burada bilhassa koyu renkli (siyah) çanak çömlek kırıkları dikkati çekmektedir. Beşinci kat 0.80 ve 0.40 m. olmak üzere iki seviyeden ibarettir. Tahminen 400 metre uzunlukta bir sahayı işgal eden ve ovadan 60-80 metre yükseklikte bulunan bu hüyükte meydana çıkarılan ve Şehir Müzesinde kayıtlı olarak teşhir edilmekte bulunan 317 arkeolojik parçayı dikkatle inceledim. Eğer bunları çağlarına göre sıralıyacak olursak hüyükte üst katta Osmanlı ve Roma devrine ait kalıntılar ele

geçmektedir. İki seviyeli ikinci katımızın Hitit devrine, üçüncü ve dördüncü tabakaların çok uzun bir Bakır (Bronz) devrine, beşincinin de Neolitik Çağna ait olacaklarını tahmin etmekteyim. Mevcut vasilkaların kesitte aldıkları yerler ve nihayet teknik özellikleri de bu tahminimizi desteklemektedir. Yalnız burada, bir kısım seramik parçalarının, taştan yapılmış kapların bilhassa beyaz taşlardan işlenmiş çok zarif süs eşyalarının ve tabakların motifleri İç Anadolu karakterinden tamamen ayrılmaktadır.

Bir köy hocasının attığı remil oyununa aldanan ve aralarında para topluyarak zengin olmağa heveslenen köylülere para hırsından atlatmış oldukları tehlikeyi hatırlattıktan sonra işimize son verdik ve açtıkları çukuru da kapattırdık.

MARAŞ'IN PREHISTORYASI

Öntarih (Prehistorya) ve tarih bakımından ne kadar zengin olduğu anlaşılan Maraş, prehistorya için de verimli bölgelerimiz arasına girmiş bulunmaktadır.

Çok kısa bir zamanda yer yüzünden ve tabii mağaraların iç dolguları araştırmalarından çok emin neticeler elde ettik. Durumundan çok ümitliyiz. Vilâyette, Alikayası adı verilen bünyesi konglomeralardan müteşekkil muazzam, donuk aynı zamanda yontuk bir saha ile burasını güney yönden çevreleyen daha yeni, killi-kumlu, çakıllı bir arâzi hariç, değişik evsaffta kalkerli kısımlar daha geniş bir saha işgal ederler. Karst kaynaklarının fazlalığı bu kalkerli kısımlarda birçok derin vadiler açmış ve iskâna elverişli kaya sığınaklarının (inler v. s.) teşekkülüne sebep olmuştur. Bunun için hemen her yerinde küçük büyük bütün kaya sığınaklarının örneklerini görmek mümkündür.

Türk Tarih Kurumunun 1940 yılında bütün vilâyetlere mağaralar hakkında göndermiş olduğu yazılı anketlere Maraş vilâyeti de cevap vermiş bulunmaktadır. O zaman çıkarılan bilgiye nazaran 14 tabii ve 20 yapma olmak üzere bölgede 34 mağaranın tesbit edildiğini öğrenmiştik (12).

Araştırma sonunda her vilâyette ol-

duğu gibi burada da mağara sayısının arttığı görülmüştür.

Prehistorya bakımından en verimli mağaraları şimdilik Maraş-Göksün şosesi üzerinde bulunan Döngel köyü içinde ve yakın çevrelerinde bulduk. Burasını yazımın bu kısmında ayrı bir bölüm halinde tanıtmaya çalışacağım. Şimdi bu mağaraların yerlerini açıklamadan önce ziyaret ettiğim ve kısmen dolgularını yıkladığım mağaraları tanıtayım.

Bölgede kalker yapıli mağaralardan başka az miktarda konglomeralar içinde açılmış olanları da vardır (Alikayası, Göksun kazası çevreleri). Alikayasında, Göksun kazasının Kömür ve Kovşat köyleri arasındaki vadi boylarında gördüğüm mağaralar bu cinsten ve birer koytak (Kökten) oldukları için iskân edilmemiş, verimsiz yerlerdir. Afşin kazasında Emir İlyas köyünün batısında içinde büyük bir su kaynağı bulunan ve Mağaragözü adı verilen tabii bir in bulunmaktadır. İçinde toprak dolgusu yoktur. Yalnız bu mağarada büyücek bir taş üzerine kazınan bir kuş resmi görülmüştür (Levha IV). Yanıltıcı bir şekilde görünen bu kuş Duran isminde bir köylü tarafından çizilmiştir. Prehistorya ile ilgisi yoktur. Bu mağaranın biraz yukarılarında içinde kalın bir toprak dolgusu bulunan ikinci bir tabii mağara daha bulunmaktadır. Burada açtığım küçük bir sondaj çukurunda 1.5 metre derinlikte Bakır devrine benzeyen çanak parçaları görülmüştür. O zaman tabana ulaşma kudretine sahip bulunmadığım için fazla çalışmadım. Bu mağara ile Afşin yakınlarında önünde bir su kaynağı bulunan Gözmağarası prehistorya bakımından faydalı olabilirler. Hunu köyünde, Elibistan'ın Karamağara, Köpekören, Keçemağarası köylerinde, Sarıyatak'ta gördüğüm mağaralar verimsiz çıktı. Karamağara köyünde bulunan taşlı tümülüsler, Köpekören köyünde Haraptarla mevkiinde, Akpınar Tepesindeki kaya anıtları (Dikili Taşlar, Dikçevrek taşlar, Dıksıra taşlar) bilhassa dikkati çekmektedirler. Kayaanıt-

larını tarihlendirmek için ayrıca kazılar yapılması gerekmektedir.

DÖNGEL MAĞARALARI

Kısık, Süsü, Kızılburun, Döngel isimli dört mahalleden ibaret bulunan Döngel mevkiinde, en eski köy Döngel'dir. Burası Maraş'ın takriben 60 klm. kuzeybatısına düşer. Yüksek bir yerde kurulmuş olan eski Döngel köyü halkı fırsat buldukça bugün şoseye yakın bulunan Kızılburun mahallesine göç etmektedirler. Süsü, Kısık, mahalleleri birer obadır (Mezraa). Maraş'ın prehistorya için en elverişli mağaraları eski Döngel köyü ile Kızılburun mahallesi arasında bulunmaktadır. Otomobille Kızılburun'a kadar gelmek ve mağaralara yanaşmak mümkündür.

Kaleblük (Güvercinlik), Develik, Örü-
lü, Yağlık, Direkli, Orta mağaralar adı ile anılan inler Yeni Döngel (Kızılburun) köyünde; Yassıkarcınca, Tütünlü mağaraları Kısık; İslî mağarası da Süsü Obalarındandır. Bunların içinde en büyüğü Kaleblük mağarasıdır. Yazımın başında bahsettiğim şelâleli ve göllü mağara budur. Bu mağara bir vadi sayı yıkımından ve Tekirsuyu'nun bu kısma batması ile uyulmasından meydana gelmiştir. Derin (Diplek) bir mağara olup içinde toprak dolgusu çok azdır. İskâna da elverişli değildir. Bir tabiat hârikası ve hatırı sayılır bir enerji kaynağı olması bakımından kıymeti çok büyüktür. İçinden gelen korkunç su gürültüleri büyük bir fabrikanın çalışmasını hatırlatır.

Bu mağaranın biraz yukarısında Develik mağarasında 4X5X1.90 m. çapında bir çukur açıldığı halde hiçbir şey elde edilemedi. 3X4X1.04 m. çapında iç dolgusu yoklanan Örü-
lü mağara da öyle boş çıktı. Çok cereyanlı, dar bir boğazda bulunmalarının su baskınları seviyesine yakın olmalarının bu verimsizliğe büyük tesiri olmuştur.

Burada en iyi ve aydınlatıcı netice, Yağlık ve Direkli ismini taşıyan mağaralardan alınmıştır. Her iki mağara gene aynı semtte oldukları halde daha ziyade eski Döngel mahallesine yakındırlar. Bü-

yük olmadıkları halde içlerinde kalınca bir toprak dolgusu bulunmaktadır. İkisinin de ağızları güneye açıktır. Kuzey yönleri yüksek dağlarla çevrili olduğundan yumuşak bir havası da vardır. Yağlık mağarasında 3X4 metre çapında açtığımız çukurda 1.10 metre derinliğe kadar killi, siyah, gübreli, gevşek bir toprak tabakası takip ettik. Ele geçen seramikler Bakır devrine aitti. 2.76 m. de tabana ulaşıverdik. 1.10 metre derinlik, Bakır seramik parçaları vermekle beraber, durumu karışıktır. Neolitik'e uyan ilk seramik parçalarını 1.10 metre altında bulunan ve 1 metre kalınlığa yaklaşan tabaka içinden çıkarttık. Dipte kalan, son 0.66 metrelik seviye seramiksiz bir kattı. Buradan az miktarda silekten yapılmış mikrolitli tipik Orinyasiyen aletler meydana çıkartıldı.

Direkli Mağarada kalın bir toprak dolgusu bulunduğu anlaşılıyor. Ağız kısmına yakın bir yerde 3X4 metre çapında açılan sondaj çukurunda 1.75 metre derinliğe kadar inebildik. İmkânlarımız arttığı takdirde önümüzdeki yıl bu çukurda daha derinleşeceğiz. 0.80-1 metre kalınlığı bulan karışık, siyah, küllü, taşlı bir tabakadan sonra seramik kesildi. Bu kısımda Yağlık mağarasında olduğu gibi güçlükle iki seviye tesbit edebildik. Seramiklerin bir kısmı Bakır devrine, bir kısmı da Neolitik'e aitti (Levha IV). Henüz renkli ve süslü seramik örneklerine rastlayamadık.

Seramikli tabaka bittikten sonra toprak kırmızılaştı. Küllü kısımlar ancak ocak yeri olarak karşımıza çıkıyordu. Bu çanak çömleksiz tabaka içinde gübürsüz, dolu ateş sileksinden yapılmış çakılar, deliciler, bürenler, kazıyıcılar, gekeç ve çekirdekler (nucleus) meydana çıkarılmıştır (Levha V ve VI). Çakmak taşı aletleri arasında bulunan minik taşlar çok tipiktir. Bu aletlerle birlikte kemik aletlerden bizler, kavkılar da çıkmıştır (Levha VII). Ana kayaya yahut tabana ulaşamadığımız göre bu seramiksiz Paleolitik Katın daha derinleşeceğini şimdiden tahmin edebiliriz. Tabakaların yatımsürleri, aletlerin şekilleri ve nihayet hayvanları bakımından bu

kat Antalya'da Karain ve Öküzin'inde tesbit etmiş olduğum Üst Orinyasiyen'e (IV. Orinyasiyen) büyük bir benzerlik göstermektedir. Orta Paleolitikle ilgili bir vesika ve seviye henüz tesbit edilmediğine göre derinleşebileceğimizi tahmin ettiğim Direkli Mağara dolgusunun bu kısımlarında kalın bir Oriyasiyen katı çıkarılacağına ümit etmekteyim. Bu mağaranın en önemli buluntularından birisi de Üst Paleolitik tabakaları içinde Üst Pleistosen'e ait olacağını zannettiğim et, ot yiyici ve ayrıca kemiricilerden mürekkep bir hayvan grubunun diş ve iskelet kalıntıları çıkmasıdır (Levha VII). Üst Paleolitik katın altında Orta Paleolitikle ve daha gerisiyle ilgili seviyeler çıkacağı veya tabana ulaşılacağı şimdiden kestirilemez. En önemli mes'ele Maraş mağaralarında Paleolitik yerleşiminin ve endüstrisinin varlığı ve vesikalarının çok uzakta bulunan Antalya Üst Paleolitine form ve işçilikleri bakımından tamamen uymuş olmasıdır. Antalya Bölgesinde olduğu gibi (Karain) Şelleen, Aşöleen, Musteriyen, Orinyasiyen kültürlerinden müteşekkil bir Alt, Orta ve Üst Paleolitik tabakaları verecek büyük mağaraların tesbit edileceği gün de yaklaşmaktadır.

Türkiye Prehistoryası için yepyeni ve gerçekten önemli bir bölge daha kazanmış bulunuyoruz. Türkiye Paleolitiği haritasında senelerce açık kalan Maraş Vilâyetimizin de yerini almış bulunmasından büyük memnuluk duymaktayız. Coğrafi mevkii bakımından, burada büyük bir Şehir Müzesi kurulması zamanı geldiğine kaniiz. Maraş Kalesi avlusunda bulunmakta olan yeni binanın, bu işe tahsis ve meydanlığının bölgede bulunmuş olan çeşitli heykellerle süslenip tanzimi çok hayırlı ve en verimli bir iş olacaktır. Restorasyonu bile hatalı yapılmış bulunan bugünkü Müze binası onun dar ve karanlık odaları bu zenginliği barındıracak çapta değildir.

Döngel köyü çevresi, su, orman, mağara ve avlanma bakımından gerçekten çekici köşelerimizden birisidir. Eski

Yontma Taş Devri insanları bu bereketli, şirin bölgemizi çok önceden bağenmişler ve mağaralarında yerleşerek avlanmışlar ve tarih süresi içinde gelişerek bölgenin diğer kısımlarına yayılmışlardır.

Tarih öncesi (Prehistorya) bakımından Maraş Vilâyetinde yeryüzü buluntularından ikinci derecede önemli vesikalar, şimdilik Elbistan kuzeyinde bulunan Sarıyatak ve Köyceviran arasındaki çakmaktaşı düzlüklerle Pazarcık Kazasında Gani Dağı eteklerinde ve Malatya yolu çevresindeki düzlüklerde tesbit edilmiştir (Levha VIII). Bu levhada 1 numara ile gösterilen alet koyu gri renkte, dolu çakmaktaşıdan yapılmış çok tipik Orinyasiyen yani Üst Yontmataş Devrine ait bir çakı olup yapıldığı tarihte ortasından nasılsa kırılmış ve aynı saha bir kazıcı olarak kullanılmıştır. Bu tip aletler çok az bulunur. Bilhassa, mevkii bakımından Malatya ve Adıyaman'ın eski Paleolitik buluntu yerlerine yakın oluşu dikkatimizi çekiyor. Bu 1 numaralı alet ile Direkli Mağarasının (Maraş) tipik Orinyasiyen aletlerinde gerçekten açık, civar bölgedekilerine nazaran üstün bir işçilik göze çarpmaktadır. Silekslerin yapısı esmer kaya silekslerinden tamamen ayrıdır. Türkiyenin gübürsüz, dolu sileksleri arasındadır. Karain ve Direkli Mağara buluntuları karşısında Malatya ve Kapahin (İsparta) aletleri kaba ve sade kalmaktadır. Orinyasiyen teşhisi konmuş aletler yahut buluntu yerleri üzerindeki çalışmalarımı henüz tamamlayamadım. Yalnız Karain, Öküzini (Antalya); Direkli (Maraş) mağaralarının Orinyasiyen aletleri açık bir teknik üstünlük ve eskilik göstermektedirler. Aynı levhada 2-7 numaralarla gösterilen çakmaktaşı aletleri Maraş'ta Pazarcık Kazası doğusundaki Gani Dağı eteklerinde ve onu çevreleyen düzlükler üzerinde toplanmıştır. 2 numaralı beyaz çakmaktaşı hariç diğerleri koyu kırmızı ve kahve renkli pek azı da açık kahve renklidir. Çok taşınmış olduklarından ve uzun müddet dışarda kaldıklarından dolayı üzerlerinde kalın, parlak bir pas (Kap-

lağ) tabakası vardır. Yonga yüzleri kenar çizgileri ve kenar çentikleri aşınmış fakat silinmemişlerdir. Elimizde daha kaba olanları bulunmasına rağmen bu aletleri (No: 2-7) Geç Alt Paleolitik gruba koymak en ihtiyatlı teşhis olacaktır. Çok eskiden de belirttiğim gibi Gaziantep, Urfa çevrelerinde bol miktarda görmüş olduğumuz sileks yongalarını teknik bir tasnife tabi tutarak devirler halinde göstermenin zamansız olduğunu ve bu münakaada başladığım kazıların neticelerini beklemek mecburiyetinde olduğumu tekrarlamalıyım. Lövaluvaziyen'e, Musteriyen'e, Mustero-Lövaluvaziyen'e hattâ Mikokiyen'e (No: 6) benzienleri olduğu halde bunları, şimdilik Alt Paleolitik grubu içinde bırakmanın yerinde olacağı kanaatindeyim. Yirmi yıl Türkiye'de Prehistorya araştırmaları yaparım. Anadolu prehistorik kültürlerinin ve endüstrisinin durumu gayet açıktır. Ne tipte olursa olsun, bu açık prehistorik teknik karşısında kronolojimizde gösterilen klâsik paleolitik kültürlerinden başka, bugün, belki de yarın için yeni bir kültürle ortaya çıkmaya elimizdeki kifayetsiz ve cılız örneklerle imkân yoktur. Bir bölgenin kendi buluntuları arasındaki mukayesesi bitmeden ve bunların Anadolu'nun önemli buluntu yerleriyle olan benzerlik ve ayrılık dereceleri toptan incelenmeden Türkiye'ye şâmil bir neticeye ulaşmadan yapılacak etütler şüphe ile karşılanacaktır. Birçok bölgelerde çalıştıktan ve 1055.i aşan kayasığınakları (Koytal, koytu, incik ve in), (Kökten) araştırdıktan sonra Tanrı'nın bana ihsan ettiği "Karain ve çevresindeki mağaralardan (Antalya) ve bu muhitin vesikalarına uymuş bulunan Maraş araştırmalarından elde ettiğim neticelere dayanarak ve evvelki buluşlarımızı da hesaba katarak Anadolu kara parçamızda: Şelleen, Aşöleen elbaltaları ve onların yonga aletlerinden mürekkep, bugünkü kesafeti yarı güney Anadolu'da (Doğu-batı istikametinde) ve daha çok doğusunda bulunan zengin bir Alt paleolitikin; gayet açık ve yaygın bir form birliği gösteren

Musteriyenli bir Orta Paleolitik'in; Neolitik'e kadar uzanan ve toptan Batı Üst Paleolitik devirlerinin teknik ve şekil özelliklerini safha safha içinde bulunduran uzun süreli Orinyasiyenden ibaret bir Üst Paleolitik'in varlığı stratigrafik metotlarla, Tipolojik metotlarla, Paleontolojik metotlarla ve nihayet Antropolojik metotlarla tesbit edilmiştir (Kökten). Bu arada Klaktoniyen Lövaluvaziyen, Mikokiyen hattâ Solutreen ve Mağdaleniyen kültürleri aletlerinin şekillerine uyan vesikalar da elimize geçmektedir. Elimizde yer yüzünden, şekillerin, birikinti konilerinin içinden, göl ve suların diplerinden, nihayet çeşitli kayasığınaklarının iç ve dış dolgularından toplanmış birçok paleolitik aletler bulunmaktadır. Kazı ile tabakalar içinden meydana çıkarttığımız, tipik ve önemli Prehistorik, Antropolojik ve Paleontolojik vesikalardan (Karain ve çevresindeki mağaralar) Türkiye için klavuzluk edecek ilk paleolitik kronolojiyi de tesbit etmiş bulunuyoruz. Şimdi, bütün yer yüzünden topladığımız prehistorik malzemeyi kronolojimizde yer alan kültürlerin aletleriyle karşılaştırmaya devam etmekteyiz. Henüz tamamlanmadığı halde kültürlerin akım ve yatımları gayet kolay okunabilmektedir. Anadolu'ya has birkaç tip hariç, ister kemik, ister taş olsun aletlerimiz, Genel Prehistorya'da çok büyük bir tetkik mahsulü olduğunda şüphemiz bulunmayan Batı ve kısmen Güney Avrupa'nın değişmez klâsik tiplerine elimizdekiler tamamen uymaktadır. Bu durum bir gün daha açık delilleriyle ayrı bir konu halinde toptan açıklanacak prehistoriyenleri ve bu işe heveslenenleri tatmin edecek kaideler ortaya çıkacaktır. Bildiğimiz birşey varsa o da, taş aletlerimiz ana hatlarıyla elbaltası ve yonga kültürleri olmak üzere iki büyük grupta toplanmaktadır. Bu arada kullanılmış eltaşlarının (Yumru) gün geçtikte arttığını, Anadolu'da kemik aletlerin Alt Paleolitikten, Şelleen'den itibaren görüldüğünü (Karain, 1959); Paleolitik sanat hareketlerinin Avrupa'da olduğu gibi bizde de Üst Pale-

olitik'te başladığını ve elimizde bu hususla ilgili tabaka içinden (Orinyasiyen) çıkarılmış kemik ve taştan yapılmış insan ve hayvan şekilli eserlerinin (L'Art mobilier) mağara duvarlarına (Öküzini, 1959) çizilmiş öküz resimlerinin (L'Art pariétal) bulunduğunu; bunları yapan insanların iskelet ve diş kalıntılarının da çoğalmakta olduğunu kaydetmekten sevinç duymaktayım.

Bunlardan başka, Türkiye'de elbaltası kültüründen yahut Alt Paleolitik'ten çok önce yaşamış, büyük, az yontuk kaya parçalarından, kullanılmış kaba yongalardan mürekkep bir kültürün varlığı da yer yer gözümüze çarpmaktadır. Yalnız bunlar, mağara ve seki dolgularında, yer yüzü buluntuları arasında bir kültür katı veya bir kültür grubu olarak çıkmakta ve esas paleolitik kültürlerimiz içinde henüz teknik bir akım tesiri göstermemektedir. Bu gibi buluntuları derhâl ele alıp tipolojiye sarılarak bir kronoloji yapmak işgüzarlığı, kurulmakta olan prehistoryamızı karıştırmaktan başka bir işe yaramıyacaktır.

Maraş'ın Döngel Köyündeki Direkli Mağara kazısında meydana çıkarttığımız aletlerin klâsik tiplere uygunluk gösterenlerini birer birer açıklamağa çalışmak prehistoriyenler için bir uzatma olacaktır. Resimlerimiz tetkik edilince görüşlerimiz kolayca anlaşılır.

Antalya'da Karain'de, Öküzini'nde, Çarkini'nde, Samsun Teke Köyündeki "A" mağarası buluntularında da durum aynıdır. En kuvvetli misal olarak elimizde Anadolu buluntuları arasında bir de Etiyokuşu'nun Lövaluvazo-Müsteriyen'i bulunmaktadır 13). Son yıllarda Hatay'ın Saman Dağı çevresindeki mağaralarda yapılan kazılarla, aynı bölgenin eski ve ilk Paleolitik buluntularına (Aşöleen, Mikokiyen, Lövaluvazo-Müsteriyen) yeneden Üst Aşöleen, Üst Lövaluvazo-Müsteriyen ve Orinyasiyen kültürlerinin ilâve edildiğini yukarıda belirtmiştik. Anadolu buluntuları arasında bir de Elâzığ, Muş, Van, Eskişehir, Erzurum ve Ankara

vilâyetleriyle ilgili daha birçok Lövaluvazo-Müsteriyen vesikaları da bulunmaktadır. Bir aralık Etiyokuşu Lövaluvazo-Müsteriyen'i hakkındaki görüşlerimi yayınlamıştım 14).

Şimdi, bu vaziyete göre: karşımıza Anadolu'yu ilgilendiren ve halledilmesi muhakkak gereken bir Lövaluvazo-Müsteriyen kültürü mes'elesi çıkmaktadır. Henüz memleketimizde gerçek bir Lövaluvaziyen (Levalloisien) kültürü diye birşey tesbit edilmemiştir. Bu kültür tekniğine giren örneklerin stratigrafik kronolojimizdeki durakları hakkında da genel mânada kesin bir fikre de sahip değiliz. Lövaluvaziyen tipler seyrek olarak Karain'de Aşöleen'de, Müsteriyen'de, Orinyasiyen başında tesbit ettiğimizi sık sık açıklamışsındır. Bu duruma dayanarak Lövaluvaziyen durakları ve paralelliği hakkında kronolojik bir sınır çizmeğe ve bu kültürü kronolojimizde bir safha olarak eklemeye bugünkü neticeler elverişli değildir. Bu hal yukarıda da kısmen belirttiğimiz gibi Klaktoniyen, Mikokiyen vesikaları içinde aynıdır. Şelleo-Aşöleen, Aşöleo-Lövaluvaziyen, Lövaluvazo-Müsteriyen, Mustero-Lövaluvaziyen, Mustero-Orinyasiyen bugün birer teknik tâbirden başka bir şey değildir.

Maraş'ın Direkli mağarasında daha alt tabakalara ulaşamadık. Mağaranın verilerini bölgenin ova, göl ve nehir sekillerinde toplanmış ve toplanacak belgelerle karşılaştırmadan bölge hakkında Paleolitik bir kronoloji yapmak zamansız olur, biraz daha beklemek gerekir. Yukarıda arzettiğim mes'eeler halledilmedikçe, bölgeme yakın buluntularla, buluntularımı karşılaştırıp işi çıkmaza sokmağa hakkım yoktur. Onun için Maraş Vilâyetinde Döngel Köyünde Direkli mağarada bulduğum Üst Paleolitik kültürüne gene yukarıda kaydettiğim emin delillere dayanarak, yalnız Karain ve çevresindeki mağaralardan çıkarabildiğimiz prehistorik neticelerin ışığını tutabildim.

Tam yazımı bitirip Müzeler Umum Müdürlüğüne teslim edeceğim sırada pre-

historyamız ile ilgili bir yazı ile daha karşılaştım 15). Ne kadar güzel birşey, bu sahada çalışmak isteyen bir arkadaş daha kazanıyoruz. Bu yeni intaşın herşeyden evvel başarılı, memleket prehistoryası için hayırlı olmasını bekler ve dileriz. Yalnız, prehistorya araştırmalarına kendisini vermiş bir arkadaş sıfatıyla bilimce akraba, hattâ yerce çok yakın, bölüm kapı komşusu olduğumuz arkadaşların gezilerine çıkmadan ve yazıları basılmadan önce benimle konuşmalarını beklerdim. Böyle ani, hele araştırdığım bölgeler hakkında pat diye ortaya çıkmak; dahası var: 20 yılda bulduğum ve bir bölge prehistoryası çıkarmakla meşgul bulunduğum yerlerin (Antalya Bölgesi), ricalarımıza rağmen sınırları içine sokulanlarını görmek âti için cidden üzücü hareketler olmaktadır. Üzüntü oluyor demekle araştırma yapılmasını demiyorum. Böyle bir mecburiyette olamaz. Elbette, araştırılacak, çalışılacak...; memlekette prehistorya araştırmalarını inhisar altına alacak kadar hafif ve hodbin değilim. Bunu her zaman söyler dururum, bari yazımda da belirteyim de herkes bilsin bunu. Yapılan iş, basılan yazı, söz gelimi ne Ahmet'in ne de Mehmet'indir. O basıldı mı memleketindir. Bu arkadaşları acaba, Kökten bu aletleri görür elimizden alır, yahut, bunları yazı verir diyemi düşünüyorlar. Benim bu alanda göstermiş olduğum cömertliği de herkes bilir. Almam, yazmam, bilâkis yardımcı olmaktan zevk duyarım.

Karşılaştığım yazının adı "Gaziantep Çevresinde Paleolitik Buluntular"dır. Yazıyı gözden geçirdim. Yazar bulduğu aletlerin izahına geçmeden Güneydoğu Anadolu'nun ilk buluntularına temas ediyor. J. E. Gautier'nin Birecik yakınlarında bulunduğu Aşöleen elbaltasından (1894); Arne'nin Nizip, Cerablus çevresindeki buluntularından (1907); E. Passemard'ın (1925), E. Pittard'ın (1927), Dr. Muine Atasayan'ın (1938), Jeolog Kemal Erguvanlı'nın buluşları hakkında bilgi vererek bir tarihçe yapıyorlar; Ve bu buluntu sınırlarını Malatya'ya kadar da uzatmış

bulunuyorlar. Peki, 1945, 1946 yıllarında buralarda çalışmış bir de Kökten vardı. Hani onun Birecik, Bozova, Haran; hani onun Keysin, Pirin v. s., bölgesi ile ilgili buluntuları nerede. Bu arkadaşın, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, Cilt V, sayı 2, S. 224-235 ile; 1952 de basılmış olan Tarih Kongresi (Kongreye Sunulan Tebliğler) adlı kitabın 195-209 ncu sayfelerindeki yazılarını okumalarını, ayrıca resimlerini görmelerini isterdim; eğer zikre şayan değil idi ise sebeplerini açıklamalarını beklerdim. Unutmadan kaydedeyim, yazılarında 1946 yılında Dülük'te (Gaziantep) yaptığım araştırmalar unutulmamış, buna teşekkür ederim. Burada ismimin yanına Dr. Enver Bastancı da konuvermiş. 1946 yılında böyle iki kişiden mürekkep bir heyet kurmuş değilim. İsmi ilıştırılan zat o zaman bir öğrenci idi ve ben onu tatbikat için yanımda götürmüştüm. Bir heyet hissi vermek, bu arkadaşın daha o zamanlarda müstakil araştırmalara başladığını gösterme gayretleri literatur kaidelerine aykırıdır. Zaten bibliyografyasında gösterilmiş bulunan tek Kökten ismi de hakikatı açıklamaktadır. Samimiyetle tekrar ediyorum. İlgüzarlık ve yararlanma gayretleri iyi birşey değildir. Bunlarla memleket ne kazanır.

Daha meydanda Güneydoğu Anadolu için gerçekten sratigrafiye dayanan tam bir Paleolitik kronoloji mevcut değilken, o bölge için daima çekindiğimi kaydettiğim zengin çakmaktaşı yongaları buluntularından tipolojiye dayanarak bütün paleolitik kültürleri sıralamak da ayrı bir iş, ve ilmi bir konudur. Sırası gelince bunun üzerinde durulur. İfadelerinde, haritanın gelişi güzel çizilip klişeye verilmesinde, teşhislerini teyide yarayacak birkaç alet resmi çizilmesinde bir acelecilik sezmedeyim. İşte, konuşmamanın, danışmamanın ortaya çıkarttığı güzel bir örnek...

İLGİLİ YAYINLAR

1 — İ. Kılıç Kökten, Türk Arkeoloji Dergisi, Sayı VIII, S. 8-9 (1959).

2 — K. Bittel, PFK., S. 8 (1934); İ. Kılıç Kökten, DTCF. D., Cilt V, Sayı 2, S. 226 (1947).

3 — *Max Pfannenstiel*, Die Altsteinzeitlichen Kulturen Anatoliens, S. 9 (1941).

4 — *V. d. Osten*, OIP, XXX, S. 405; İ. Kılıç Kökten, Belleten, Sayı 43, S. 417, Levha XCVI (1947).

5 — *E. Pittard*, Archives Suisses D'anthropologie Général, 5, 1928-29, S. 135-65; Şevket Aziz Kansu, Ülkü Mecmuası, Cilt XII, S. 477-479; İ. Kılıç Kökten, Belleten, Sayı 43, S. 468-469 (1947).

6 — *Muine Atasayan*, DTCF. Türk Antropoloji Mecmuası — Revue D'Anthropologie, 15, S. 314-317 (1939); Kemal Erguvanlı, Belleten, Cilt X, Sayı 39, S. 375-378, Resim 1, 2 (946) İ. Kılıç Kökten, DTCF. D., Cilt V, Sayı 2, S. 234-235 (1947).

7 — *Şevket Aziz Kansu*, Belleten, Cilt IX, No: 34, S. 239, Lev. LVIII (1945); N. Can

Gülekli, Ankara, Tarihi Arkeolojisi, S. 25, (Ankara, 1948).

8 — *İ. Kılıç Kökten*, DTCF. D. Cilt X, Sayı 3-4, Haritası (1952); Türk Arkeoloji Dergisi, Sayı VIII, S. 4 (1959).

9 — *Muzaffer Şenyürek ve Enver Bostancı*, 6. II. 1956, Zafer Gazetesi, Sayı 259, Yıl 8; Belleten, Cilt XXI, Sayı 84, S. 656; Belleten Cilt XXII, Sayı 86, S. 147-156, S. 171-187.

10 — *İ. Kılıç Kökten*, DTCF. D. Cilt X, No: 3-4, ve haritası (1952).

11 — *Tahsin Özgüç*, Belleten, Cilt XII, Sayı 45, S. 226-232 (1948).

12 — *İ. Kılıç Kökten*, DTCF. D., Cilt X, No: 3-4, S. 204 (1952).

13 — *İ. Kılıç Kökten*, DTCF. D., Cilt XI, Sayı 2, 3-4, S. 182-186, (1953).

14 — *Refakat Çiner*, DTCF. D., Cilt XVI, Sayı 3-4, S. 125-128 (1958).

1959 SIDE KAZILARI HAKKINDA KISA RAPOR

Ord. Prof. Dr. A. Müfit MANSEL

1959 senesinde Side kazılarına Haziran başından Ekim sonuna kadar Ord. Prof. A. M. Mansel ve Doç. Jale İnan'ın idaresinde devam edilmiştir. Beş ay zarfında yapılan işleri şöyle hülâsa edebiliriz:

1 — Tiyatronun sahne binasının cephesindeki çalışmalara bu sene de devam edilmiş, cephenin orta kısmı tamamiyle meydana çıkarıldığı gibi sol yan tarafını da kısmen açmak ve sahne binasının tiyatronun "cavea"sı ile ne şekilde birleştiği hakkında bir fikir edinmek mümkün olmuştur (Res. 1). Aynı zamanda cephe sütun dekoru hakkında da bir fikir edinilmiştir. Kabartmalarla süslü ve beş kapı tarafından kesilen bir sokl üzerinde ikişer sütundan müteşekkil iki katlı "aedicula"lar bulunuyor, bunlar en üstte alınlıklar taşıyordu. Tavan levhaları yüksek kabartma halinde işlenmiş tanrı ve tanrıça büstleri ile süslü idi. Aedicula'ların arasında arşitektonik çerçevele çeşitli büyüklükte duvar höcreleri yer alıyordu. Bu zengin sütun dekoru içinde duran heykellere ait parçalar ve kitabeli kaideler bulunmuştur. Aktörler yukarıda bahsettiğimiz beş kapıdan çıkıyor ve yüksek bir taş podium üzerinde oynuyorlardı. Bu tiyatronun M. S. 2. yüzyıl Roma tiyatro mimarisi hakkında bize yeni bilgiler vermesi çok muhtemeldir.

2 — Tiyatronun direkli cadde tarafındaki dış galerileri ve onların gerisinde yer alan tonozlu odalar temizlenmiş, bu suretle binanın bir kısmının bütün haşmeti meydana çıkması sağlanmıştır (Res. 2). Bu cephenin Bizanslılar zamanındaki tamlarına dair bir hayli kitabe (Res. 3) bulunduğu gibi bu yerlerin zeminlerinde çok itinalı bir teknik gösteren mozayiklere de rastlanmıştır (Res. 4). Fakat buralarda bir zamanlar kireç ocakları faaliyette bulunmuş olduğundan mozayiklerden büyük

bir kısmının harap olduğu görülmüştür.

3 — Tiyatronun içinde, mimarımızın idaresi altında yapılan sondajlar birçok teferrüat, bilhassa giriş yerleri ve merdivenleri hakkında yeni bilgiler edinmemizi sağlamıştır.

4 — Tiyatronun önünden geçen direkli cadde, iki tarafındaki portikleri ile birlikte, tamamiyle meydana çıkarılmış (Res. 5), bunlardan batı portikinin restorasyonuna geçilerek sağlam bir stylobat sathı elde edildikten sonra granit sütunların büyük bir kısmı dikilmiş ve bunların bazılarının üzerine Korint nizamındaki başlıkları oturtulmuştur (Res. 6-7). Bu portikin zemininde kitabeli bir Bizans mozaiki de bulunmuştur (Res. 8). Bundan başka portikin kuzey ucunda gümüş sikkeler ve külçelerden ibaret bir define keşfedilmiş, Manavgat Malmüdürlüğü tarafından İstanbul darphanesine gönderilen bu define idaremizce yapılan teşebbüsler sonunda İstanbul Arkeoloji Müzelerine teslim edilmiştir. Bu hususta daha henüz esaslı bir tetkik yapmamış olmakla beraber bu definenin haçlılara ve muhtemelen 2. haçlı seferine ait olduğunu söyleyebiliriz ki Anadolu'da Haçlı seferlerine ait buluntuların ne kadar az olduğu göz önünde bulundurulacak olursa bu definenin önemi kendiliğinden meydana çıkar.

5 — Tiyatronun hemen yanında ve cadde portikinin gerisinde bir köşesi tiyatronun kemer ayakları tarafından kesilmiş podiumlu bir mabet meydana çıkarılmıştır (Res. 9). Bu mabet kısa taraf cephesinde geniş bir merdiven, bir önportik ve onun gerisinde bir sella ihtiva ediyor ve bir kısmı muhafaza edilmiş stylobat levhalarının üzerindeki sella duvarına yaslı yarım sütun izlerinden anlaşıldığı gibi bir "pseudoperipteros" meydana getiriyordu

(Res. 10). Nefis bir taş işçiliği gösteren (Res. 11) ve geç hellenistik yahut erken Roma İmparatorluk devrine ait olan bu mâbet, Anadolu'da şimdiye kadar bulunmuş ilk "pseudoperipteros" olduğundan zannımıza göre büyük bir önem taşımaktadır.

6 — Geç devir şehir kapısının dışında yapılan kazılarda bu kapının etrafını çeviren üç çeşme binasına rastlamak mümkün olmuştur. Bunlardan birincisi İmparator Vespasianus'a ait bir ithaf kitabesi ihtiva etmekte (Res. 12), fakat bu yere başka bir mahalden sökülerek getirilip monte edildiği anlaşılmaktadır (Res. 13). Bu anıtta biri erkek, diğeri kadın olmak üzere iki giyimli heykel bulunmuştur. Bu anıtın karşısında büyük bir sarnıçın direkli caddeye bakan fasadına ekli olarak iki çeşme daha bulunmuştur ki bunlardan bir tanesi yuvarlak (Res. 14), diğeri dört köşe kaide ile ayrılmış üç havuzlu olup (Res. 15) gerek havuzların gerek kaidelerin üzerinde aedicula'lardan müteşekkil bir sütun mimarisine sahip bulunuyordu. Aedicula'ların hemen önünde bazı heykeller bulunmuş olup bunların en önemlileri arasında yalnız ayakları eksik bir Hermes (Res. 16), başı noksan bir Athena (Res. 17) ve genç bir erkek başı (Res. 18) (Apolon?) bilhassa zikre değer. Afrodit'in denizden çıkmak suretiyle doğumunu tasvir

eden bir kabartma levhaya da işaret etmek yerinde olur (Res. 19).

7 — Evvelce kazılmış olan agora ve evlerin önünden geçen direkli cadde üzerinde de çalışılmış, bu caddenin doğu portiklerini aşağı yukarı 200 m. uzunlukta meydana çıkarmak, bu portiklerde sona eren dar yan sokakları tesbit etmek, böylece şehir plânı hakkında şimdiye kadar olduğundan daha esaslı bilgiye sahip olmak mümkün olmuştur (Res. 20).

8 — Agoranın bir köşesinde ve tiyatroya bitişik olarak bina edilmiş olan "latrina"nın içi ve cephesi temizlenmiş (Res. 21-22), cephesindeki büyük hücrenin şimdiye kadar zannettiğimiz gibi bir çeşme olmayıp muhtemelen heykeller ihtiva eden bir "exedra" olduğu anlaşılmıştır.

9 — Müze haline getirilecek olan hamam binasında Y. Müh. Ragıp Devres restorasyon ameliyesine devam etmiştir. Tarafımızdan ise hamam yanındaki direkli cadde tamamiyle kazıldığı gibi (Res. 23) hamamın giriş mahalli de meydana çıkarılmış, ayrıca büyük salonlarda geç devre ait duvarlar kaldırılarak bu salonların ve duvarlarındaki kemerli höcrelerin bütün ihtişamları ile tebarüz eylemesi sağlanmıştır. Öyle ümit ediyoruz ki binanın dış ve iç derzleri yapıldıktan sonra 1960 senesi sonbaharında heykelleri oraya nakletmek ve yeni müzenin açılış törenini yapmak mümkün olacaktır.

Türk Tarih Kurumu ve Eski Eserler ve Müzeler Umum Müdürlüğü adına idare etmekte olduğumuz Kültepe kazılarına bu yıl da devam edildi. Karum sahasında ve Ib katında yaptığımız kazılarda büyük binaları ve bunlara ait depoları meydana çıkardık. El değmemiş durumda elimize geçen bu binalarda, şekillerini iyi tanımadığımız, çeşitli iri kaplara ve bilhassa Karum'da tarafımızdan bulunmuş olan tabletlerin en sağlam durumda olanlarına rasladık. Bu vesikalar Alishar, Boğazköy buluntuları yanında Assur Koloni teşkilâtının son safhada aldığı şekli ve bilhassa Anadolu içinde gelişmeğe başlayan hareket ve hadiselerin tefsiri bakımından mühim ip-uçları vermektedir. Ib katının damga ve silindir mühürle baskılı tablet ve zarfları II. katta görülenlere bakınca, esaslı ayrılıklar göstermektedir. Bu çağda, kült merkezinin Kültepe'de olduğu anlaşılan baş kadın ve yanındaki erkek tanrıya ait heykelcik kalıbının mukaddes hayvanın da ilâvesiyle orijinal bir şekle sokulduğu görülmektedir. Sayıları II. katta keşfolunanlar kadar çok olmamakla beraber, muhteva ve bilhassa Boğazköy ve Alishar tabletleriyle birlikte, bu ticaret sisteminin son safhası ve İç Anadolu'nun kuzey kısımlarına doğru yayılışı hakkında esaslı bilgiler vermektedir. Ib katının plânlarını iyi muhafaza etmiş olan binalarında, bugüne kadar bilinmiyen, yeni çanak-çömlek şekillerine, boğa başlı, mühürlü çok iri içki küplerine raslanmıştır.

II. kattaki yerli tüccar Puşu-Ahşu'nun arşivi 10 odalı büyük bir bina halindedir. Zengin ve Kanış'de çok kuvvetli bir şahsiyet olduğu anlaşılan Puşu-Ahşu'nun depoları, bodrum katı halinde inşa edilmiş odalardır. Bınanın ortasını teşkil eden salınun bir köşesinde kerpiçten yapılmış

buğday anbarı, ortasında ocağı ve duvar diplerinde de genişçe toprak sedirleri vardır. Furun, mutfak ve kiler ayrı odalar halindedir. Ev iki katlıdır. Kilerde boğa, manda, kartal ve aslan heykeli biçiminde içki kapları, kabartmalı vazolar, süzgeçli testiler bulunmuştur.

Bu sene elde edilen yerli üslûptaki silindir mühür baskıları, diğer üslûplara girenlerden daha fazladır. Bunun sebebi yeni arşiv sahiplerinin hep yerli, Anadolu'lu olmasıdır. Bu bakımdan, Mezopotamya'nın tesiri altında gelişen yerli üslûbun Anadolu'ya has yeni ve değişik hususiyetlerini de görmek mümkün olmaktadır. Karum kazıları her mevsim bu nevi bir ticaret merkezinde bulunması icab eden vesikaların miktarını arttırmakta ve bilgimize yenilikler getiren çok değişik karakterde eserler vermektedir.

Höyükte birkaç senedenberi kazılmakta olan ve Karum'un II. katına tekabül eden büyük bir binanın ikamete tahsis olunan yeni kısımları meydana çıkarılmış ve odalardan bir tanesinde Assur dili ve yazısıyla yazılmış iki tablet bulunmuştur. Bullalar üstündeki yerli üslûba giren silindir mühür baskıları da Karum'da II. katta bulunanların stilindedir. Plânına göre mabetten başka bir şey olmayan bu monümental bina, Hitit İmparatorluğu çağına ait Boğazköy mabetlerinden, en az, 4 asır önce Kültepede de monümental mabetlerin inşa edildiğini göstermektedir.

Tepenin prehistorik devirlerine ait derin tabakalarda, Kültepenin stratigrafisini temin maksadiyle, yapılan kazılarda Eski Tunç Devri medeniyetinin Orta ve Eski safhasına ait çeşitli seramik'e, mermer idollere ve muntazam mahalle komplekslerine rastlanmış ve Kalkolitik devire yaklaştığımız hissedilmiştir. Bu sene ölü

hediyeleri zengin olan taş sanduka mezarlarda Kültepe'de mahallî bir hususiyet gösteren ve Orta Anadolu seramiği ile bir arada Kuzey Suriye menşeli ithal eşyası da bulunmuştur. Orta Anadolu Kronolojisi için çok mühim olan bu yabancı seramik nev'ini ilk fırsatta, neşretmeye çalışacağız. Kültepe kazıları, Orta Anadolu'nun bu kısmında Kuzey-Suriye ile münasebetlerin daha E. T. Devrinde başlayıp, zamanla, geliştiğini açık bir şekilde öğretmiş bulunmaktadır.

Altın-tepe kazıları:

Altın-tepe'de 1938 yılında, tesadüfen, meydana çıkarılan madenî eşyanın bir mezara bırakılan ölü hediyeleri olduğu anlaşılmış ve bu zengin kolleksiyonun, ancak, küçük bir kısmı Ankara Müzesine getirilebilmişti. O tarihten bu yana Altın-tepe daima ihmal edilmiş, hiçbir ilim heyeti bu mühim merkezde araştırma yolunu açmamıştı. 1956 yılında, 1938'de tahrip edilmiş olan mezarın hemen yanında bir ikincisi meydana çıkarılmış ve ölü hediyelerinden hiçbiri Devlet Müzelerine intikal etmemiştir. 1959'da 3 odadan ibaret olan bu mezarın tabanını temizlerken Urartu Arkeolojisi için çok mühim olan eserlerden bazılarının hâlâ orada beklediğini gördük. İkincinin aksine bu mezar odaları tahrip edilmemiştir. Mezar dikdörtgen plânlı ve 3 odalıdır. Odalar birbirlerine kapılarla bağlı olup, dışa açılan kapı, ortadaki odadadır. Mezarın her tarafı, Urartu stilinde, kesme taşlarla inşa edilmiş, üstü de sahte kemer tarzında bindirme tekniğinde örtülmüştür. 1958 yılındaki araştırmalarımızı takiben, 1959'un Eylül-Ekim aylarında Eski Eserler ve Müzeler Umum Müdürlüğü adına, bu satırları yazanın başkanlığında Prof. Dr. Nimet Özgüç, Arkeolog Mahmut Akok, Asistan Kutlu Emre ve Fotoğraf Selâhattin Öztartan'dan kurulu bir heyet, kazıya başladı.

Erzincan'ın 20 kilometre doğusunda Erzincan-Erzurum şosesi üstündeki Altın-tepe yüksek, büyük bir kısmı tabii olan, bir tepedir. Urartu şehirlerinin bir çoğun-

da olduğu gibi, tabiaten müstahkem tepenin üstüne, sur izleri bugün de görülebilen, bir Urartu şehri kurulmuştur. Mezar odaları tepenin Güneydoğuya bakan sırtları üstüne inşa edilmiştir. Önce sırttaki tabii toprağa 4 köşeli büyük bir çukur-kuyu kazılmış ve toprağın yanlardan kaymaması, çukuru doldurmaması için, çukurun dört tarafına iri bloklarla sağlam duvarlar yapılmak suretiyle, adetâ, yer altına bir kule inşa edilmiştir. Mezar odaları bu çukura yapılmış ve kapak taşlarının üstleri, tabaka halinde, moloz taşları ve toprakla örtülmüştür. Tarafımızdan keşfolunan sonuncu mezar, Altın-tepenin 3. mezarıdır. Bu 3 odadan ibarettir. Mezar odaları Urartulara has çok ince bir taş işçiliğinin eseri olan kesme taşlarla inşa edilmiş, üstleri, diğer mezarın aksine, çok iri bloklarla düz dam tarzında örtülmüştür. Dışa açılan kapısı olan 1 No. lu odanın muhtelif kısımlarına düzenli bir şekilde: a — İri bir tunç kazanın içine bırakılan küçük madeni kaplardan müteşekkil eserlerle, demir silâhlar, tunçtan at heykelcikleri, möble imalinde kullanılan âletler. b — At ve arabaya ait koşum takımları, suvari eşyası, gemler, çanlar. c — Demir baltalar, ok ve mızrak uçları, bıçaklar, kazmalar. d — Ağaç sandalya ve taburelerin madeni ve ağaç kısımları. e — Pişmiş toprak kaplar. f — Kemikten süs eşyası... yerleştirilmiştir. Ağaç sandalyaların ayaklarını kaplıyan tunçtan boğa ve aslan bacakları; araba ve at koşum takımlarında kullanılan çeşitli eşya; yerinde kalan izlerine göre, kolayca, restore edilebilen sandalya ve tabureler mühim bir yer tutmaktadır. Uzunluğu yarım metreyi geçen ince bir tunç levha üstüne kabartma olarak işlenen ve üst üste 3 sıra halinde görülen mızraklı suvari, yaylı süvari, koşan aslan, boğa, kanatlı boğa, kanatsız at, sfenk, keçi... motifleri Toprakkale kalkanı üstündeki tasvirlerin veya Karmur-Blur'dekilerden daha zengin bir motifi temsil etmektedir. 8 cm. çapındaki tunç bir kursu dolduran ve dötrnala giden kanatlı bir at üstünde duran tanrıyı temsil eden eser, çok enteresan bir bulun-

tudur. Kenarları delik olan bu eserler bir yere dikilmekte veya çivilenmektedir. 2 No. lu odada iki lâhit vardır. İkisinin de kapakları süsüzdür; tekne biçimindedir. Birinde kadın, diğerinde erkek iskeleti vardır. Erkek lâhtinin dışında demir kalkan, ok uçları, sandalya ve 3 kap vardı. Bunların yanına altın, gümüş ve kıymetli taşlarla süslü bir elbisenin de bırakıldığı anlaşılmaktadır. Kadına ait lâhtin içinde elbiseyi süsleyen süslü birçok altın rozetlere, gerdanlık tanelerine rastlandı. Bunlar bugüne kadar Urartu şehirlerinde bulunan altın eşyanın en zenginini temsil etmektedir. Bu sarkofajın dışında bir sandalya, pişmiş topraktan 2 kap, altın ve gümüşten süs taneleri in-situ hallerini muhafaza ediyordu. Assurdan ithal edilmiş fayans bir kap da burada duruyordu. 3. odaya bir sandalya, bir kerevet, pişmiş topraktan testi - tabaklarla, iki ucu aslan başlarıyla süslü gümüş çubuk bırakılmıştır. Buradaki möblenin bacaklarını kaplayan madenî kısımların büyük bir kısmı gümüşten dir. 2 ve 3. odaların duvarlarında birçok niş vardır.

Mezar odalarını örten kapak taşları, zelzeleler sebebiyle çatlamış, ve mezar odasına düşmüş bu suretle altta kalan ölü hediyelerinin mühim bir kısmını ezmiş; sonra buraya giren yağmur suları ve toprak da madenî eserlerin çürümesini kolaylaştırmıştır. Buna rağmen, her eserin sağlam kalmış bir örneği elimizdedir.

Urartu Devletinin en parlak devrine

ait olan Altın-tepe eserleri, Toprakkale buluntularıyla çağdaştır. Mezara altın, gümüş, tunç, demir, keramik, fayans ve kıymetli taşlardan yapılmış her nevi eser bırakılmıştır. Bu bakımdan mezarın keşfi, yalnız Urartuların ölü gömme âdetlerini, mezarlarını öğrenmemizi sağlamamış, aynı zamanda Urartulara ait, henüz tanımadığımız birçok eserin ortaya çıkmasını temin etmiştir. Altın-tepe'de bulunan eserlerin mühim bir kısmı Toprakkale ve Karmur-Blur'da yoktur. Şu anda madenî eserler temizlenmektedir. Çalışmalarımız devam etmektedir. Eserler üzerinde yeni yeni resimler görülmektedir. Henüz, çivi yazılı veya hiyeroglifli bir kitabe raslanmadı.

Altın-tepe kazılarının ikinci mühim bir neticesi de, mezarlar arasında üstü açık bir mabedin keşfedilmiş olmasıdır. Hususi surette hazırlanmış düz bir meydanlığın bir ucuna yerleştirilen uzun bir kaide taşının üstüne, yükseklikleri 3 metreye yaklaşan 5 (dikili taş) stela konulmuştur. Taşlar gayet düzenli bir şekilde işlenmiştir. Hiç birinde kitabe yoktur. Kaidе taşının ortası hizasında ve önünde, merkezî kısmında bir deliği olan sunak vardır. Burasının mezarlarla ilgili bir kült yeri olduğundan şüphe edilemez.

Altın-tepe kazılarına 1960 yılında da devam edeceğiz. Kült sahasını, ve yeni mezarları tetkik edeceğiz, 1961 yılından sonra da Altın-tepe'deki asıl Urartu şehrini tetkik etmeye başlayabileceğimizi umuyoruz.

La dixième campagne de fouilles à Claros a eu lieu en août et septembre 1959 avec les mêmes collaborateurs que les années précédentes : Mme Jeanne Robert, le Professeur Roland Martin et l'architecte Pierre Bonnard. Nous n'avons eu qu'à nous louer de la présence du commissaire du Service des Antiquités Bay Ismet Ebcioğlu, directeur du musée d'Antalya.

Comme dans les campagnes antérieures, on a fait plusieurs sondages jusqu'au niveau de l'eau, à une certaine distance autour du temple, cette fois à l'Est, pour s'assurer qu'il n'y avait pas d'autres bâtiments dans le bois sacré. Nous avons étendu le déblaiement autour du temple d'Apollon pour trouver peut-être encore quelques blocs et pour dégager la vue. Au Sud-Ouest on est tombé encore sur la zone où l'on déblait, à l'époque byzantine, les colonnes postérieures du péristyle et les murs de la cella. Au Sud-Est nous avons dégagé un nouveau chapiteau dorique. Au Nord-Ouest, en arrière du petit temple ionique, nous n'avons plus rien trouvé. En liaison avec le travail du relevé graphique de tous les tambours de colonnes, nous avons retourné le bloc d'architrave de onze tonnes portant le nom de l'empereur Hadrien comme dédicant; après la titulature la dédicace n'est pas antérieure à décembre 135; elle est donc de la fin du règne.

Une sécheresse exceptionnelle, sans une heure de pluie, succédant à une autre année sèche, a facilité les travaux en profondeur. Ainsi les bases honorifiques et l'exèdre au sud de la façade du temple ont pu être relevées jusqu'au pied sans qu'on soit gêné par l'eau. Nous avons trouvé là une tête de kouros du VIe siècle (visage très détruit, mais belle chevelure et oreil-

les) et une gracieuse tête de toute jeune fille avec traces de fixation d'une couronne en métal (sans doute basse époque hellénistique). Surtout nous avons continué et achevé la fouille en profondeur au fond de l'adyton souterrain pour retrouver un état antérieur. On a enlevé provisoirement le conglomérat formant le soubassement du fond de la cella, sur la moitié de sa profondeur et toute sa largeur. Avant la constitution de ce soubassement, établi à l'époque où l'on a installé les statues colossales de la triade apollinienne et voûté les deux salles de l'adyton, la seconde salle avait la même profondeur que la première et les deux salles s'équilibraient exactement. Tout le long du mur de fond, il y avait un parapet, montant jusqu'à la poitrine, devant un bassin large de 60 cm. Ainsi le puits de cette seconde salle, juste après avoir passé la poterne (à l'entrée de laquelle était assis un secrétaire), n'a dû être établi que lors de la construction des voûtes et du comblement de la partie postérieure de la salle. Il faut remarquer que, s'il y a eu changement de l'orifice, de l'accès à l'eau oraculaire, sur une très petite distance, pour des raisons techniques, la nappe d'eau oraculaire était la même. Le sol de ces salles souterraines témoigne de nombreux remplois de blocs d'édifices antérieurs, construits sur le même emplacement et détruits par la construction du temple du début de l'époque hellénistique, celui que nous avons pour l'essentiel sous les yeux avec certains remaniements du Ier siècle avant J. — C.

La fouille s'est surtout développée autour du grand autel d'Apollon et de Dionysos, dieux associés et ayant chacun une table de culte. Au Sud, nous avons déblayé sans

résultat une nouvelle section au delà de l'exèdre. Au Nord, nous avons déblayé deux sections. Nous avons sérieusement élargi le passage entre le temple et l'autel. Cette région de l'autel a donné de très importantes découvertes. Au nord du grand autel, un peu en avant de lui, se dressait un second autel plus petit. Il est loin du petit temple ionique que nous avons attribué à Artémis Claria, mais en face de lui et il ne peut se rattacher qu'à lui. Contre son côté Nord, nous avons dégagé une korè (privée de sa tête) très archaïque, de grandeur nature; le bas du corps est cylindrique; une main pend le long du corps, l'autre est posée sur la poitrine; une ceinture comprime la taille étroite. La statue, l'autel et, par contre-coup, le petit temple sont identifiés par l'inscription qui court sur le flanc gauche de la statue: "Timonax, fils de Théodoros, m'a consacré à Artémis ayant été le premier prêtre". Ces trouvailles ont un grand intérêt pour l'histoire religieuse de Claros et la statue rejoint presque, chronologiquement, l'hymne homérique. Tout près de cet autel se pressent l'un contre l'autre six autels en pierre grossière avec inscriptions tardives; deux sont dédiés à Poseidon Théméliouchos et à la déesse de Milet, Artémis Pythiè.

Comme inscriptions, il faut encore signaler: un décret intact du IIIe siècle, avec un formulaire très banal, mais rendu en l'honneur d'un officier de Ptolémée

(sans doute Evergète), ce qui atteste, contrairement à ce qu'on admettait, une occupation lagide à Colophon, comme à Lébédos et à Ephèse et aussi, à notre avis, à Téos; — les débris de décrets d'asylie; — une liste de délégation de Chios à l'oracle, du IIe siècle après J. — C., et de petits morceaux de semblables listes de Chios (avec parasème), Laodicée du Lykos, Akmoneia, Amaseia, Sagalassos et Philippopolis.

Nous avons continué l'exploration du territoire de Colophon et celle du territoire de Téos. Près de Téos, au village de Hereke que nous identifions avec un Charax antique, nous avons, avec Bay Musa Baran, directeur du musée d'Ephèse, fait dégager de dessous la margelle d'un puits, pour le faire porter au musée d'Izmir, un bloc de marbre bleu sombre avec une belle décoration gravée du IVe siècle (combat d'un Grec et deux Amazones), analogue à celle des stèles de Chios et de Béotie. Elle sera publiée très prochainement par M. Pierre Devambez, conservateur au musée du Louvre, ainsi que la korè de Klaros; il viendra en Turquie dans l'été 1960.

Nous avons fait divers travaux épigraphiques dans les musées d'Istanbul (fouilles du Prof. Ekrem Akurgal à Ergili, l'antique Daskylion) et d'Izmir, et sur les sites de Sardes (fouilles américaines), et de Nicomédie (avec Bay Nezih Firath, du musée d'Istanbul).

In the course of the 1959 campaign at Gordion ¹ one more tumulus was opened in addition to a continuation of work in the Phrygian city. The tumulus (W), on the ridge about one kilometer to the east of the Royal Tomb dug in 1957, stands to a height of about 22 m., with a base diameter of about 150 m. An excavating-machine was used to open a trench to a depth of about 14 m. from the top. The filling of the mound, of clay with occasional strata of gravel, was extraordinarily clean and no potsherds or other objects were lost or destroyed by the machine. It could, in fact, have worked to greater depth without fear of damage to the mound; but as its considerable weight might have caused it to crash through into the tomb if the layer of overlying clay was cut too thin, we let the machine go and finished the trench by hand. The hole left by the disintegration of a wooden mast erected over the center of the burial for purposes of centering while the mound was being built was spotted at a depth of 11 m., and we followed it down to the level of the pile of stones over the wooden tomb. Since, however, the roof itself had long ago collapsed under the weight of the stones and clay piled over it, we found a hollow void under the clay from which the stones had gone down to fill the tomb on the collapse of its roof. Naturally all the objects in the wooden chamber were displaced and badly crushed.

The tomb lay almost east-west, with an inside length of 4.62 m. and width of 3.30 m.; its depth from floor to roof was 1.55 m. (fig. 1). The walls were of thick planks of juniper wood (*Juniperus Drupacea*), apparently not mortised together at the corners; the roof a single layer of timbers laid across from side to side. The stone layer over the tomb had been approximately 4 m. thick, and as the wooden roof was only 22 cm. thick one supposes that the collapse must have occurred very soon after the burial was made.

At the center of the chamber the badly crushed skeleton of an adult person ² lay on the floor, its head toward the west (fig. 2 plan). Other than the direction of the head it seems impossible to deduce more about the original position of the body. It had been clothed, however, in a linen garment fastened by bronze fibulae and with a leather belt decorated by bronze studs around the waist. Small scraps of cloth beneath the skeleton suggested that a pall or textile floor covering had been laid down to receive the corpse; there was neither coffin nor bier. At either end a row of large coarse vessels of pottery stood against the wall; these had probably contained offerings of food or drink for the dead. At the southeast corner had been placed the more important offerings; four large bronze vessels, and a wooden screen similar to those found in the child's tomb (P) in 1956 and in the Royal Tomb in 1957, but decorated with openwork and bronze studs rather than with inlay. Two of the

¹ Work started on April 1 and was continued until September 2 under the direction of the writer. Lütfi Tuğrul of the Istanbul Museum ably represented the Service of Antiquities. J. S. Last was again the architect and Ellen Kohler the recorder. Excavators were Machteld Mellink, Oscar Muscarella, Richard Ellis, J. R. McCredie, F. S. Starr, and Ellis Wisner.

² Professor Muzaffer Şenyürek of Ankara University kindly examined the fragments of bones. There was not enough to tell him whether the dead was a male or a female. The teeth were those of an adult.

bronze vessels were bowls with bucket handles fastened to bird-protome attachments. The other two were cauldrons each with two bull-head attachments carrying swivelling rings by which the vessel could be lifted. All of the large bronze vessels had been shattered and crushed by the collapse of the tomb roof. The smaller vessels of bronze and pottery which had been packed inside the bronze cauldrons were, however, relatively well preserved. Of pottery vessels there were three, all spouted jugs with side handle, one of them of plain polished ware, the other two painted. The handsomest of these (fig. 3) carries all-over decoration of geometric motives; it finds close parallels among the pottery vessels of Koerte Tumulus III. One of the bronze vessels (fig. 3) is of the same type, but with a more reasonably proportioned spout. The side handle is crowned at the top by circular rotelles at either side. Among the other eighteen smaller vessels of bronze were included a stemmed open jug with round mouth, plain and omphalos bowls, and two ladles. One of the latter was amusingly decorated with engraving at the point where the handle joins the tang at the rim of the bowl, so that the tang appears to be held in the mouth of a lion (fig. 4). Two of the bowls were decorated with patterns in relief: one with a sort of pine-cone pattern which finds parallels in Assyria³ dated to the end of the ninth century (fig. 5), the other (fig. 6) bears a decoration of petals more typical of the Phrygian relief bowls known from other tombs, but with a new arrangement and a large rosette around the central omphalos.

The finds from the new tumulus have many parallels among those of the Phrygian tumuli already dug. The wooden screen resembles particularly that from Tumulus P; the bronzes, and especially the ladles and bowls, find parallels in the Royal Tomb; and the painted pottery is

like that from Tumulus P and Koerte Tumulus III. The four burials must be fairly closely contemporary; and if we may date the Royal Tomb around 725 B. C. on the strength of its affinities with objects shown in the reliefs of King Sargon the Second's palace at Khorsabad, the group of Phrygian tombs probably covers the last quarter of the eighth century and the beginning of the seventh until the time of the Kimmerian destruction. This year's finds in the burned layers of the Phrygian city, whose destruction has been attributed to the Kimmerians, include many objects of bronze, wood, and pottery which are twins of those found in the tombs; and these tie together the chronology and verify our attribution of the destruction to the Kimmerians.

On the city mound a certain amount of work was devoted to clearing the face of the city wall to the south of the Phrygian Gate. A thirty-meter stretch was cleared down to the level of the first step in the wall-face, about 6 m. (fig. 7). This work is desirable not only to give a better appearance to the entrance to the ancient city, but it is also hoped that eventually we may clear down gradually to find the original outside level of the city and to examine the system of its fortification in greater detail. It is possible that the city wall was surrounded by a moat or ditch. In any case the establishing of the outside ground-level will be helpful in future attempts to locate the approaches to the city.

Within the wall a very large building at the west, called Megaron 3, was for the most part cleared, as well as three rooms of another building on a terrace to the south of it (plan, fig. 8; the work done in 1959 is shown in detail, older work in outline). Megaron 3 measures 30.40 m. in length along its east side. It consisted of an outer room with a round hearth at the center, and a large inner room (inside dimensions 18.85 by 15.05 m.). Two long wooden beams laid in the floor divided

³ H. Lushey, *Die Phiale*, No. 13, abb. 13a-c and p. 34.

the building into central nave and side aisles. These beams were supported at regular intervals by cross-pieces laid beneath a series of four in the inner room, a single cross-piece at each side in the outer. At the southwest corner the beam over the cross support was well enough preserved to show a cutting which now measures 15 by 30 cm., without doubt the socket for a tongue or the bottom of a wooden post. Since the side-to-side span of the inner room was 15.05 m. interior supports for the roof were obviously needed; we may restore two rows of four posts in the inner room, prolonged by single posts in the outer. The central aisle to be spanned was thus reduced to about 7 m. in width, and it became possible to roof the building. Charred beams, burned reeds, and lumps of clay bearing the impressions of reeds found inside where they had fallen from the roof suggest the nature of its construction. There was no evidence to show whether the roof had been flat or double-pitched.

Smaller beams laid parallel to those which supported the posts and between them and the side walls again showed traces in places of smaller wooden posts. These probably served to give support to a wooden gallery which ran along the two sides of the room, and probably across its inner end. The cross-timbers on which the flooring of the gallery were laid were no doubt supported at one end by beams running from post to post on the inner side, on epistyles supported on wooden posts standing against the wall-faces at the outer. The beds for these posts were found at fairly regular intervals in front of the wall faces; six, one at each corner, and four between corresponding to the inner posts which helped to carry the roof. The Phrygians seem consistently to have preferred resting the beams which supported a second storey on posts in front of the wall face to sinking their ends in sockets in the wall face.

The wooden gallery around three sides

of the room suggested by the structural remains was confirmed by the deposits in the room. The center of its area was devoid of objects; along the side walls and across the inner end were found many objects of wood and bronze and great quantities of pottery, both painted and plain. In some places lay thick deposits of pottery vessels one on top of another in deep layers which seemed to represent not the orderly storage one might expect along the walls of a room, but rather a tumble of pots fallen down from above when the wooden gallery in which they had been placed collapsed. Fragments of a number of vessels — as for example the openwork pot-stand with stamped decoration, fig. 9 — were found widely scattered about as though they had broken in falling and their pieces had become dispersed. Other vessels, on the other hand, were all together and merely crushed, as if they had been standing against the wall at floor level when the gallery above collapsed. One of these, a krater form (fig. 10), is unusual in shape: the outer part of its opening is covered by a sort of half-lid fastened to the rim, and with its own mouth surrounded by a collar and turned-out lip. The whole upper part of the vessel is covered with a meticulously drawn geometric decoration in panels. The paint is violet-colored on the clay ground of the pot. This vessel is probably of local fabrication. Other painted vessels in the big room of Megaron 3 included bichrome ware and Phrygian geometric black on clay ground ware. The ratio of painted to plain or polished wares in this room was much higher than is usually found elsewhere in the town, suggesting that the furnishings of Megaron 3 were unusually sumptuous. This impression was borne out by the remains, completely carbonized and now mere fragments of charcoal, of wooden furniture: these included bits of wood inlay in triangles, zigzags, and dog's-tooth patterns similar to the inlay of the screens found in Tumulus P and the Royal Tomb; part

of another screen of openwork like those found in Tumulus P and W; bits of furniture with decoration of bronze studs; and — something new — a fragment decorated with carving in low relief (fig. 11) representing a procession of long-horned animals led by a horseman carrying perhaps a flail. The borders show elaborate braid, lozenge, and round meander patterns. New also for Gordion and for Phrygia were small carved plaques of ivory measuring 5 cm. on a side, evidently once inlaid into furniture. Complete plaques were found showing a deer, a warrior mounted on his horse, and (fig. 12) a griffin holding a fish in its mouth. The griffin type, with a bird's head at the end of its tail, recalls the Phrygian griffin orthostate from Ankara ⁴. The style of carving of all the plaques fits into no known school of ivory-carving; these small ivories, then, would seem to be the first representatives of a Phrygian school. Characteristic of all the pieces is the diamond-shaped eye. In addition to the three plaques preserved complete fragments of several more were found, some with animal or human figures, others with geometric decoration of diminishing squares.

To the south of Megaron 3 three rooms of another large building were cleared. This, the "Terrace Building," stood on a high terrace behind the Phrygian buildings excavated in 1956-57; it seems to have been very extensive since we know that two rooms lay to the east of the ones

cleared, and at least one more to the west. The rooms cleared seem to have been workrooms and storerooms. In each there was a "grinding stand" with several grindstones for the making of flour still in place. They were all of the same size, large rooms measuring inside 13.40 by 11.50 m., each opening by a wide doorway to an anteroom at the south. Post-holes in the floor of each room indicate again a gallery around three sides; in each room a round hearth near the center lay in the higher central part of the area, away from the galleries. No doubt there was an opening in the roof to let out the smoke (plan, fig. 8). Huge quantities of pottery were again found in each of these rooms, piled deep in front of the walls on three sides, again probably vessels which had stood on the floor together with large numbers which had fallen down from the collapsed galleries. But in the Terrace Building the pottery was almost entirely coarse or polished; very few painted vessels were found. One, an askos of buff ware covered over all with a checkerboard pattern, was of exactly the same type as three askoi found in the child's burial, Tumulus P, in 1956.

The results of the 1959 campaign at Gordion have thus linked the burned city and the Phrygian burials in the cemetery. The size of the buildings excavated is impressive; we begin to get some idea of the palatial (rather than domestic) architecture of the Phrygians. For the future the still unexcavated northwest section of Megaron 3 remains to be cleared, and the Terrace Building at the south will certainly reward further investigation.

⁴ E. Akurgal, *Spaethethitische Bildkunst*, Taf. XLIX.

ÇANAKKALE'DE ESKİ DARDANOS ŞEHİRİ YAKININDA BULUNAN TÛMÛLÛS HAKKINDA ÖN RAPOR

Rüstem DUYURAN

Çanakkale'nin takriben 10 km. güneybatısında denize hâkim bir sırt üzerinde kurulu olduğu bilinen eski Dardanos şehrinin yakınında, Truva'ya giden kara yolu ile sahil arasındaki düz bir sahada, inşa edilmekte olan Çimento fabrikasının iki tarafında üzerleri çam ağaçları ve fundalıklarla örtülü tepecikler görülmektedir. Bunlardan kuzeyde bulunan 25 rakımlı tepe üzerinde fabrika için bir su deposu inşa etmek amacıyla açılan bir çukurda bazı eski eserlere rastlanmış ve durum ilgili makamlar tarafından Millî Eğitim Bakanlığına aksettirilmiştir. Millî Eğitim Bakanlığının emri üzerine buluntu yerini incelediğimizde burasının, üzeri ağaç ve fundalıklarla örtülü olduğu için ilim adamlarının gözüne çarpmamış ve dolayısıyla arkeoloji literatürüne geçmemiş bir Tümüls'ü olduğu ve sözü geçen çukurun dibinde rastlanan kesme taş bloklarının da Tümüls'ün içindeki Mezar anıtının en üst kısmına ait oldukları anlaşıldı. Çanakkale'ye varışımızdan evvel Vilâyetçe kurulan bir heyet taş bloklarının kaldırılmasıyla açılan bir delikten merdivenle mezar odasına inmiş ve bazı kabili nakil eserleri Çanakkale müzesine nakletmişti. Biz de evvelâ aynı tarikle mezar odasına indi isek te bu şekilde anıtın gereği gibi tetkiki ve içindeki eserlerin selâmetle nakillerinin teminine imkân olmadığını göz önünde tutarak, havaların yağışlı ve soğuk olmasına rağmen, Millî Eğitim Bakanlığından temin olunan müsaade ve tahsisatla, anıtın metahalini açmak için gerekli kazıya başladık. Böylece 1959 yılının Aralık ayının ilk günlerinde başlanan ve üç hafta süren çalışma sonunda mezar anıtına girişi temin eden yarma (tranşe) açılmış ve anıtın içinde bulunan pek çeşitli eşya Çanakkale müzesine nakledilebilmiştir. Madenî ve ahşap

eserler, bilahare, tetkik ve tedavi edilmek üzere İstanbul'a getirilmişlerdir ki, halen İstanbul Arkeoloji Müzeleri lâboratuvarında bunların bakımı ile meşgul olunmaktadır.

Tümüls kazısına ve Çanakkale müzesindeki çalışmalara İstanbul Arkeoloji müzelerinden arkeolog Ergon Ataçeri ve desinatör Feyzullah Sunarman iştirak etmiş, Çanakkale müzesi memuru Mümtaz Sarkan da mutemet olarak vazife görmüştür. Gerek arazi üzerinde gerekse Müze'deki çalışmalar sırasında başta Vali sayın Fahrettin Akkutlu olmak üzere Çanakkale'nin ilgili âmir ve memurlarından herzman için şükranla anacağımız pek yakın ilgi ve yardım gördük.

Ekli plân (Res. 1) dan anlaşılacağı gibi Mezar Anıtı, Koridor, Ön-Oda ve Esas mezar odası olmak üzere üç kısımdan müteşekkil bir heyeti mecmua olup düzleştirilmiş bir sırt üzerinde inşa edildikten sonra üzeri toprakla örtülmüştür (Res. 2).

Koridor'un yüksekliği 1,70 m., uzunluğu 5,20 m. olup aşağıdan yukarıya doğru hafifçe daralmaktadır: Genişlik aşağıda: 1,57m., yukarda: 1,11 m.dir. Yan duvarlarıyla üzeri sarımsak kum taşından yontulmuş ve üzerleri hafifçe pürüzlü bırakılmış muhtelif boyda bloklardan yapılmıştır. Tavanını örten bloklar ufki olarak yan duvarlara oturtulmuş bulunuyorlar (Res. 3 ve 4). Koridor'un zemini ince molozla doldurulmuş olup Ön-oda'nın zeminine nazaran 0,50 m. lik bir irtifa farkı arz etmektedir. Ön-odaya girişi temin eden kapının üzerindeki duvarda Mezar anıtını yaptıran veya orada yatanlardan birisinin adını gösteren bir eski Yunanca kitabe bulunmaktadır.

Ön-oda'nın uzunluğu 3,23 m., genişliği 1,24 m., yüksekliği de 2,64 m. dir. Du-

varları, koridora nazaran çok daha muntazam yontulmuş ve taraklanmış bloklarla işlenmiş olup bu bloklar ayrıca birbirleriyle demir kenetlerle tutturulmuşlardır. Tavanını iki ön ve arka duvarlara meyilli olarak vazedilmiş büyük taşlar teşkil etmektedir. Zemini ise demir kenetlerle bağlanmış taş plâklarla örtülüdür. Doğu köşesinde üzerinde eski Yunanca bir kitabeyi havi küçük bir lâhit görülmektedir ki, içinde tahta bir kutuya vazedilmiş yanık kemik ve küller bulunmuştur. Ayrıca esas mezar odasına girilen kapının üzerinde eski Yunanca bir kitabenin izlerine rastlandı.

Esas mezar odası'nın zemini 3,23 X 3,65 m. çapında kareye yakın bir dikdörtgen şeklinde olup Ön-odanın zemininde olduğu gibi plâklarla örtülüdür. Ön ve arka duvarlar çatıya kadar şâkuli olarak yükselmekte, iki yan duvar ise 1,48 m. şâkulen yükseldikten sonra müteakip taş sıraları düz aşırma tekniğinde birbirleri üzerine vazedilmek suretiyle içeriye doğru meyilli bir vaziyet almakta ve böylece odanın üzerinde sivri bir çatı teşekkül etmektedir. Döşeme seviyesinden bu çatının en yüksek noktasına kadar olan yükseklik: 3,48 m. dir.

Mezar odasının döşemesini teşkil eden plâklarda hiç bir kırık görülmemesine karşılık bilhassa Odanın uzun yan duvarlarının alt kısımlarıyla meyilli olarak yükselen blokların birleştikleri yerlerde demir kenetlerin oksidasyonu ve yer sarsıntıları sebebiyle kırıklar ve kaymalar vuku bulunmuştur. Bu sebeple Odanın içindeki çalışmalarımız bir hayli tehlikeli şartlar altında cereyan etmiş ve bütün eserler nakledilip gerekli ölçüler alındıktan sonra ahşap bir iksa yapılması cihetine gidilmiştir.

Mezar odasının içinde, duvarlarda kullanılmış olan sarımsak kum taşından yontulmuş, üç yatak (Kline) görülmektedir (Res. 5) ki, ölülerin büyük bir kısmı bunların üzerine yanyana ve üst üste vazedilmişlerdir. Bir kısım ölülerin de yakıldıktan sonra geri kalan kemik ve külleri madeni vazolar veya ahşap kutular içine

konmuş ve bunlar yatakların arasındaki boşluklara, döşeme üzerine, yerleştirilmiştir. Ancak kemik ve küllerle birlikte ölüye ait ziynet eşyası da beraberce vazolara konduğundan kemik ve küller arasında bilhassa kadınlara ait ziynet eşyası ele geçmiştir.

Mezar anıtının muhtelif yerlerinde bulunan kabili nakil eşyanın cins ve miktarı pek çeşitli olup adet itibariyle dört yüze yaklaşmaktadır. Yukarda işaret edildiği üzere bir kısmı tedavi ve tetkik edilmek maksadıyla İstanbul'a getirilmiş olan bu eserleri yapıldıkları maddelere göre şu gruplara ayırabiliriz:

1 — *Pişmiş topraktan eserler:* Bu gruptaki eserler: figürinler, gözyaşı hokkaları, kandiller ve çeşitli kaplar gibi tâli gruplara ayrılmaktadır:

a) *Figürinler:* Muhtelif vaziyetlerde kadın ve erkek figürlerinden tereküp eden bu eserlerin çoğunun üzerinde orijinal boyaların muhafaza edildiği görülmektedir. Hemen hemen tam olarak ele geçen bir Venüs heykelciğinin gövde, kol ve bacaklarındaki süsler ise altın yaldızla boyanmıştır (Res. 6).

b) *Gözyaşı hokkaları:* Boyları ve şekilleri muhtelif olup miktar itibariyle bulunduğumuz en kalabalık kısmını teşkil etmektedir: 78 adet.

c) *Kandiller:* Boy, form ve teyzinat itibariyle birbirinden farklı küçük gruplara ayrılan-ki bu ayrılık zaman bakımından da mevcuttur - kandillerin bilhassa uzun asma saplı ve kapaklı olanlarının memleketimizde bulunduğunu hatırlamıyoruz. Bunlara daha ziyade eski Yunanistan'da rastlanmaktadır (Res. 7).

ç) *Kaplar:* Testi, kâse ve tabak gibi tâli gruplara ayırabileceğimiz bu eserlerin miktarı kırka yaklaşmaktadır. Bir kısmı sırsız, bir kısmı da sırlı ve teyzinatlıdır.

2 — *Cam eserler:* Renkli ve renksiz camdan mamul olan bu eserlerden bilhassa üç tanesinde en küçük kırık yoktur.

3 — *Madenî eserler:* Yapıldıkları maddelere göre şu tâli gruplara ayrılmaktadırlar:

a) *Altından mamul ziynet eşyası:* Umumiyetle yirmidört ayar altından işlenmiş olan bu eserler, diyadem, çelenk (Res. 8), küpe, kolye, madalyon, bilezik ve yüzük gibi muhtelif ziynet eşyasından ibarettir.

b) *Gümüş eserler:* Altın eserlerin bolluğuna karşılık gümüş eser azdır: Ortası işlemeli yuvarlak bir kap, küçük bir kaşık ve bir ayna.

c) *Bronz eşya:* Miktar ve tenevvü bakımından mühim bir yekûn tutmakta olan bu grup eşya arasında içlerinde ölümlere ait kül ve eşyaların muhafaza edildiği büyük vazolar (Res. 9) — ikisinin üzerinde ölümlerin adlarını gösteren kitabeler mevcut — aynalar, bilezikler, iğneler gibi çeşitli eşya mevcuttur.

ç) *Bakır sikkeler:* Kyzikos, Pergamon, Dardanos gibi eski şehirlere ait olan bakır sikkeler M. E. IV ncü asır ile I nci asır arasında basılmışlardır.

4 — *Su mermerinden yapılmış eserler:* Su mermerinden san'atkârâne bir şekilde işlenmiş parföm şişecikleri (alabastron) bol miktarda bulunmuştur. Aynı maddeden yapılmış üç kulplu yassı tabaklardan birisinin içinde pembe renkli allık bakıyelerine rastlandı.

5 — *Kemik eserler:* Bu nevi eserler arasında üzeri oymalı yüzükler, iğneler, kaşık ve halkalar dikkati çekmektedirler.

6 — *Menşeleri nebâtî olan eserler:* Bilindiği gibi menşeleri nebâtî olan eşyanın muhafazası güç olduğundan zamanımıza kadar intikal edenlerinin cins ve miktarı mahduttur. Bu sebeple mezar anıtında

elimize geçen ve maalesef çoğu parça halinde olan eserler kültür tarihi bakımından şüphesiz ki en fazla dikkati çeken bir grup teşkil etmektedirler. Bunlar arasında bir müzik âletine ait parçaları (Res. 10), yuvarlak ve dört köşe kutuları, ayakkabıların taban kısımlarını, muhtelif cins ağaçlara ait tohumları, gayet ince dişli tarakları, sepet ve kumaş bakıyelerini... zikredebiliriz.

Netice olarak diyebiliriz ki: Mezar anıtının inşâî karakteri ve ele geçen kitabe, sikke ve diğer çeşitli eşyanın şimdiye kadar yapılan tetkikinden anlaşıldığına göre burası M. E. IV ncü asrın sonlarında inşa edilmiş olup nesiller boyunca bir nevi aile türbesi olarak kullanıldıktan sonra M. E. I nci asırda, evvelâ koridorun ağzı büyük bloklarla muntazaman örülmüş ve dış tarafına moloz taşları konduktan sonra, toprakla iyice örtülmüş ve zamanımıza kadar hiç açılmadan yağma ve tahripten kurtulmuştur. Bundan başka Mezar anıtının eski Dardanos şehrinin yakınında bulunmuş olması ona ayrı bir hususiyet ve ehemmiyet vermektedir. Filhakika Çanak-kale çevresindeki arkeolojik araştırmalar umumiyetle Trova şehri ve etrafındaki kalıntılar üzerinde teksif edilmiş olmasına karşılık, bölgenin diğer eski şehirleri ve bu arada Dardanos şehri ve civarı bugüne kadar bilginlerin tetkikinden uzak kalmıştır. Bulunan mezar anıtı ve muhtevası bu bölge hakkında tarihî ve arkeolojik bilgilerimizin artmasına ilk merhale teşkil etmektedir.

EXCAVATIONS AT HACILAR 1959

James MELLAART

The third season at Hacilar lasted from 10th August until 11th September. The Assistant Director was in charge, ably assisted by Mrs. Mellaart, Miss Clare Goff (surveyor), Mr. David Stronach (field assistant and photographer) and Mr. David French (pottery expert). Bay Osman Aksoy again represented the Turkish Department of Antiquities. As in previous years we were shown much courtesy and assistance by the local authorities in Burdur and the Vali, Bay Turhan Kapanlı once more with great generosity took upon himself the task of filling in the excavation by bulldozer.

Three trained men from Beycesultan and Alaca and forty local workmen were employed.

At the end of the previous season we had established the presence of a large fortified Level I settlement surrounding the remains of burnt Level II houses on top of the mound. We had not been able to reach the outer wall of the Level I fortifications and this evidently was one of the 1959 season's objectives. Moreover, a small trench linking the remains of both settlements dug in 1958 had encountered part of a big wall, suggesting that the Level II settlement also had been contained within an enclosure. Altogether, our knowledge of the Level II settlement was extremely meagre and the absence of later remains above it made a more thorough investigation imperative. Accordingly, a trench 55 m. long and 5 m. wide was laid out at the beginning of the season on the western half of the mound hitherto untouched by excavations. At the end of the first week we had determined the limit of both Level I and II settlements on the western half of the mound by finding both enclosure walls

and the next week was spent in clearing the N. W. corner of Level II. With only a fortnight left it was considered inadvisable to proceed with our third objective, a deep sounding in the centre of the mound on a scale sufficient to obtain house plans (and not floors and pottery only). It was therefore decided to concentrate on obtaining the maximum amount of architectural information about both the Level I fortress and the walled settlement of Level II. As seven earlier building levels remain to be explored below the structures of Level II it would have been futile to make such an attempt in the remaining fortnight.

The Level I Fortress (Figs. 1 - 2).

Mr. David Stronach was put in charge of the clearance of another section of the fortress and linking it up with the previously excavated block of rooms in Area E. The outer wall was not found until the last day and it therefore could not be traced around the block so that the main entrance has not yet been found. Many rooms are again of majestic proportions and once more is there evidence for at least one upper storey. Two great insulae have now been excavated, so that the character of the Level I fortress has become much clearer.

This fortress consisted of an open area c. 100 metres in diameter, enclosed by blocks of rooms grouped into large insulae radially arranged. Between them walled courtyards gave access into the fortress. Its full diameter was probably c. 150 metres and it therefore had been larger than Troy II, (*) but unlike Troy, the

---

(*) *Two thousand five hundred years later.*

absence of dwellings within the enclosed area suggests that the ruler's "palace" should be sought among the insulae.

The remains of poorly built stone walls in that area appear to belong almost entirely to the period immediately post-dating the destruction of the fortress (phase Ic). It may now be suggested that the main settlement had then moved some 400 yards northwards to a new site west of the present village. Hacilar I pottery has been found there as well as Late Chalcolithic of Beycesultan type and S. W. Anatolian E. B. 2.

The Level II Settlement (Figs. 3 - 4).

Three quarters of the settlement have now been excavated and we have a unique opportunity to observe the lay-out of an early chalcolithic settlement in the second half of the 6th millennium B. C. An area of about 57x36 metres on top of the mound was surrounded by a wall, 1,5 to 3 m. thick and provided with small towers or buttresses. Narrow passageways led into the settlement could be closed by a door. Proper gates as such do not exist. Three of these entrances have been found: two in the north wall, a third in the south wall, but none in the short west wall. Only one of these three doorways led straight into a house; the others led through a passage or anteroom into the West and South courts respectively.

The houses were arranged around courts, of which there were at least three. Two pairs of small houses, each with an anteroom and a main room, are placed on either side of the entrance passage in the N. W. corner of the settlement. Their walls are extraordinarily thick and an upper storey might have existed, also covering

the entrance passage. To the west lay a granary and facing the houses across the west court were two larger buildings.

The south-east quarter has not yet been excavated, but in the eastern half of the settlement we have evidence for two phases, with a complete rebuilding after a disastrous fire laid the previous quarter in ashes. Here we found a well appointed building with plastered floors and walls and elaborate colonnades. Several doorways led from it into a series of courtyards, separated by partitions and each provided with a raised hearth with a bread oven behind it and numerous other domestic arrangements. This area produced not less than a hundred pottery vessels, about half of which were gaily painted. In one of these courtyards we found a stone-lined well, from which a considerable quantity of carbonised wheat, barley and almonds or plumstones was recovered. The large house produced another surprise: sunk in its floor one single and two double burials were found, a feature hitherto not encountered at Hacilar. The dead had been buried in tightly contracted position without any consistent orientation and the only funerary gifts consisted of some finely painted pots. A few other fragmentary skeletons were found in the burnt debris of the house. This skeletal material will be examined in Ankara by Prof. Dr. M. Şenyürek.

Although the most important results of this year's work at Hacilar are definitely in the field of architecture, not less than a hundred painted vessels were found, mostly new types, as well as numerous small finds including the first complete figurine.

ABSCHRIFT VON DURCHSCHLAG
ZUSAMMENFASSENDER BERICHT ÜBER DIE AUSGRABUN-
GEN DES DEUTSCHEN ARCHÄOLOGISCHEN INSTITUTS
IN PERGAMON-BERGAMA VOM 20. AUGUST
BIS ZUM 31. OKTOBER 1959

Dr. Phil. Jörg SCHÄFER

Die zweite Kampagne im Asklepieion wurde wie im Vorjahr unter der Leitung von Prof. Dr. Erich Boehringer durchgeführt. Örtlicher Grabungsleiter war Dr. O. Ziegenaus, sein Stellvertreter Dr. J. Schäfer. Folgende Herren und Damen nahmen außerdem teil: Cand. phil. Christof Boehringer, dipl. ing. A. Kasper, Dr. K. Bruhn, cand. phil. B. Bergquist, cand. phil. N. Kunisch und E. Braun (Fotographin). Vorarbeiter war wie in den früheren Grabungen Hamit Bozer aus Bergama.

Als Kommissar war der Grabung von der türkischen Altertümerverwaltung Herr İhsan Dirim Zugeteilt, Direktor des Archäologischen und ethnographischen Museums in Bergama.

Hauptziel der Grabung war wie im Vorjahre die Erforschung des hellenistischen Baubestandes im Asklepieion. In diesem Jahre wurden die Ergebnisse der Grabung des Vorjahres überprüft und das Gebiet des hellenistischen Festplatzes sowie der Anlagen unmittelbar östlich davon durch Tiefgrabungen und Sondagen untersucht.

Beiliegender Plan zeigt die Erweiterung des Grabungsgebietes gegenüber dem Vorjahr; die rotkonturierten Gräben sind in diesem Jahr ausgelegt worden.

Beschreibung des Planes:

A — Das Gebiet der Schlafkammern konnte im wesentlichen freigelegt werden. Die hellenistischen, aus Quadermauerwerk bestehenden Mauerzüge folgen der Ost-West und Nord-Süd-Richtung. Innerhalb dieser rechteckigen Sockel- und Funda-

mentbauten liegen schmalere Bruchsteinmauerzüge aus der Frühzeit des Heiligtumes.

B — Eine hofähnliche Ummauerung der Schlagkammern erfolgte in nachchristlicher Zeit.

C — Die nördliche Begrenzung des Festplatzes besteht aus einer durch Stützpfeiler verstärkten Tuffmauer in Quadertechnik. Diese Mauer ist z. T. im Sockel erhalten. Sie gehört der hellenistischen Zeit an.

D — Die Ostbegrenzung des hellenistischen Festplatzes. Hier sind die Fundamente eines ca. 6 m tiefen langgestreckten Baues freigelegt. Sie bestehen im wesentlichen aus Tuff.

E — Der Anlage D östlich vorgelagert sind die Fundamente hofartiger Anlagen. Auch diese Anlagen sind hellenistisch. Das Material besteht aus Tuff und Andesit.

F — Die südliche Begrenzung des hellenistischen Festplatzes wurde auf größeren Strecken freigelegt. Auch hier ist eine langgestreckte Anlage zu erkennen, die in den Fundamenten größtenteils erhalten ist. Es handelt sich hier um die Substruktionen eines hallenartigen Baues. Gegen Süden wird er durch Pfeiler abgestützt. Das Material der Quaderfundamente besteht aus Tuff und Andesit.

G — Die westliche Begrenzung des Festplatzes harret noch genauerer Untersuchung. Die dort an der Oberfläche sichtbaren Mauerzüge scheinen zu einer hallenartigen Anlage zu gehören.

H — Innerhalb des Festplatzes liegen in beträchtlicher Tiefe die Reste von Bruchsteinmauerzügen noch ungeklärter Bestimmung.

Zusammenfassung: Nach dem jetzigen Stand der Grabungen zu urteilen, hat sich der hellenistische Festplatz von den nördlich liegenden Tempelresten und Schlafkammern nach Süden zu im Laufe der Zeit ausgedehnt. Fast in sämtlichen Mauerabschnitten sind zahlreiche Reparaturen und Umbauten feststellbar. Im 2. Jahrhundert nach Chr. wurde die hellenistische Anlage durch die große Terrassierung der Kaiserzeit überlagert und eingeebnet. Hierauf geht die letzte gründliche Zerstörung des Heiligtums zurück. So erklärt auch der Mangel an Architekturfinden und an Funden von Marmorskulptur.

Wie im Vorjahre sind die Keramikfunde nur in fragmentarischem Zustande erhalten. Es handelt sich um Keramik des 5. — 1. Jhs. v. Chr. und um Keramik der römischen Kaiserzeit. Einige wenige Fragmente früherer Epochen kamen zum Vorschein.

Über die übrigen Kleinfunde, Terrakotten und Bronzen, berichtet die beiliegende Liste, in die nur die Hauptstücke

aufgenommen wurden. Sämtliche Funde lagern in der Steinhalle im Asklepieion und sind ordnungsgemäß beschriftet. Ihre Bearbeitung steht noch bevor.

Als besonderes Ereignis ist der Besuch von Premierminister Menderes und von Vizekanzler Erhardt zu erwähnen. Herr Generalkurator Kâmil Su von der Antikenverwaltung Ankara stattete der Grabung kurzen Besuch ab.

Die Grabungsleitung dankt dem Entgegenkommen der türkischen Behörden. Ganz besonders zu Dank verpflichtet ist die Ausgrabung dem Kommissar der türkischen Altertümerverwaltung, Herrn Direktor İhsan Dirim, dessen verständnisvolle Haltung in allen Fragen von großem Nutzen für die Erforschung des Asklepieions und für die sonstigen Belange der Grabungsteilnehmer war.

Während der ganzen Zeit der Grabung fand ein genaues Studium der Demeterterrasse statt. Diese Arbeiten leitete in Stellvertretung der Grabungsleitung Herr Dr. Berger vom Deutschen Archäologischen Institut in Berlin.

Auf der Akropolis wurde mit der Restaurierung des Turmes rechts vom Eingang zur Oberburg begonnen. Herr Regierungsbaumeister Schöttle ist mit der Durchführung dieser Arbeiten beauftragt.

The Russell Trust of Edinburgh University, in co-operation with the Department of Antiquities at Ankara, were able to carry out a season of 28 weeks work lasting from April 20 th. to October 31 st.

The work was carried out by Mr. Winfield and Mr. Smith and we were again most fortunate to have the assistance of Mr. Yakup Kemer and Mr. Osman Köroğlu who had worked with us in the previous season and become proficient in the work of cleaning and restoration of the paintings. Miss Aliye Aşırbay, of the History Department of the High School at Trabzon again acted as Representative of the Department of Antiquities and I should like to record my thanks here for her valuable assistance in solving the various administrative problems which arose in the course of the season.

In 1958 work was mainly concentrated on cleaning the wall paintings in the bema of the Church, while very little was done in the way of preservation. By contrast, the 1959 season has been spent primarily on the work of preservation, although some further cleaning work was undertaken, revealing paintings which although badly damaged, are of great iconographic interest.

CONSERVATION WORK

The climate of the south eastern Black Sea region, with its high rainfall and consequent humidity of the atmosphere, is ill adapted for the survival of wall paintings, and it is a tribute to the technique of the painters that so much of their work survives despite the decaying action of centuries of damp weather.

The humidity made it essential to use some porous form of preservation for the paintings, which should at the same time be neutral in colour and have a low refraction index. We used polyvinyl alcohol for this purpose, mixing it with a strong fungicide, sodium pentachlorophenate, to prevent the growth of mould on the surface of the paintings. This combination of

polyvinyl alcohol with a fungicide had in fact been used in 1958 for the immediate consolidation of powdery pigments where the binding material of the tempera had decayed. In the final stage of conservation work in 1959 the whole surface of all the paintings so far uncovered was given two separate and complete coatings of a 1 1/2% solution of the same chemicals. No work of conservation can hope to do more than restrain the process of decay and since polyvinyl alcohol has not previously been used in the conservation of wall paintings it is impossible to say how long the protective film formed by it may last.

In securing the paintings back to the wall, and in plastering damaged edges a composite plaster of casein, lime, and marble dust, with the addition of a small quantity of fungicide, was used. Casein has been used for many hundreds of years in the preparation of plaster for wall paintings and forms a strong and stable binding material which yet has some resilience and allows moisture to pass freely, thereby preventing any damage from excessive accumulation of water in the plaster. In some areas the plaster of the original paintings had become slightly detached from the wall of the building, but in no case was this sufficient to permit of the injection of a fixative behind the paintings unless they were first removed from the wall and then replaced, a lengthy operation which the condition of the paintings did not seem to warrant. A compromise solution to this problem was adopted, in which the many hundreds of chip holes made in the surface of the paintings to key on the plaster which covered them were opened up back to the stonework of the wall and filled with a new plaster mixture as described above. In this way they will act as so many staples to prevent further movement away from the wall.

There are many opinions as to the policy which should be followed in restoring wall paintings to something of their original appearance. It was the view of Professor Talbot Rice of Edinburgh Uni-

versity, under whose direction the work at Trabzon is being carried out, that the small chip holes should be toned in to correspond with the original intention of the painter but that no extensive restoration of damaged areas should be undertaken since the result of this type of restoration, although it may be initially pleasing to the eye, is to confuse the older work with the modern, and lead inevitably to some falsification. Restoration was therefore confined to the colouring of the chip holes in such a way that they do not interfere with the viewing of the paintings, but can nevertheless be found if the onlooker wishes to do so.

Some surface scratches in the paintings were also coloured in the same way, while in a few places where outlines were perfectly clear on close inspection of the painting but would have been impossible to determine from the ground, these lines were emphasised by washing them over with a solution of the original colouring. An example where this has been done is with the figures of the Mother of God and the Child Christ in the conch of the main apse where the form of the figures would have remained obscure if the colouring had not been intensified.

UNCOVERING AND CLEANING

In the side chapels at the north east and south east sides of the main apse paintings in poor condition were found in the vaults only, since those on the side walls had crumbled away. Those in the north east chapel vault were the meeting of Elizabeth and Mary and the Annunciation to Mary, while those in the south east chapel vault were concerned with the lives of Joachim and Anna, the texts for which are to be found in the Apocrypha. The latter provided some fine detail work which had survived where the tempera layers of painting remained intact (a detail of a border decoration from this chapel is illustrated) and the series was found to continue in the south east corner vault of the naos where work is not yet finished. In the north west corner of the naos some

fragments of three scenes remained. Two of them were identified with reasonable certainty as the Betrayal of Christ by Peter, and Pilate washing his hands. These scenes were both on the west wall, while the vault in this corner, a quadripartite structure, contained in one segment only the remains of a figure in royal robes.

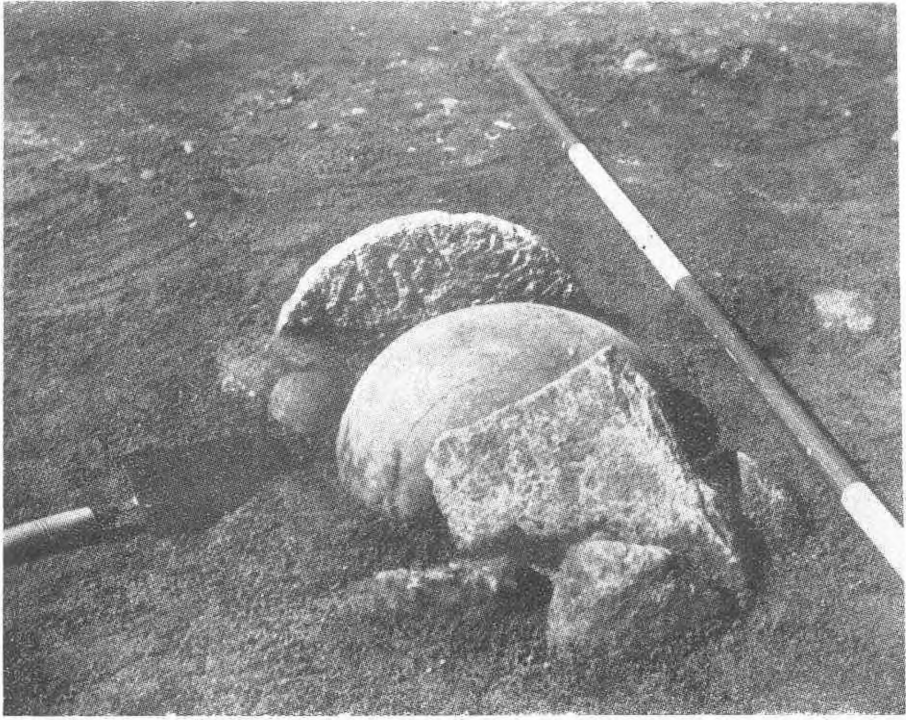
Some work was carried out on the north wall where the remains of a scene of the Descent into Hell was cleared and preserved, and in the north doorway. The soffit of this doorway contained two figures of Stylite Saints in good condition, of which one is illustrated here, while the tympanum contained the figures of four of the Desert Fathers. The latter were of great interest since in removing the covering plaster in this area, it was found that the original doorway had made use of the full round arch, but had later been filled in to form a rectangular door, over which the four Desert Fathers were painted in a different and later style to that so far found in the rest of the building.

Paintings of two bishops of the early church were found in soffits of the north east window of the main apse of whom one, Saint Epiphanius of Cyprus, is illustrated. This was a particularly fine head with the colouring of the face built up in varying shades of red and a dignified linear patterning in grey for the hair and beard.

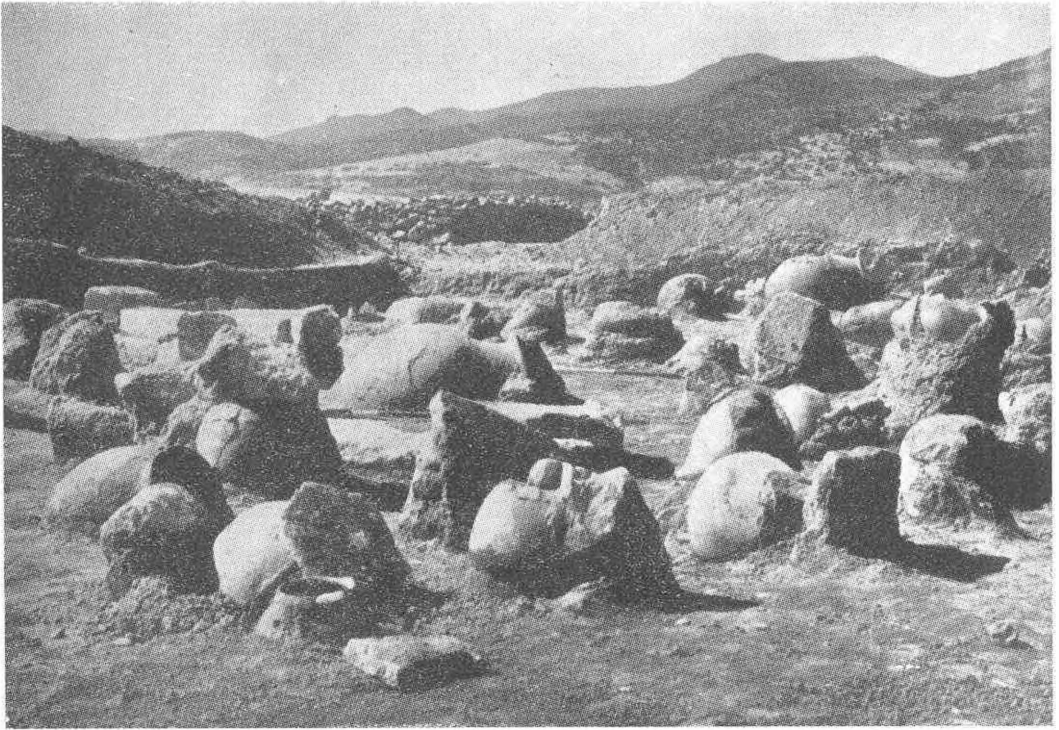
We were very pleased to receive a visit in the course of the season from Mr. Ahmet Dönmez, Regional Director of the Department of Antiquities and were very grateful for the financial assistance which the Department has given in arranging for new frames and glass to be put in all the windows, and for sections of the roof to be re-tiled.

Our work would not have been possible without the assistance of both the Belediye and Vilâyet of Trabzon who have always been helpful and we were particularly indebted to the valuable assistance and interest taken in our work by the Vali Muavini and by Mr. Fikri Karaniş, deputy for Trabzon.

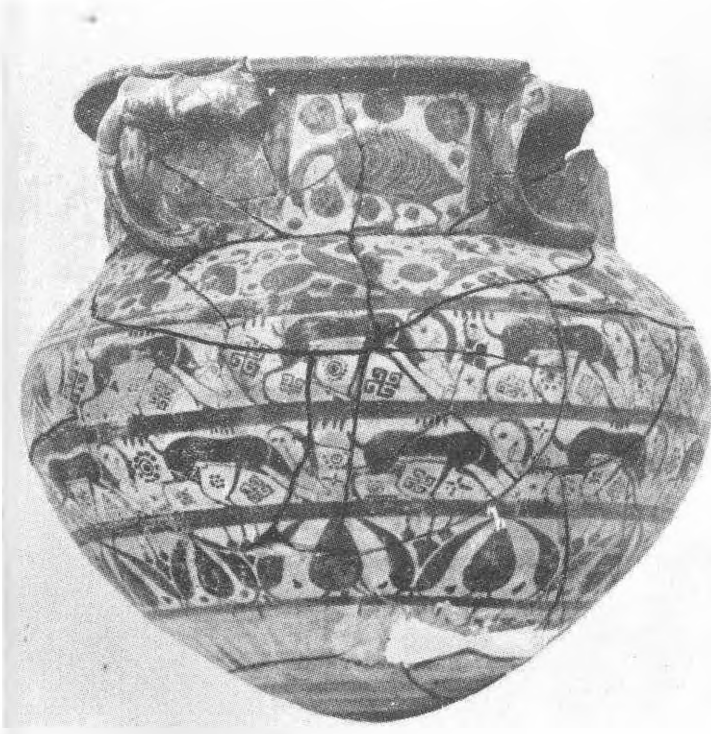

(Şekil: 1)

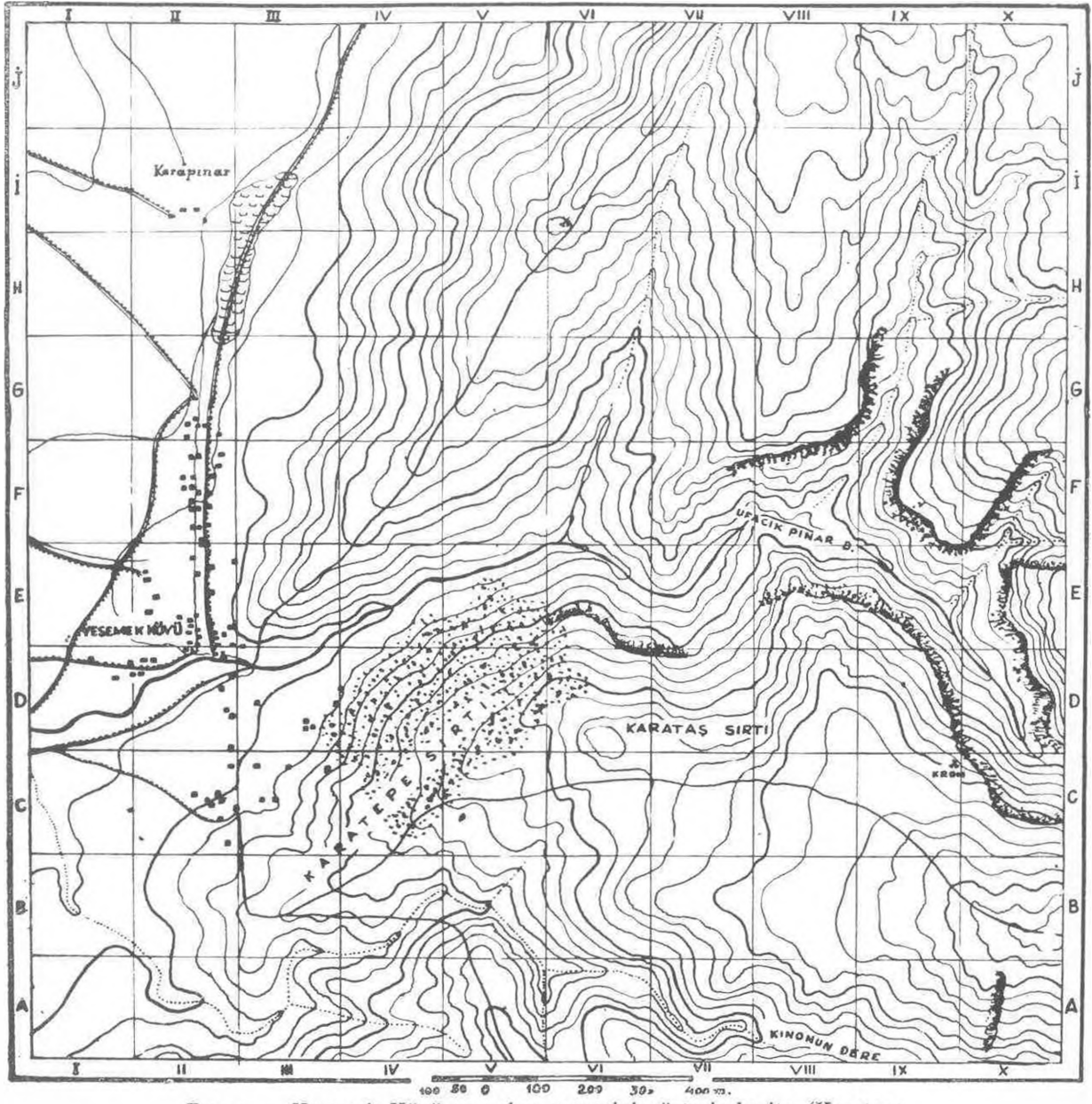
(Şekil: 2)

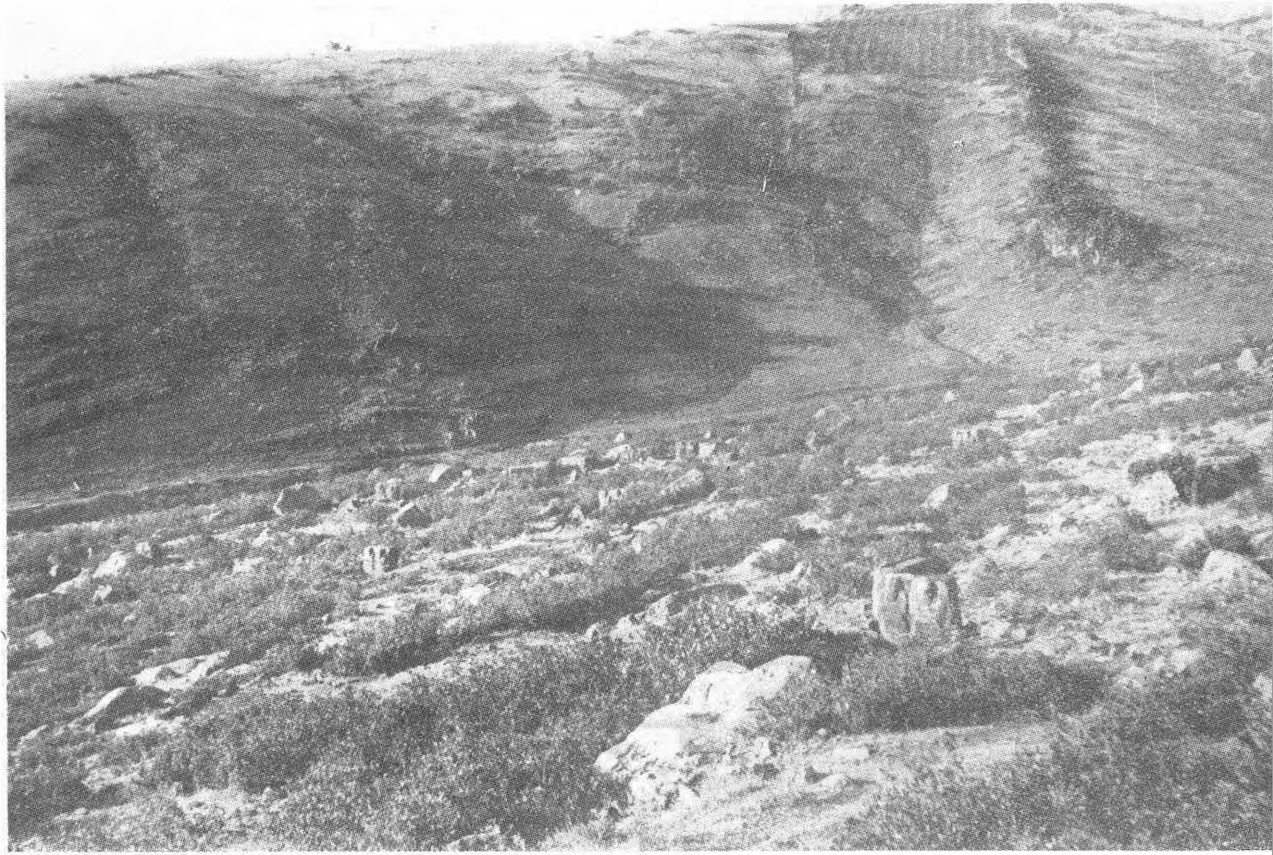
(Şekil: 3)

(Şekil: 4)

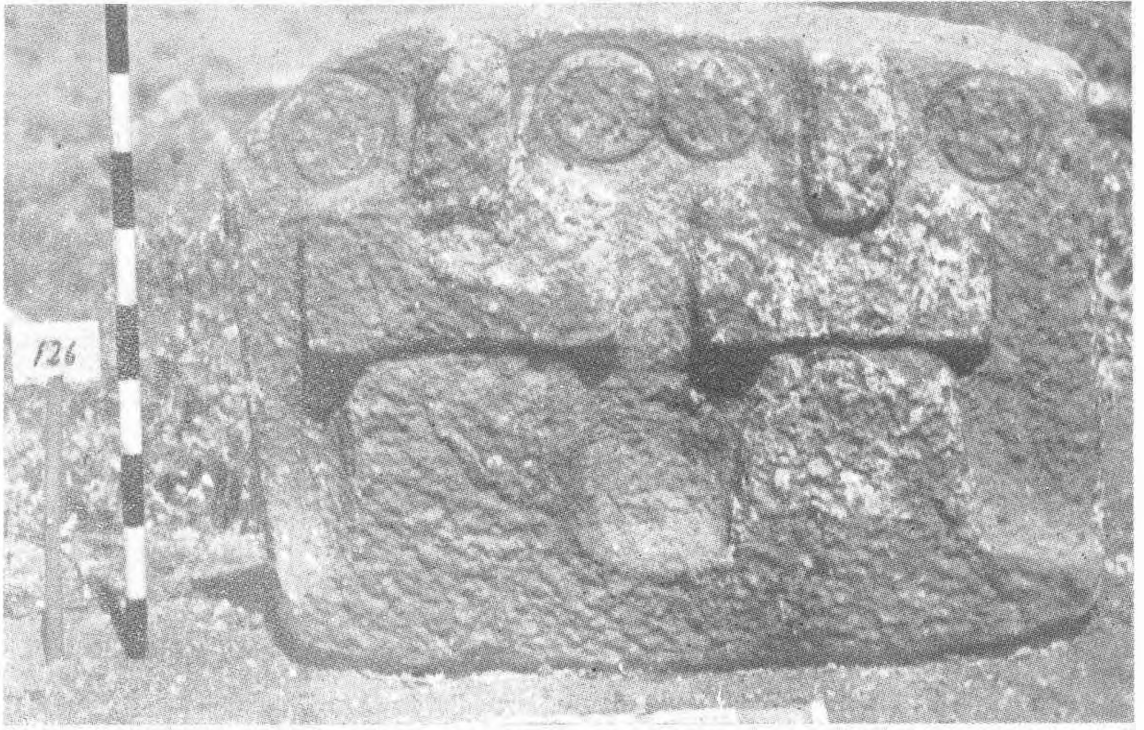
Res. 1 — Yesemek Köyü ve yakın çevresini gösterir harita (Karatepe sirtı üzerindeki noktalı kesim, taşocağının kapladığı alanı işaretlemektedir)

Res. 2 — Yesemek Taşocağı ve Heykel Atelyesinin batı kesiminin kuzeydoğudan görünüşü

Res. 3 — Yesemek Heykel Atelyesi: Ağır bir kapı-arşlanın ceraskal yardımı ile kaldırılıp dikilmesi

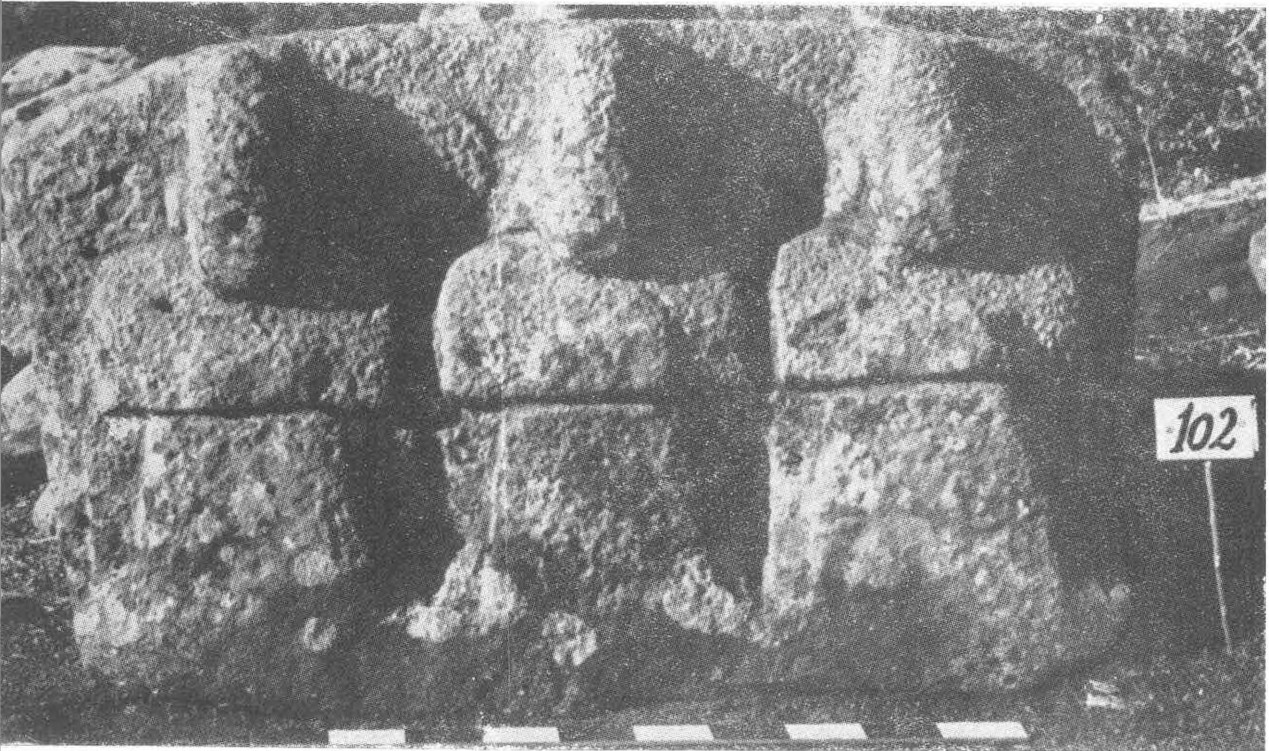
Res. 4 — Yesemek Heykel Atelyesi: İkili Dağ Tanrısı kabartması
(1959 mevsiminde bulunmuştur.)

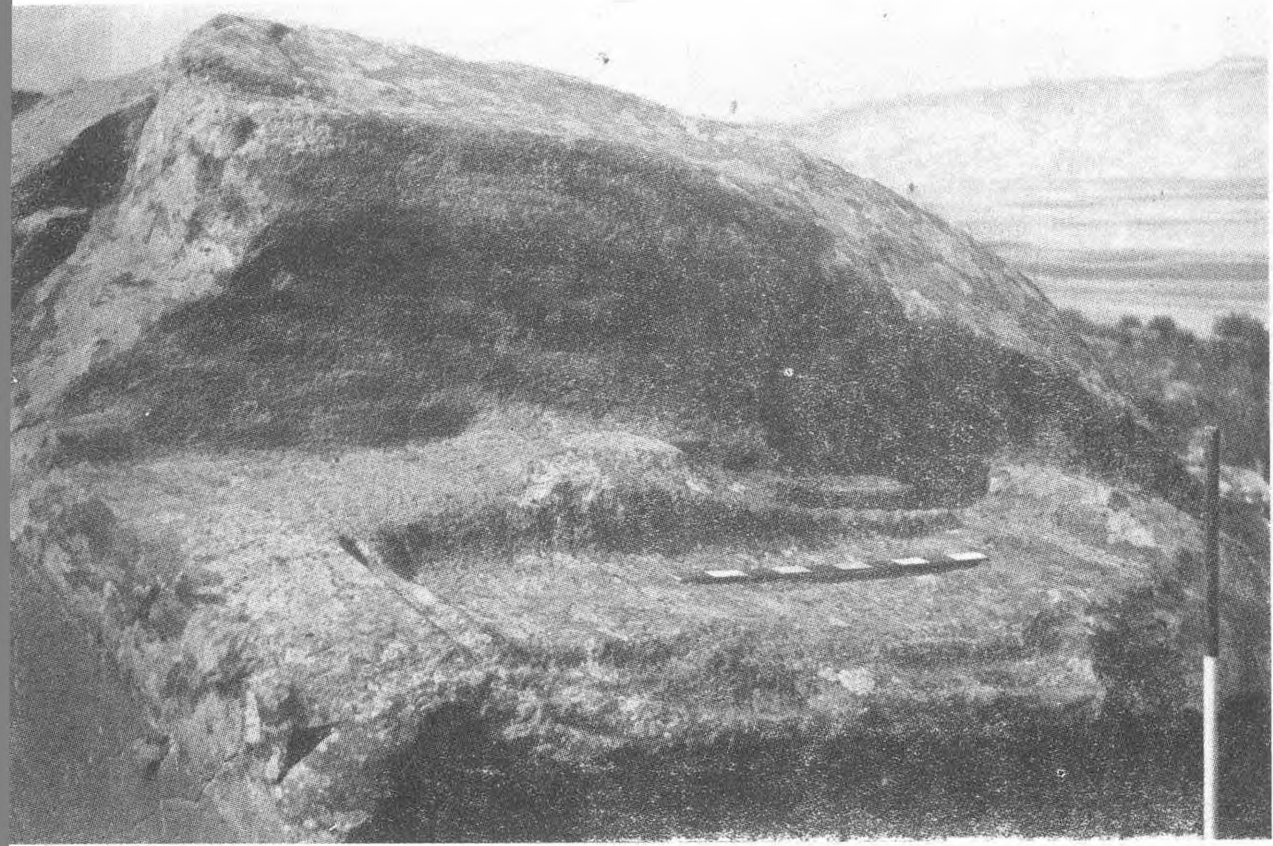
Res. 5 — Yesemek Heykel Atelyesi: İkili bir Dağ Tanrısı kabartması
(1958 mevsiminde bulunmuştur.)

Res. 6 — Yesemek Heykel Atelyesi: İkili bir Dağ Tanrısı kabartması
(1958 mevsiminde meydana çıkarılmıştır).

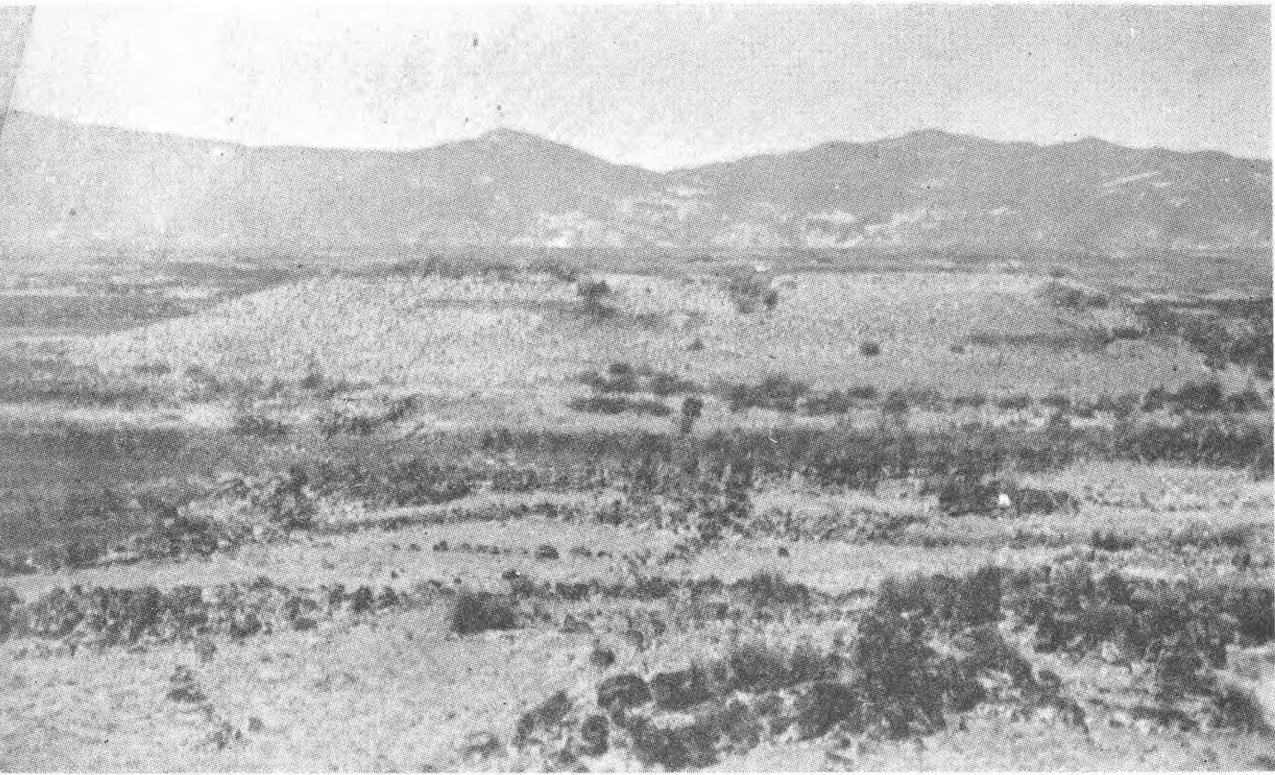
Res. 7 — Yesemek Heykel Atelyesi: Üçlü bir Dağ Tanrısı kabartması
(1955'de bulunmuştur).

Res. 8 — Yesemek Taşocağı: Dörtgen prizması şeklindeki blokların bazalt kayalarının birinden nasıl çıkartıldığını tesbit ettiren ve takriben $3,5 \times 4 \times 6$ m. boyutunda olan tabii bir sivrinti (Geride Yesemek köyü ve Altıntop Ovası.)

Res. 9 — Yesemek Taşocağı: Taş çıkarma işinin son safhasını teşkil eden dikdörtgen prizması şeklindeki bir bazalt bloku (blokun yontulması bitirilmemiştir.)

Res. 10 — Tilmen Hüyüğünün batıdan görünüşü (Geride Amanus Dağları)

Res. 11 — Tilmen Hüyüğü: Doğu dış-sûr kapısının batıdan görünüşü (Önde, doğrultulmuş kapı-arslanı parçası görülmektedir)

Abb. 1 — Boğazköy - Büyükkale. Gebäude E, vom Burginnern her gesehen.

Abb. 2 — Boğazköy. Südstecke von Büyükkale mit Südstaste und Gebäude K.

Abb. 3 — Boğazköy. Tiefgrabung im Südwesten von Büyükkale.

- A — Hethitische Burgmauer
- B — Strasse
- C — Hallenkonstruktion der Grossreichszeit
- D — Gebäude der Schicht IV b
- E — Grossteiniges Gebäude
- F — Lehmziegelgebäude
- G — Verbranntes Haus der Schicht IV c
- H — Verbranntes Gebäude der Schicht IV d

Abb. 4 — Boğazköy. Löwenplastik aus Terrakotta

Fig. 1 — Cavea of Theatre

Fig. 2 — Fragmentary Draped Statue

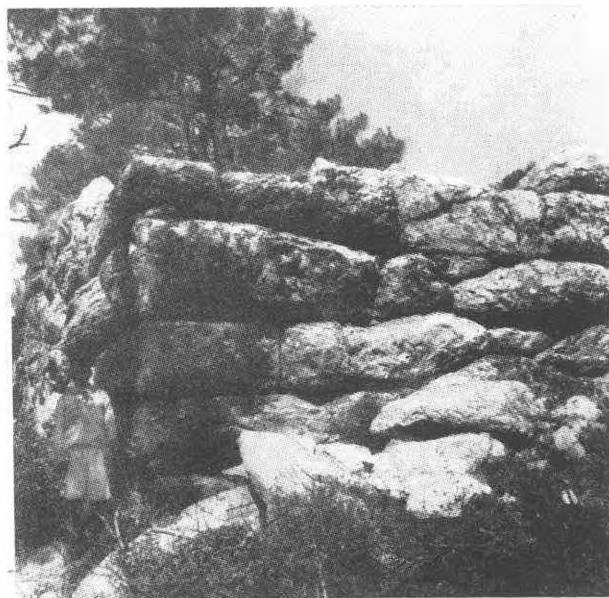

Fig. 3 — Retaining Wall of Temple Terrace

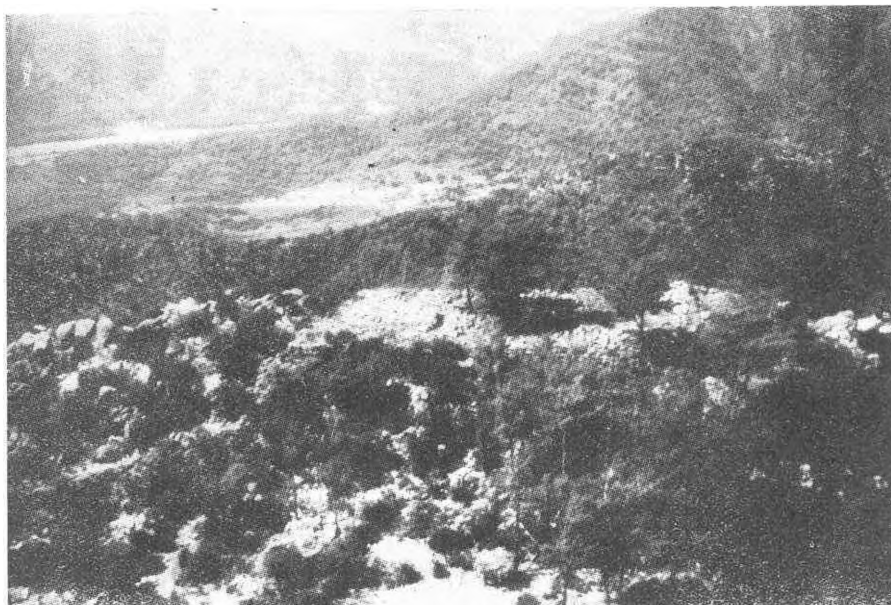

Fig. 4 — View of Temple Terrace from South

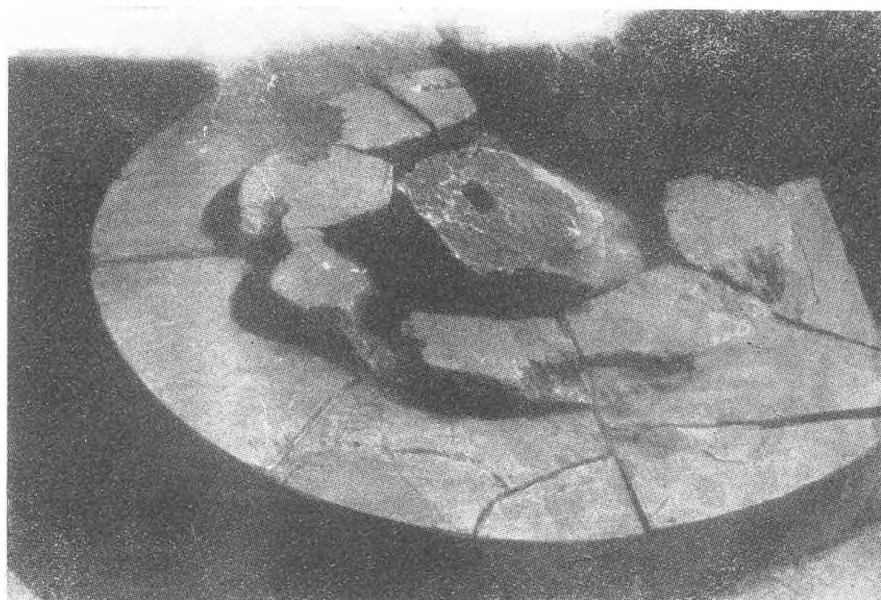

Fig. 5 — Circular Base in Pronaos

Fig. 6 — Corinthian Capital from Temple

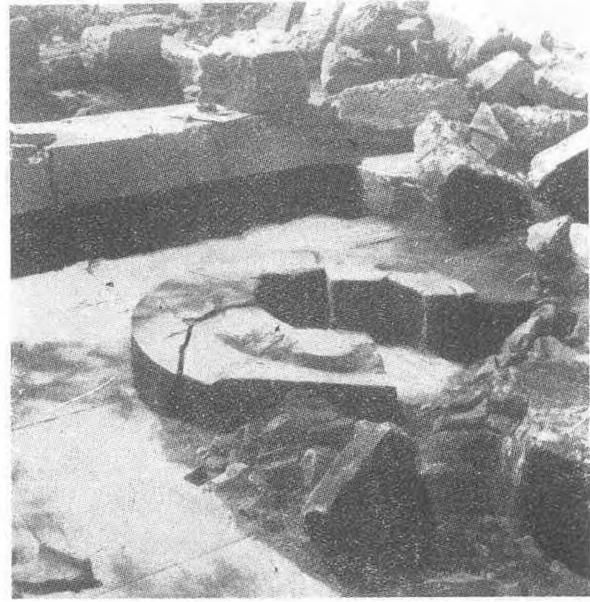

Fig. 7 — Pronaos from South-east

Fig. 8 — Krepis of Temple

Fig. 9 — Theatre from Temple Terrace

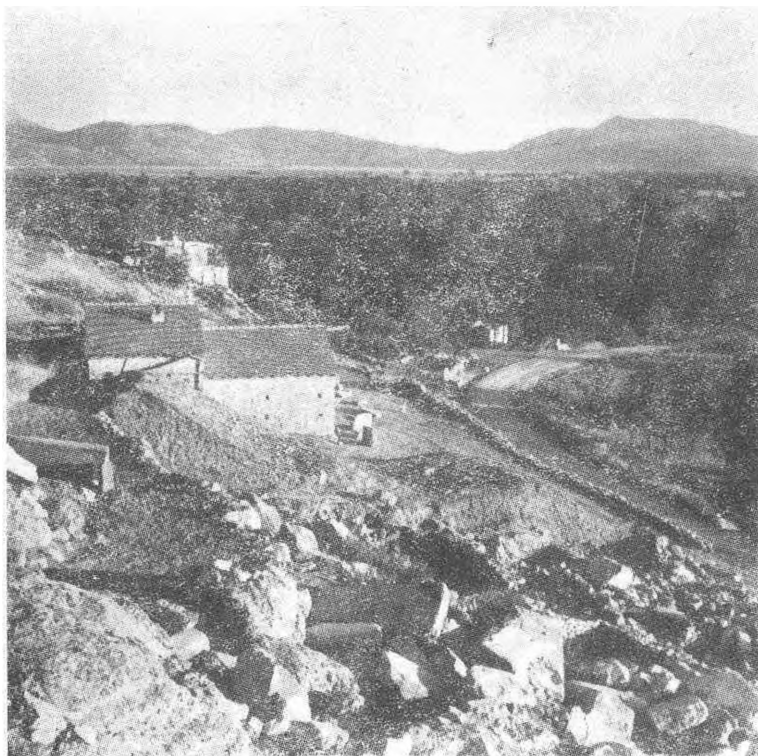

Photo: 1 — Le dépôt - de Xanthos

Photo: 2 — Le dépôt - musée

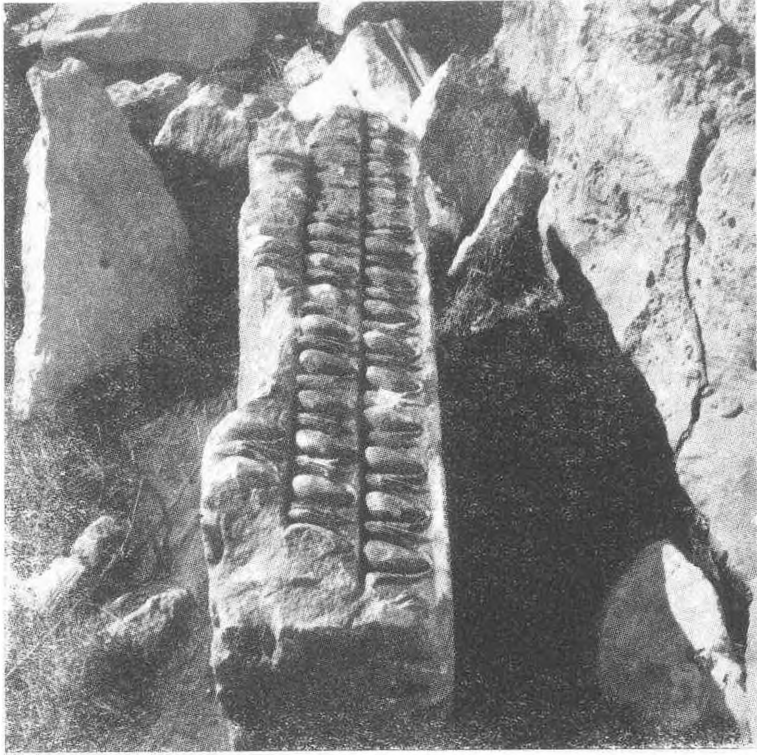

Photo: 3 — La frise de la porte de la cella

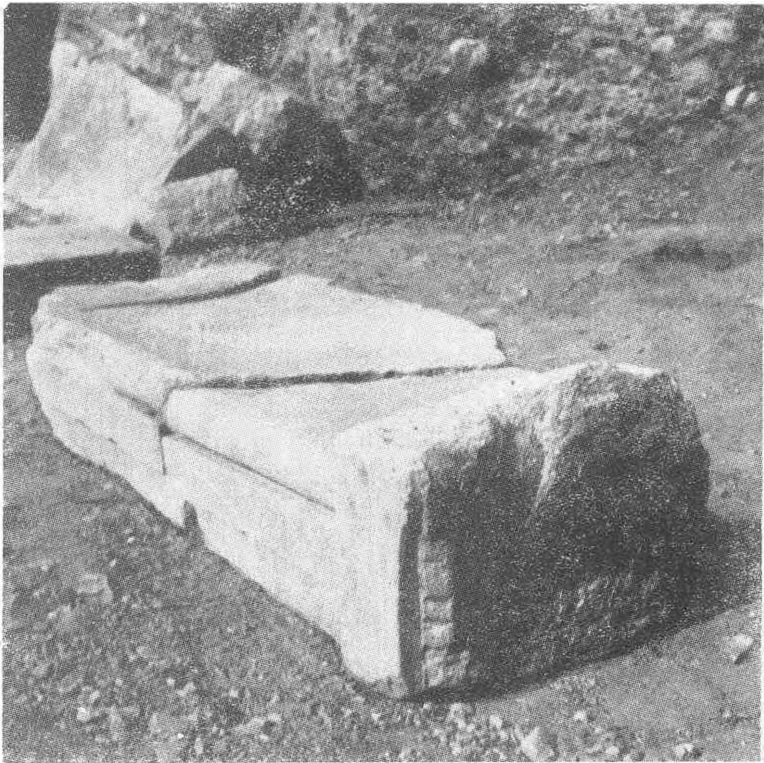

Photo: 4 — Lit funéraire du monument des Néréides

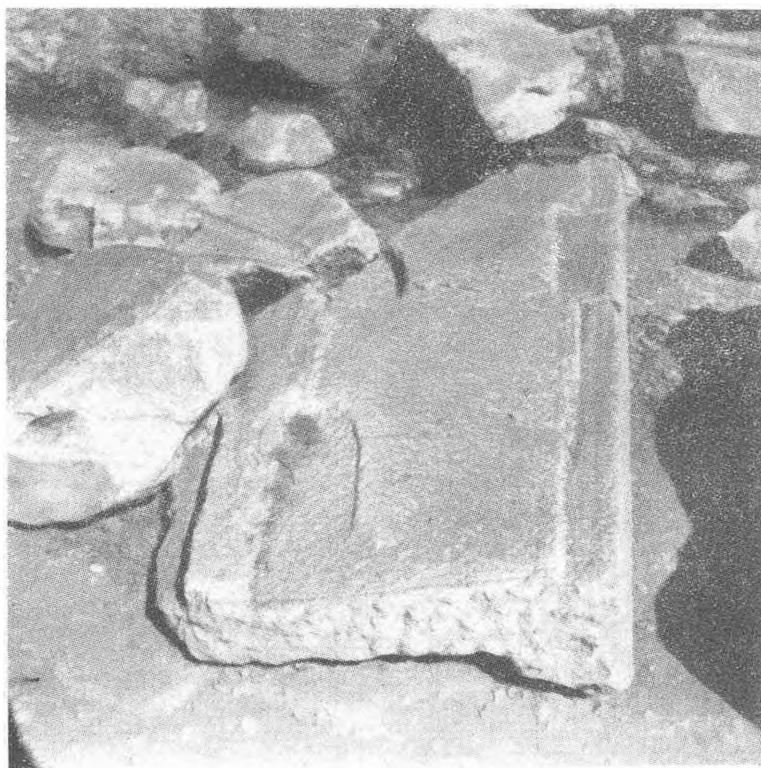

Photo: 5 — Dalle appartenant peut-être à une rampe
d'accès au monument des Néréides

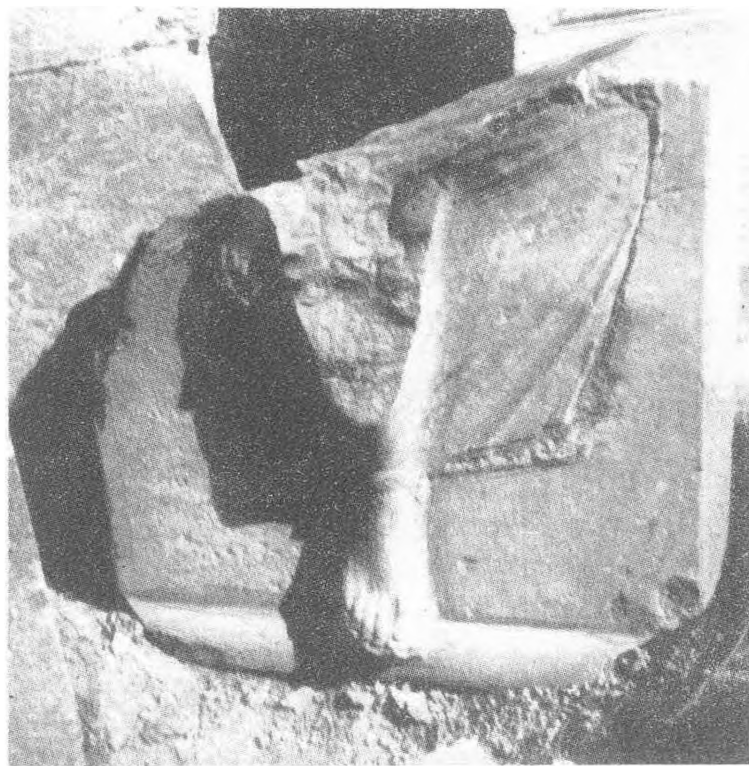

Photo: 6 — Fragment de couvercle de sarcophage
(Herôon romain)

Photo: 7 — Abside de la basilique de l'Est à Xanthos

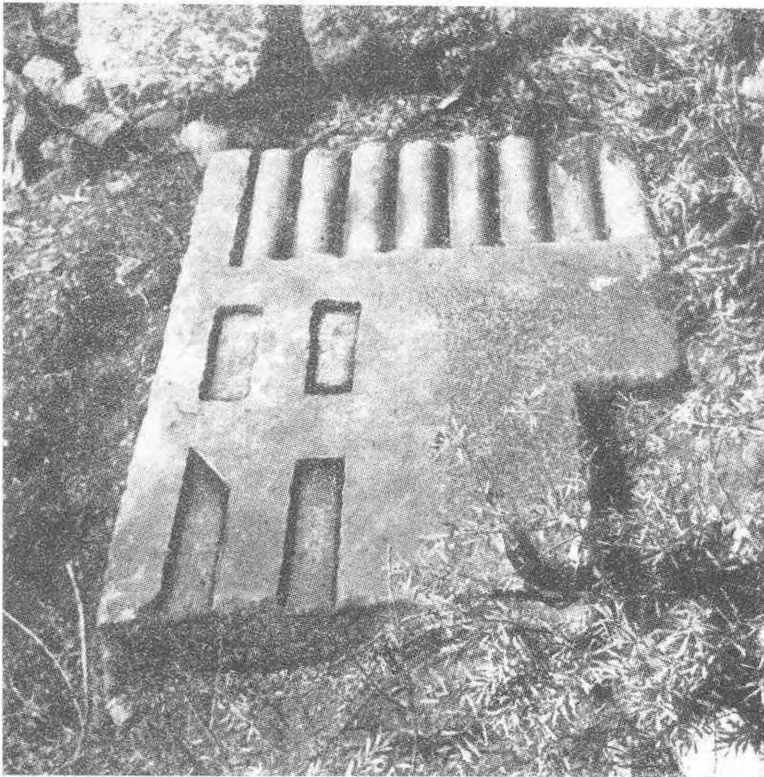

Photo: 8 — Fragment du monument lycien

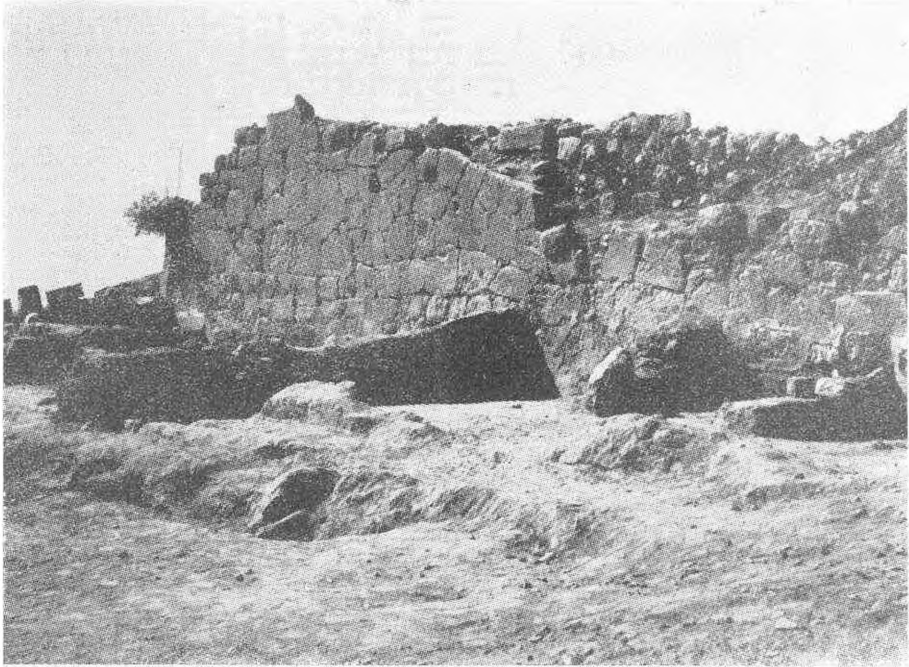

Photo: 9 Extrémité Sud de l'enceinte Est de l'acropole lycienne

Photo: 10 — Moitié Ouest de l'édifice rectangulaire et au second plan cella d'Artémis vue du Nord-Ouest. L'acropole Lycienne

Photo: 11 — Xanthos. Le Monument des Harpyies restauré

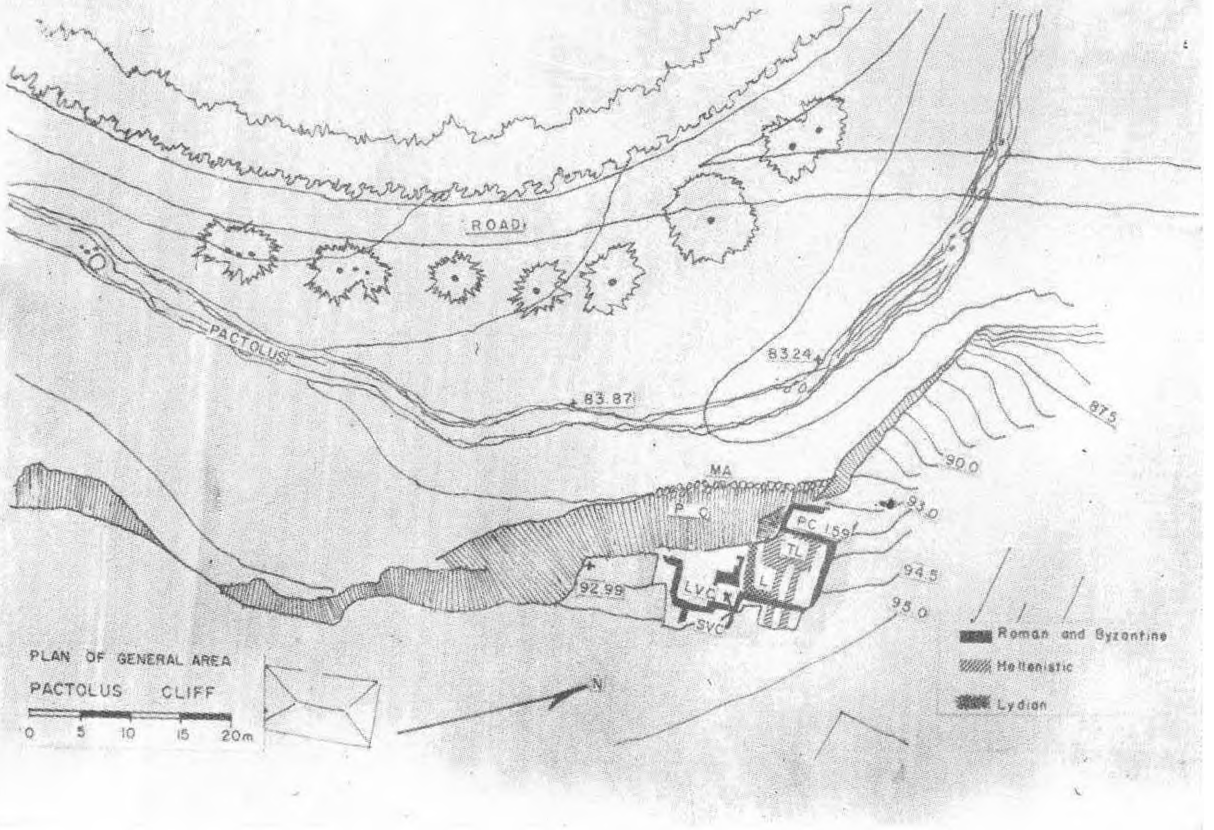

Fig. 1 — Plan of General Area, Pactolus Cliff.

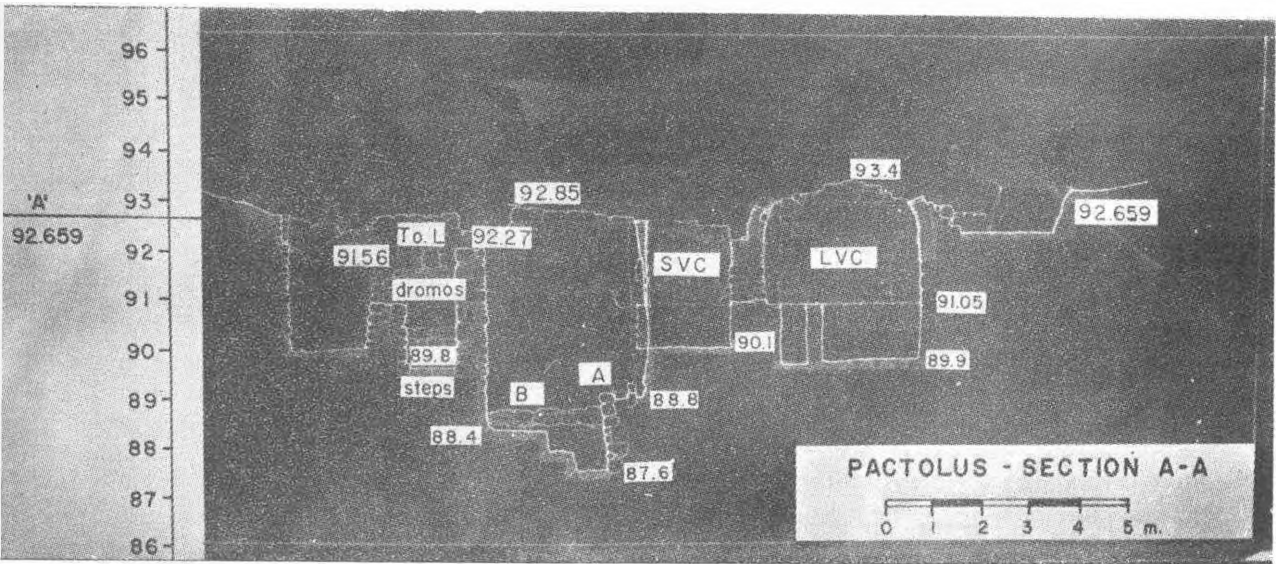

Fig. 2 — Pactolus. Section A - A through Tomb of Lintel, Lydian Walls B, A, and Roman Mausolea SVC and LVC.

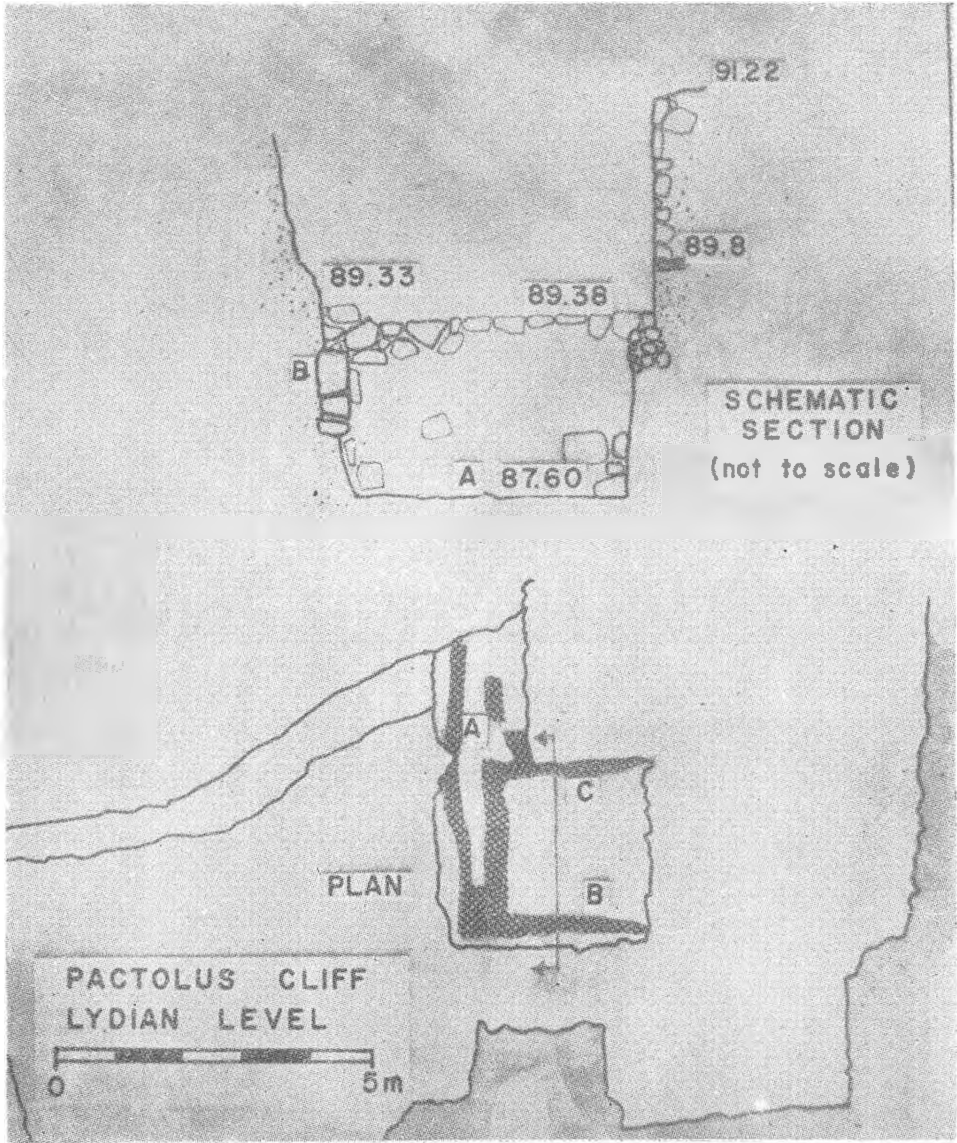

Fig. 3 — Pactolus Cliff (Pc) Schematic Section and Plan of Lydian Level.

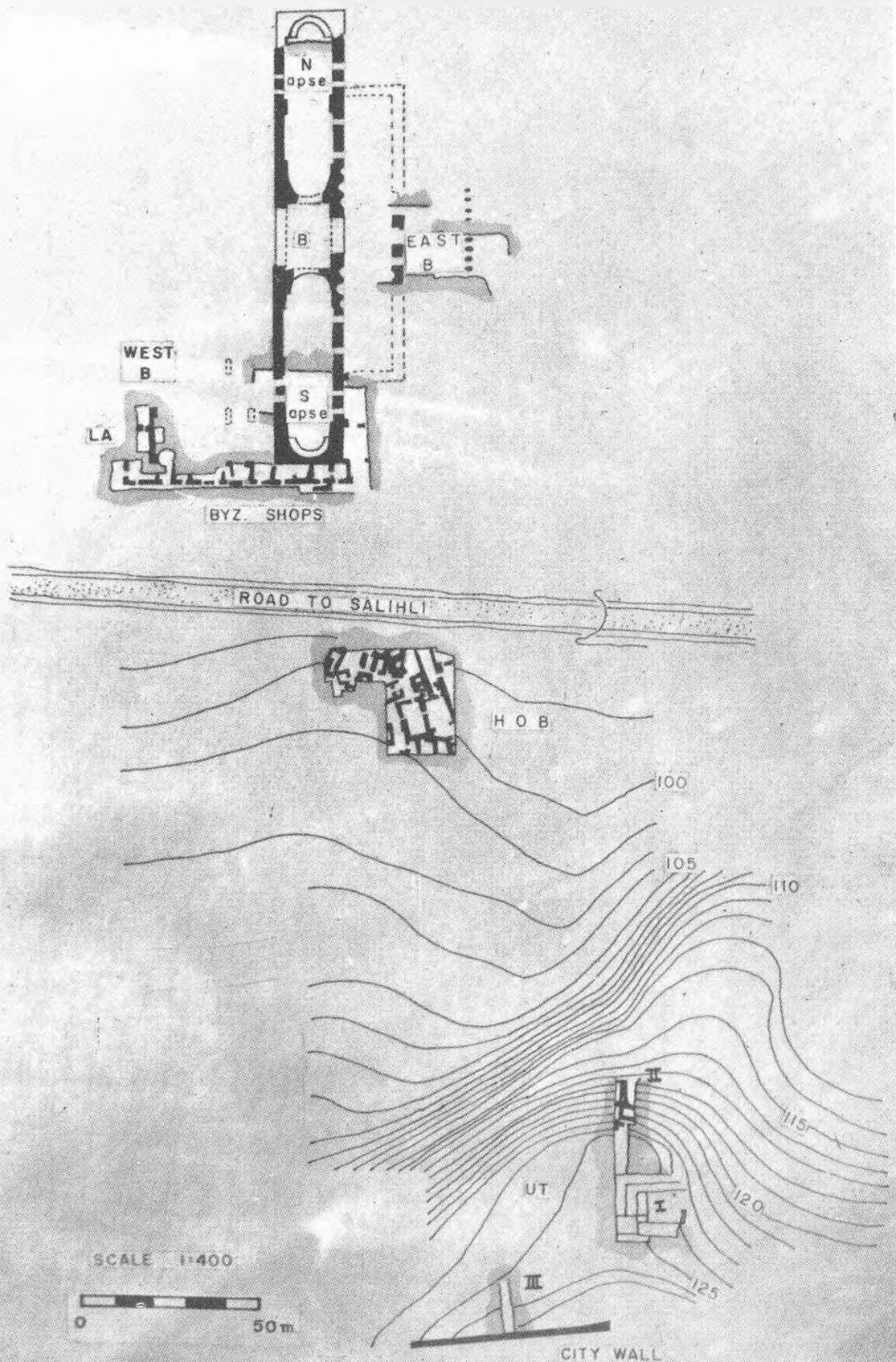

Fig. 4 .— Plan of Sectors UT, House of Bronzes (HOB), Byzantine Shops.

Building B and Areas WEST B and EAST B

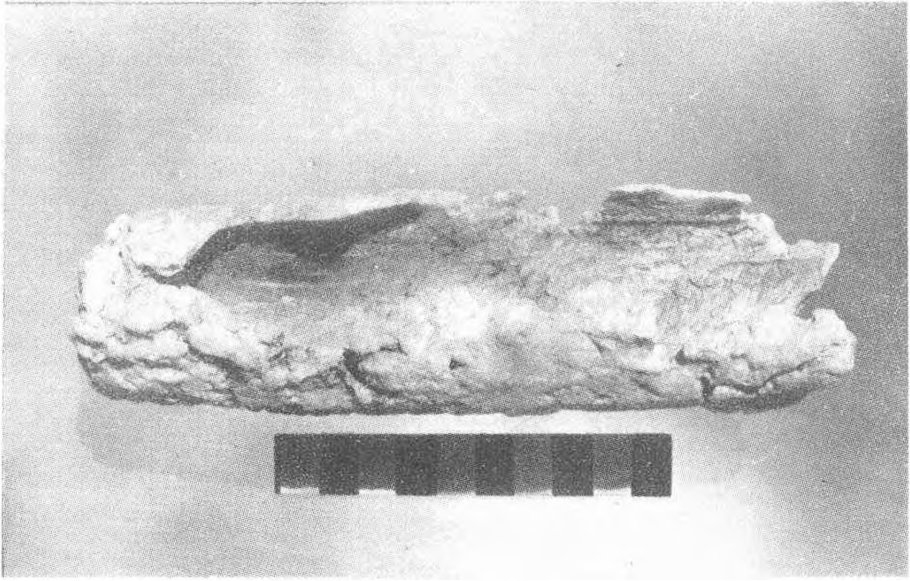

Fig. 6 Alabastron from Tomb 2.

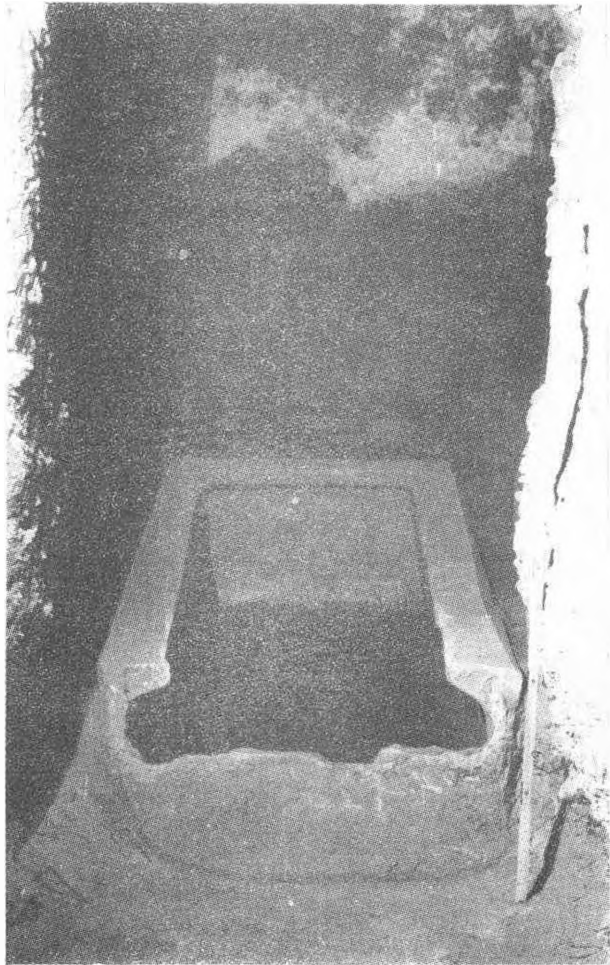

Fig. 5 — Tomb 2, terracotta sarcophagus
in situ.

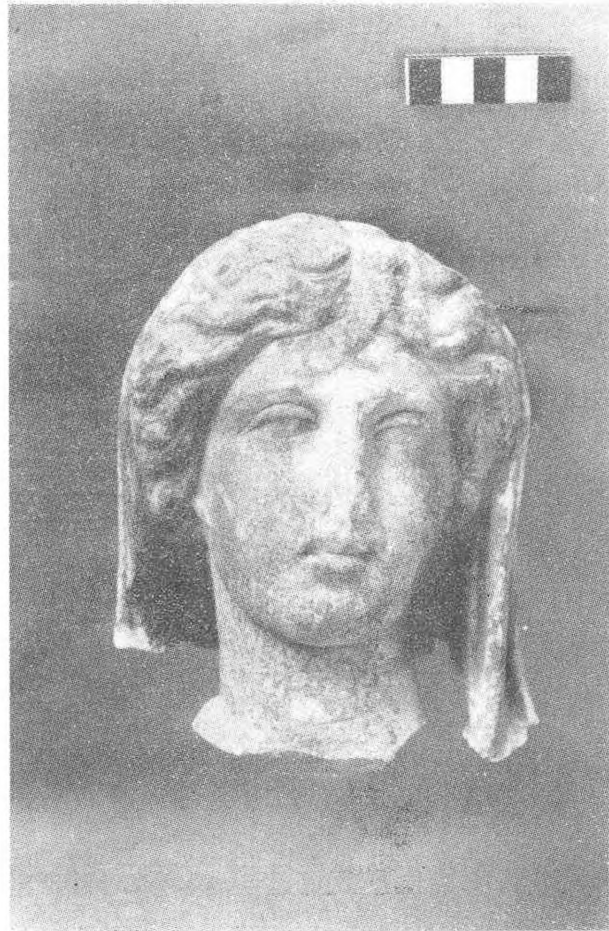

Fig. 7 — Marble Head of Girl, from
Pc Sector.

Fig. 8 — Marble Head of A Horse, from Pc Sector

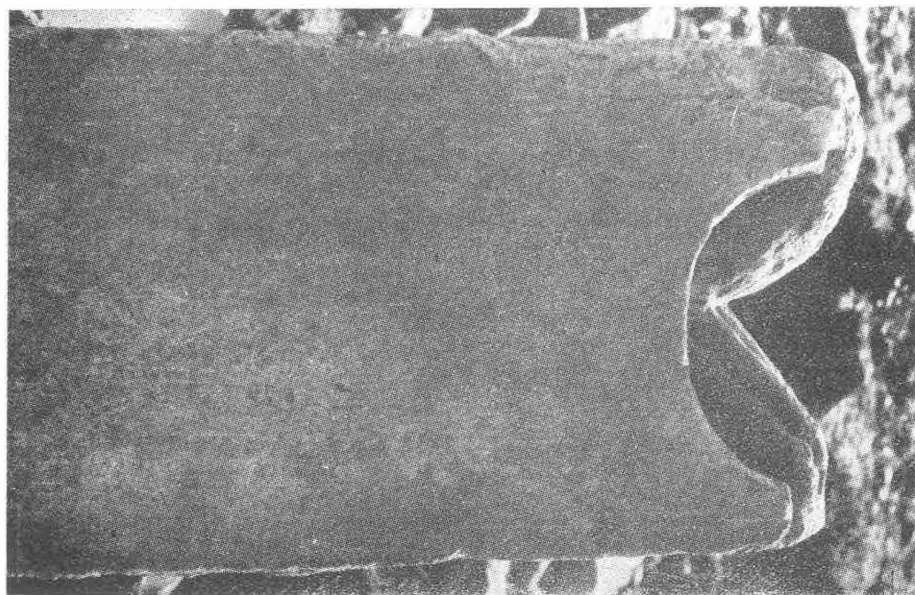

Fig. 9 — Architectural Marble Block with
Lion Leg inscribed MA, from Pc Sector

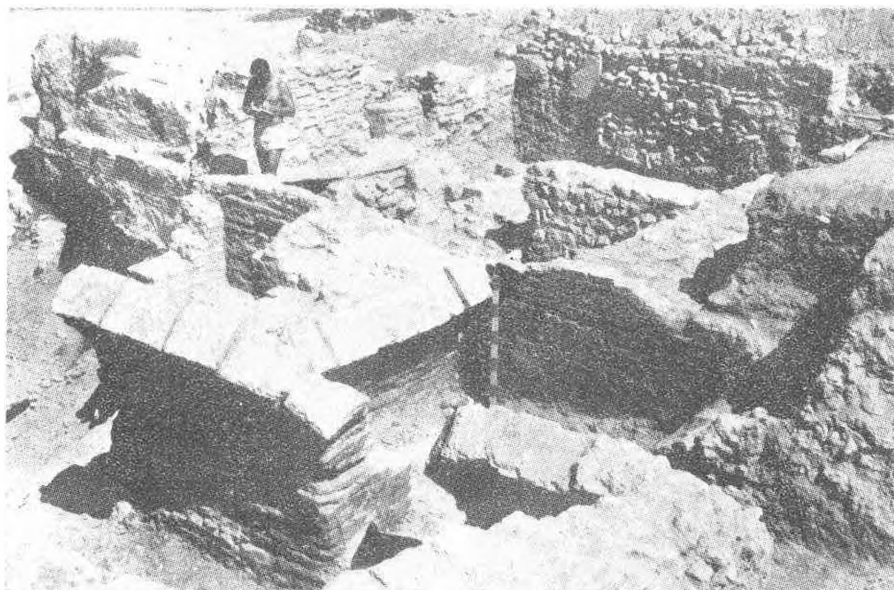

Fig. 10 — Excavation on Pactolus Cliff (Pc) from southeast.
Foreground: LVC and SVC; Center: Tomb of Lintel

Fig. 11 — Marble Portrait of Priest from
LVC. (Roman Mausoleum) Pc.

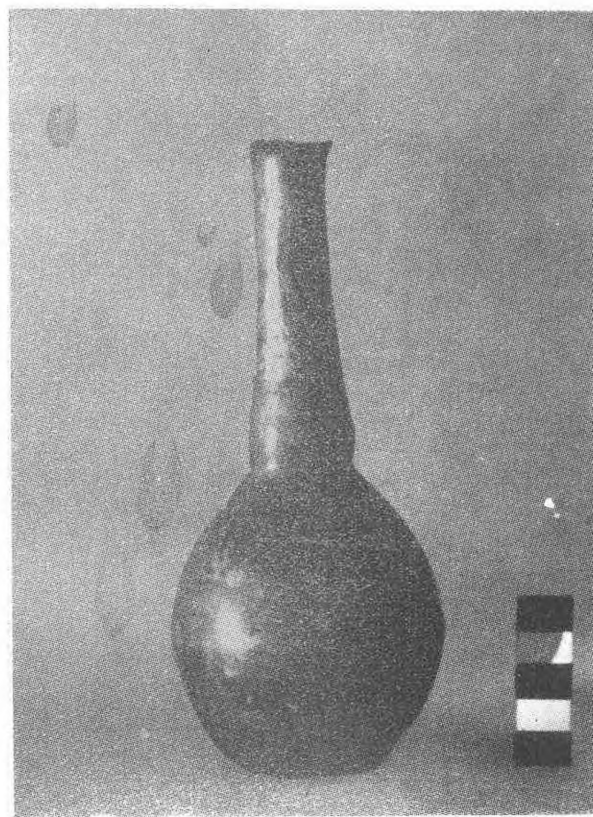

Fig. 12 — Glass Bottle from Roman
Mausoleum LVC, Pit 1. Pc Sectors

Fig. 13 — View of Tomb of Lintel
from Dromos

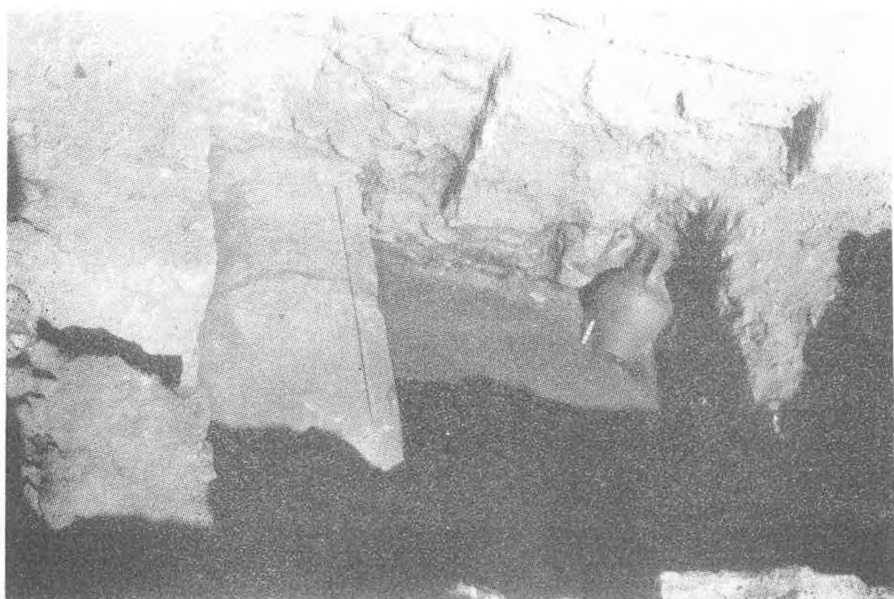

Fig. 14 — View of Tomb of Lintel; southern bench with niche, painted
Late Lydian amphora *in situ*

Fig. 15 — Hellenistic Amphora decorated with Painting and Reliefs. Tomb of Lintel

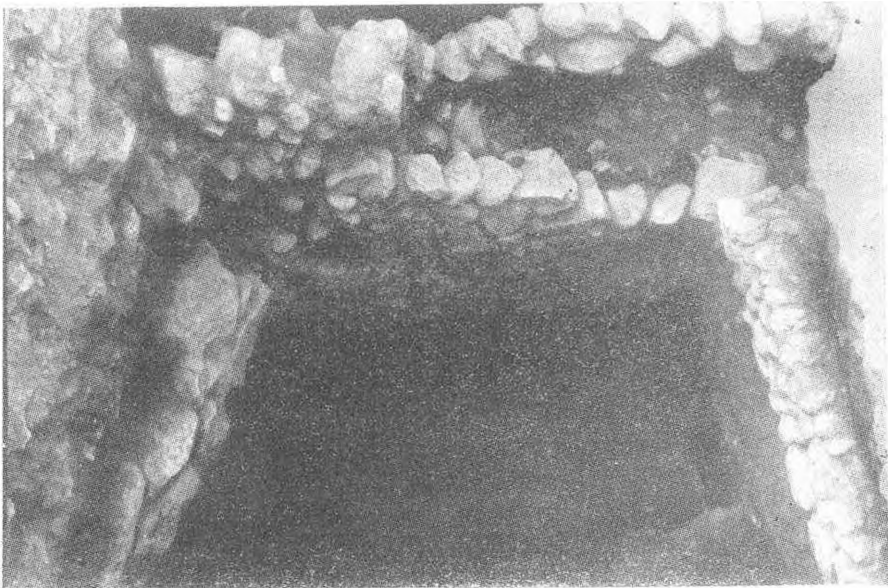

Fig. 16 — View of Lydian Walls, Pc. Left: wall B; center: wall A; right: wall C.

Fig. 17 — Roman Ivory Figurine of Hypnos? Sector UT.

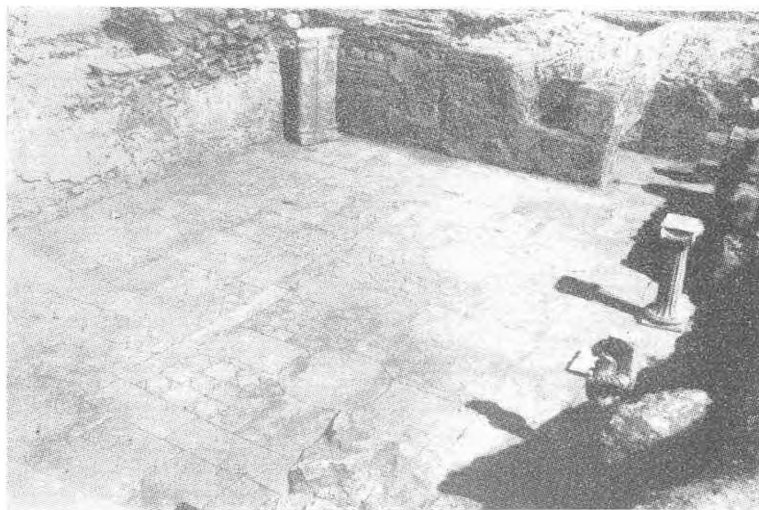

Fig. 18 — Marble Paved UNIT 5, House of Bronzes, from S. E. In background UNIT 8.

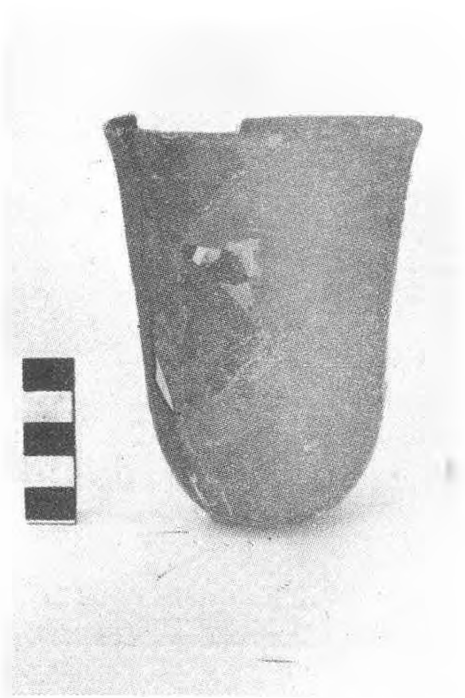

Fig. 19 — Blue Glass Beaker, from niche in north wall of UNIT 5, House of Bronzes

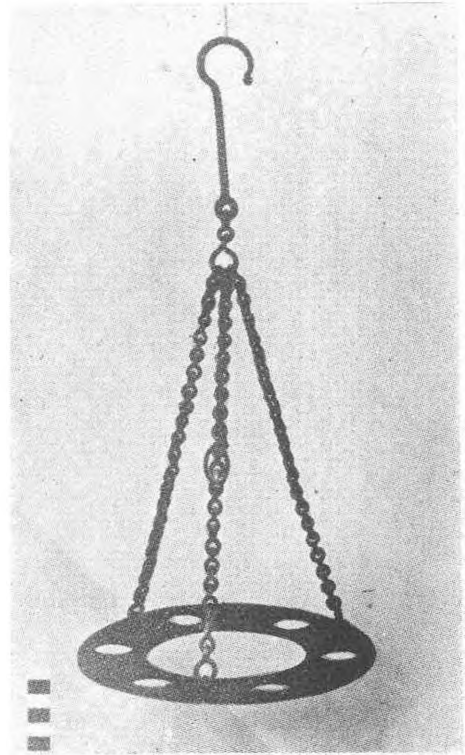

Fig. 21 — Bronze Polycandelon, UNIT 14, House of Bronzes

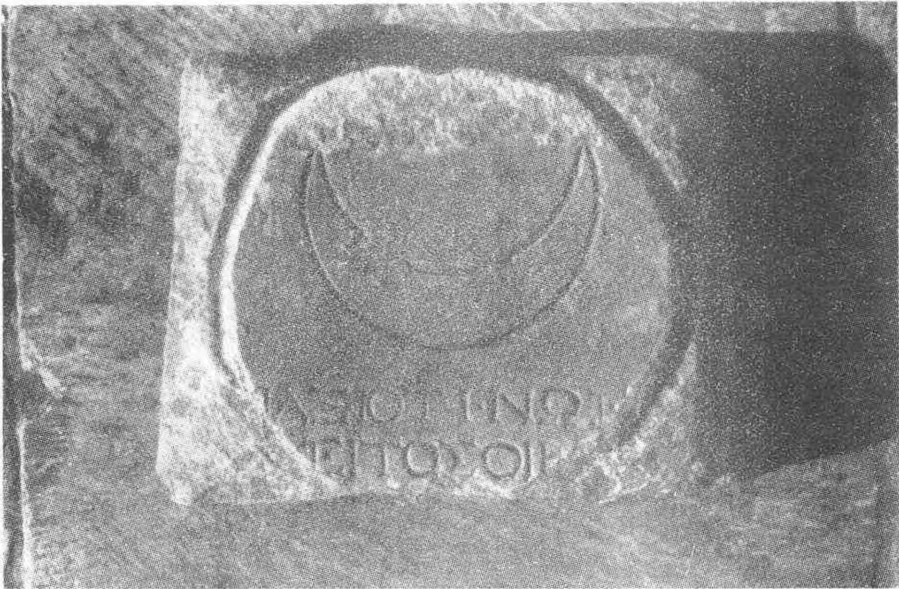

Fig. 20 — Dedication to (Mên) Axioteinos, UNIT 5, House of Bronzes

Fig. 22 — Roman Statues at South Edge of Excavation of the House of Bronzes

Fig. 23 — Roman Statue of Man, from House of Bronzes Area

Fig. 24 — Roman Statue of Woman, House of Bronzes Area

Fig. 25 — Terracotta Charioteer
found near Roman Grave

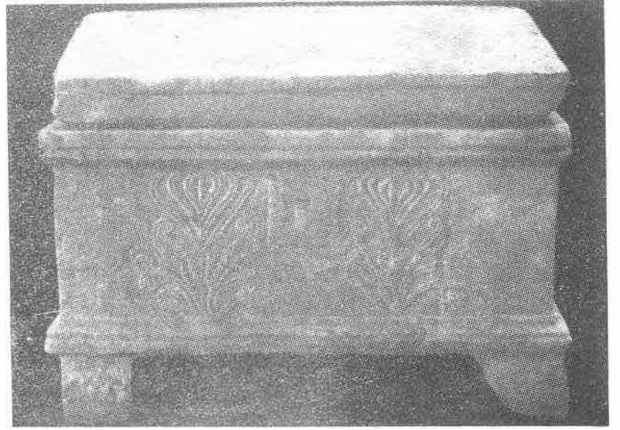

Fig. 26 -- Marble Casket of Child,
Grave 1 of Roman Cemetery near
House of Bronzes

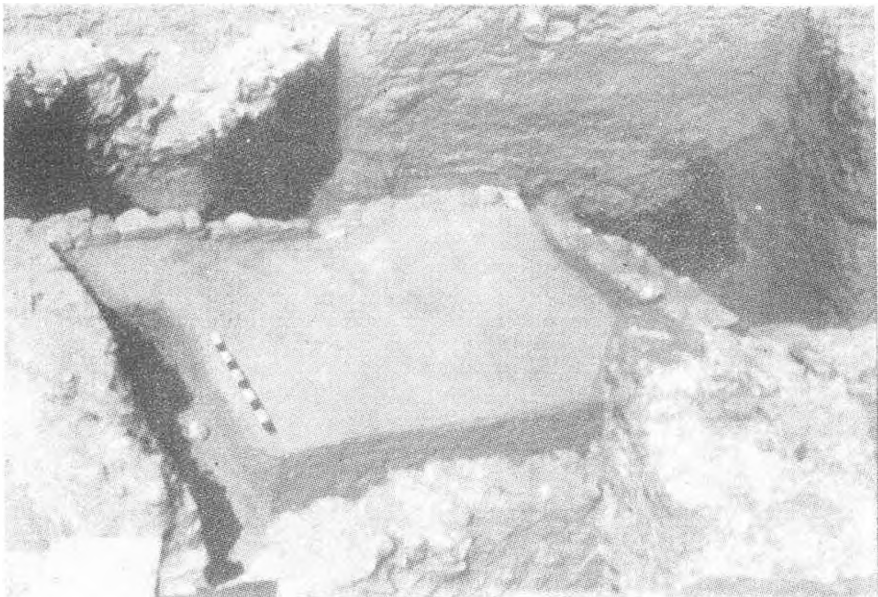

Fig. 27 — Lydian UNIT 24, Level II A, west of House of Bronzes

Fig. 28 — Lydian Jug, streaked on Buff. West of UNIT 24, Level II A.

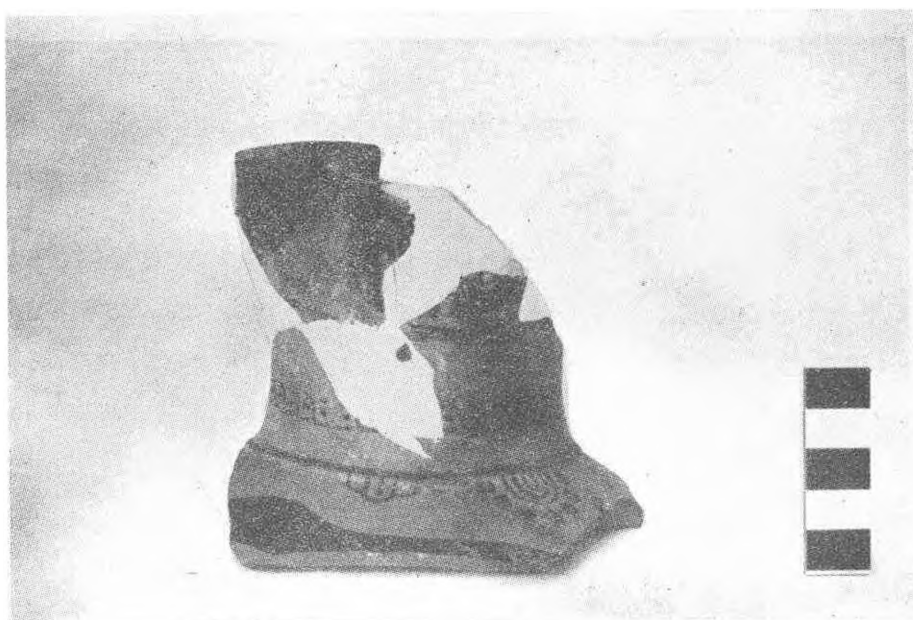

Fig. 29 — Neck and Shoulder Fragment of Rhodian Trefore Jug with Running Dog. Level II B.

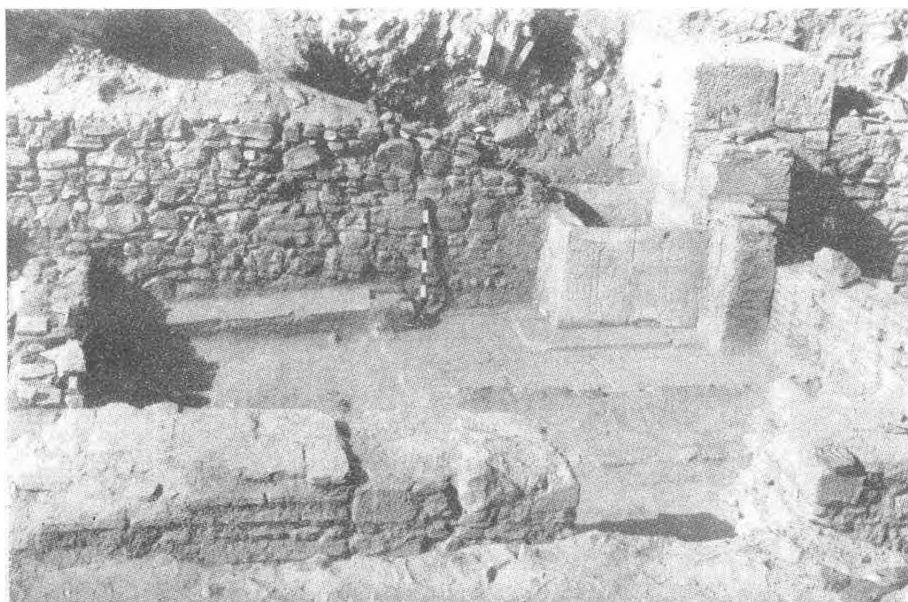

Fig. 30 — Byzantine Shop SW 8 with Marble Basin in northeast corner

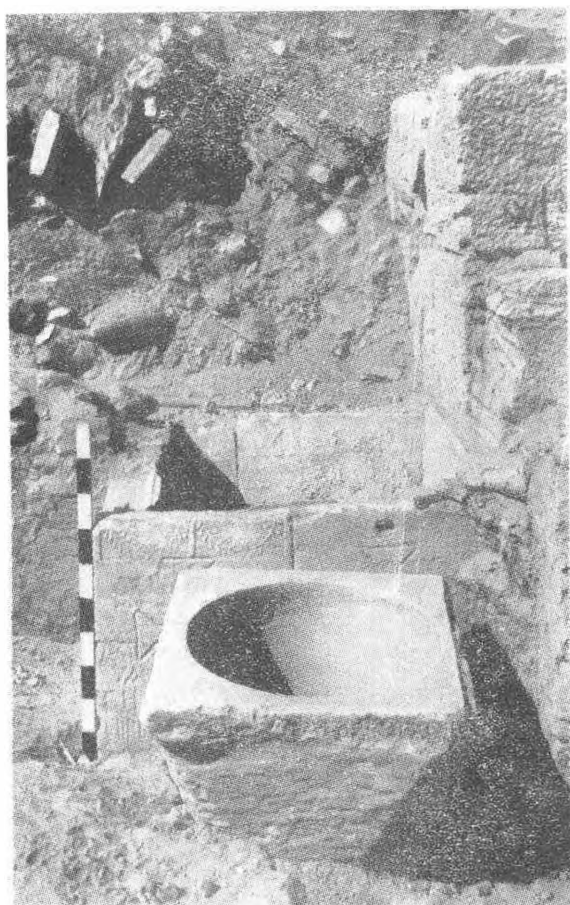

Fig. 31 — Byzantine Shop SW 8,
Marble Block in front of Basin in
northeast corner

Fig. 32 — Marble Torso of Athena
found in Shop SW 10

Fig. 33 — Lydian Terracotta Revetment
Fragment with Griffin. Found
under SW 13

Fig. 34 Byzantine Sgraffiato Jug, from lowest limekiln
level in South Hall, Building B.

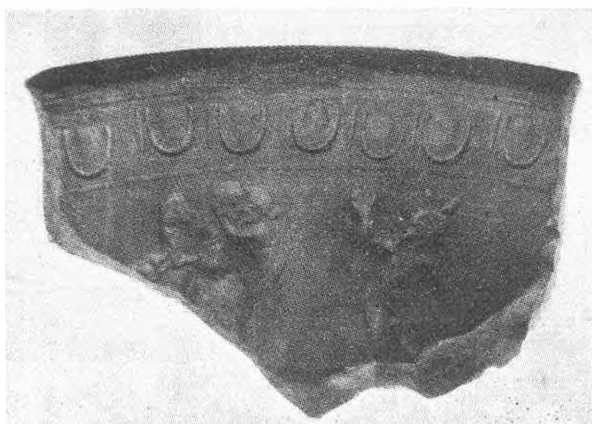

Fig. 35 — Terracotta Mould for Relief Bowl, from Pit
in South Hall of Building B.

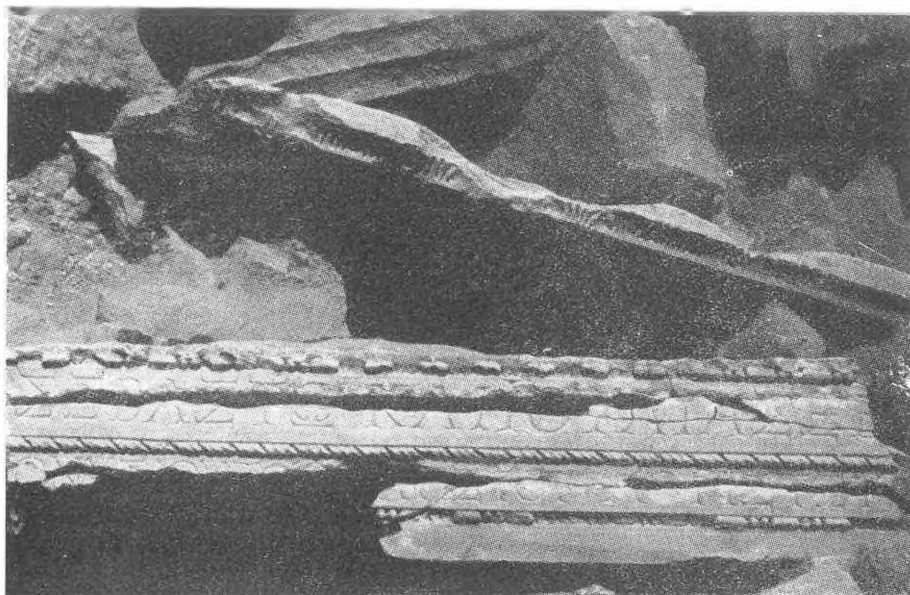

Fig. 36 — Inscription from Gate in East B.

Fig. 37 — Corinthian Capital with Head of Athena, East B.

Fig. 38 — Corinthian Capital with Head of Laughing Satyr, East B.

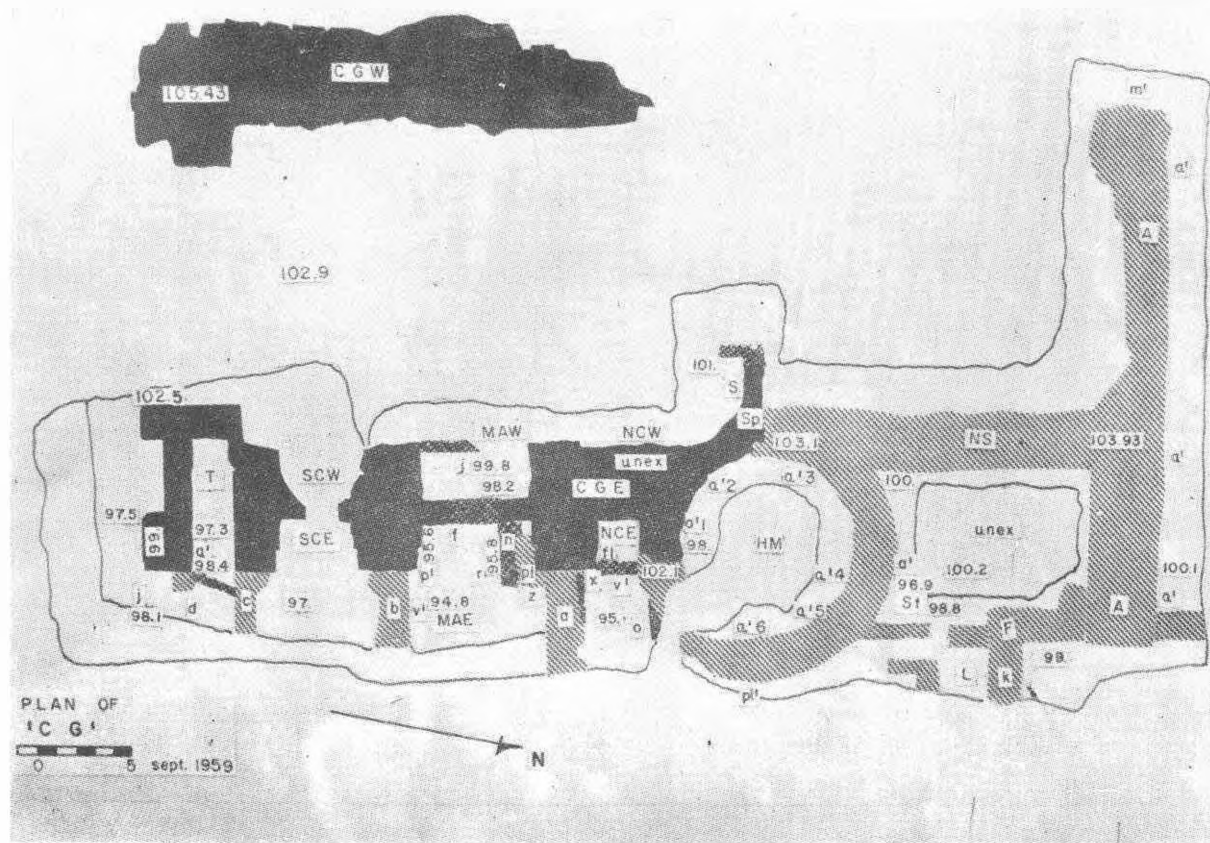

Fig. 39 — Plan of CG Area

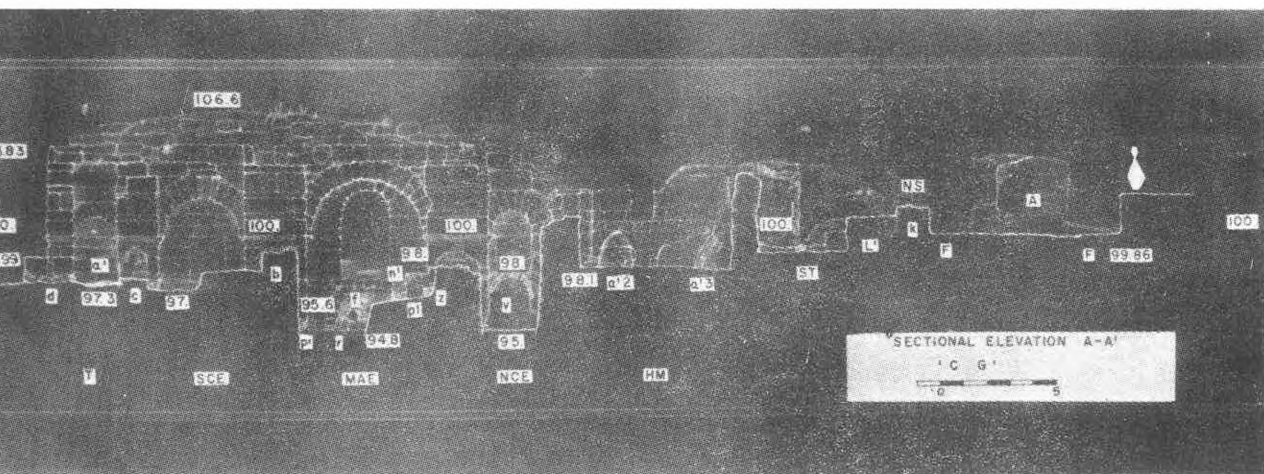

Fig. 40 — Sectional Elevation CG.

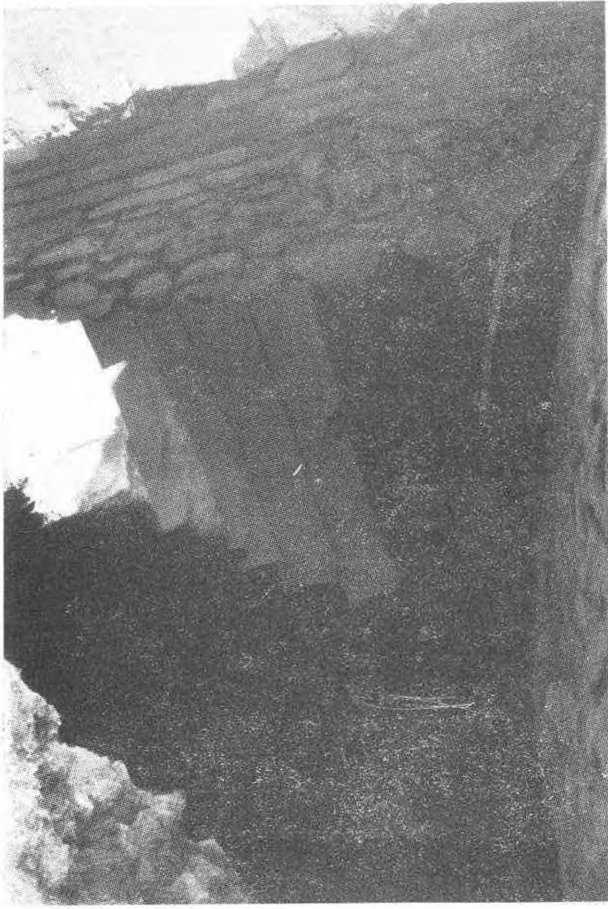

Fig. 41 — Stair on Brick Arches outside the north wall of UNIT HM.

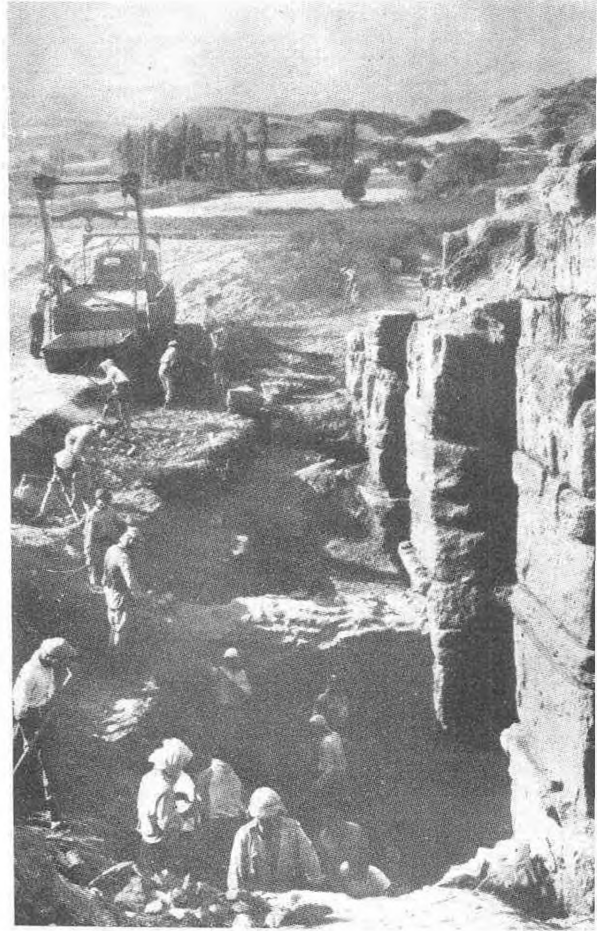

Fig. 42 — Masonry Structure CGE, excavations along east face

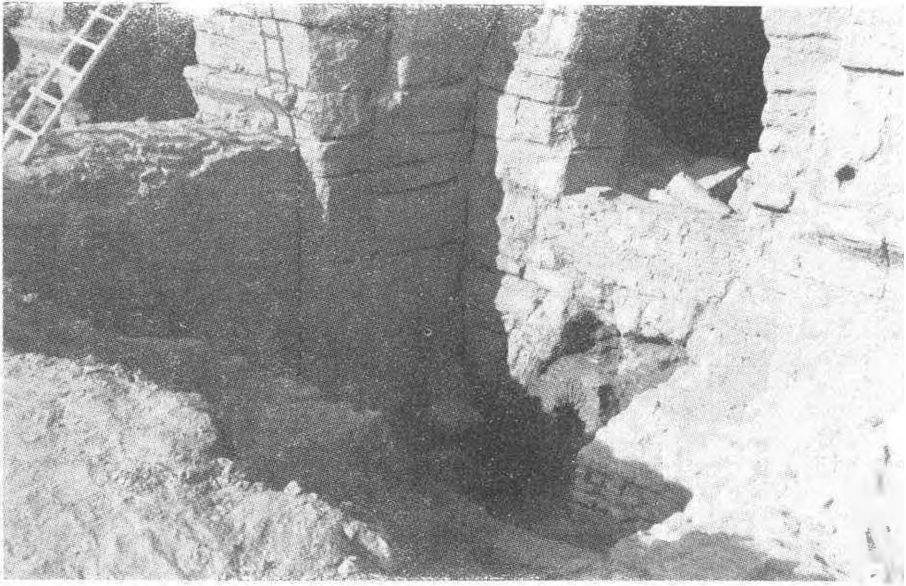
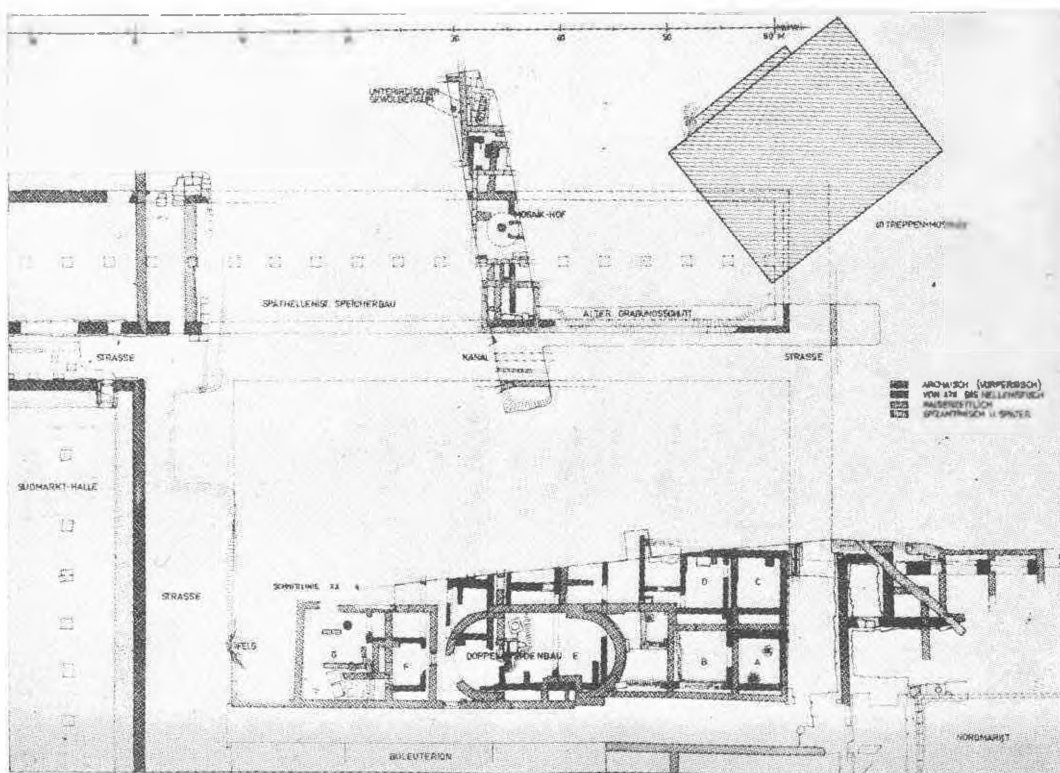
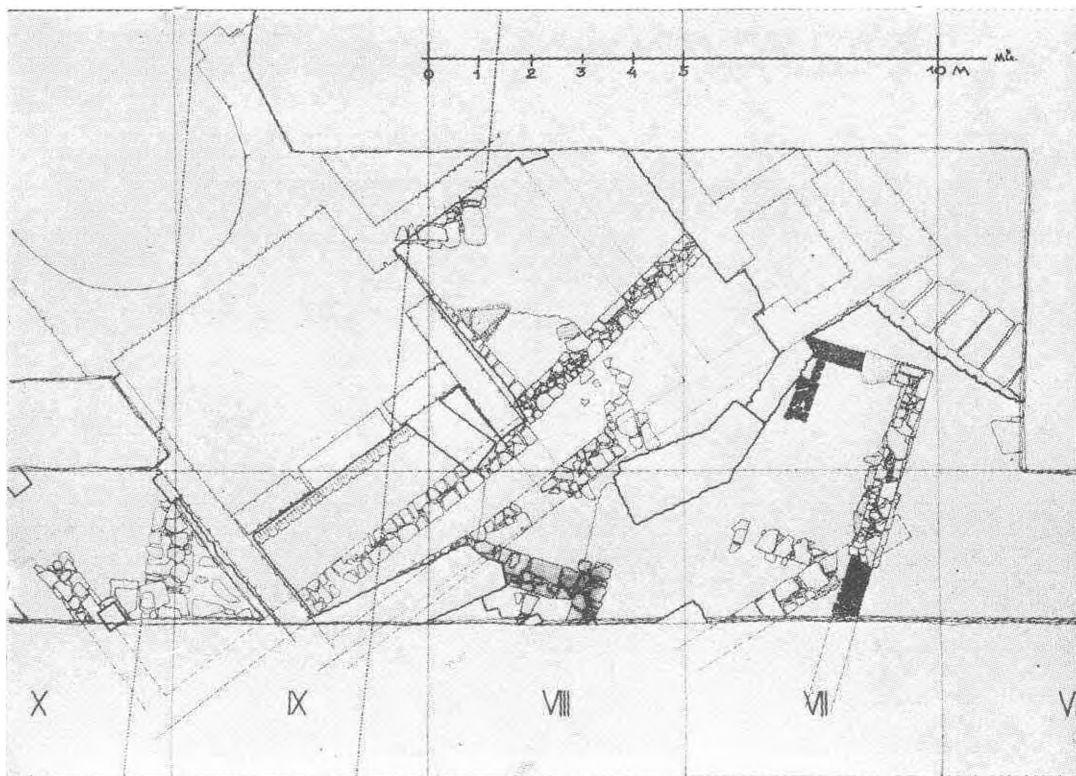

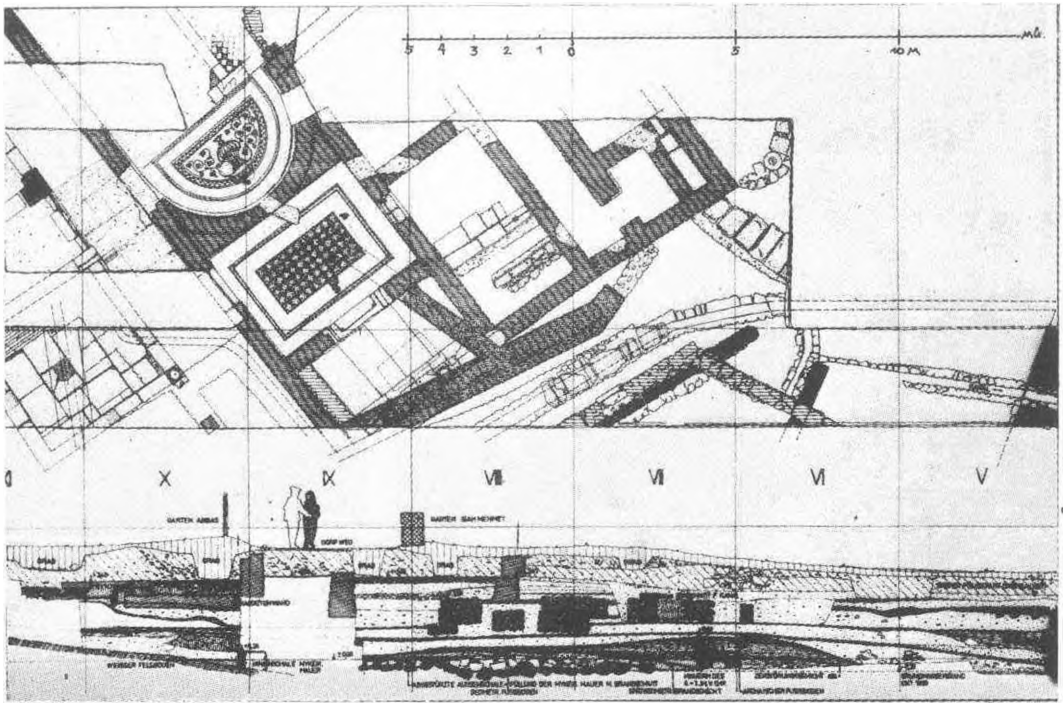
Fig. 43 — View of MAE (Main Arch, East Chamber) from northeast.
Lower center: Furnace arch f; on the left: Rubble wall b.

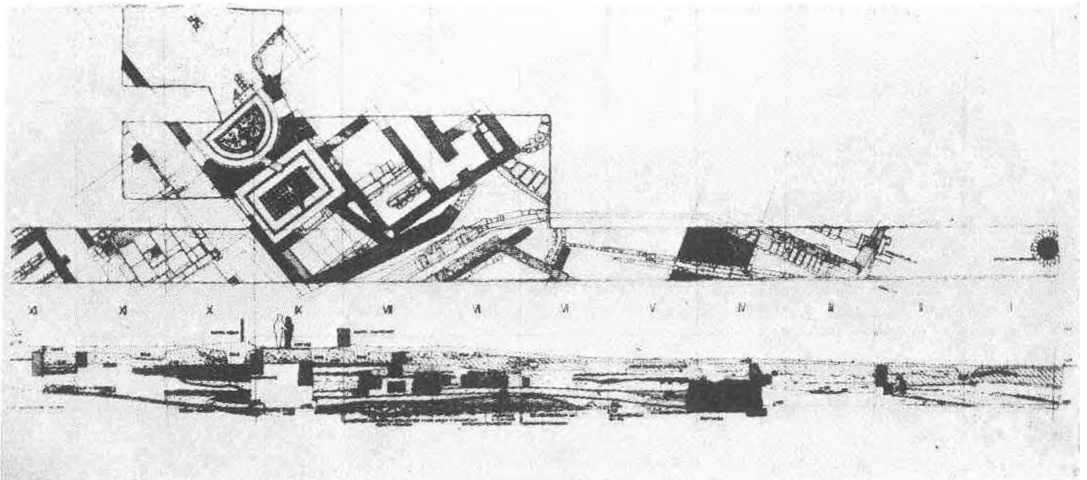
1 — Gesamtplan sog. Südwestabschnitt Mstb. 1:50, nur Schichten bis einschliesslich römische Siedlungsperiode

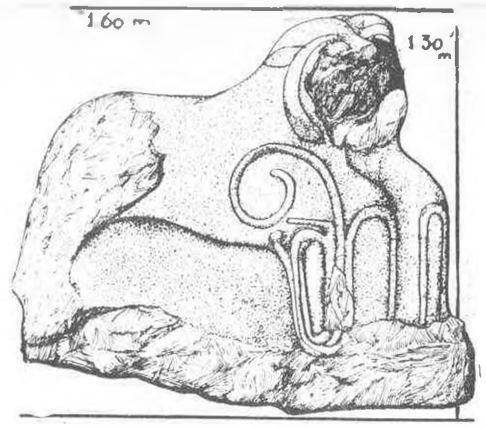
Anlagen: 2 — Übersichtsplan sog. Ostabschnitt Mstb. 1:200

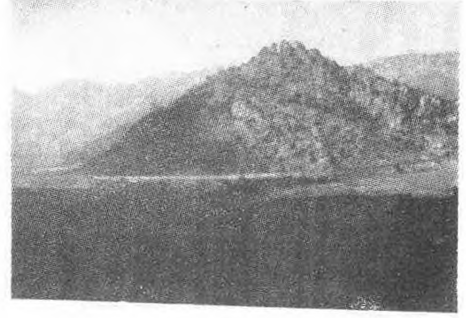
3 — Ergänzungsplan mit Schichten hellenistisch bis mykenische Periode, Mstb. 1:50 als Deckblatt zu Plan oben!

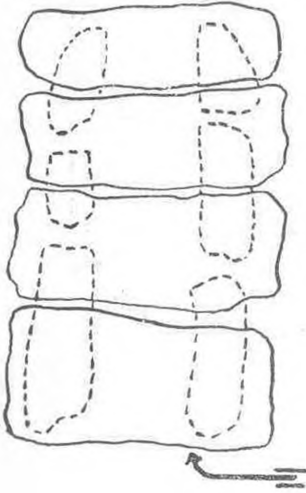
3 a

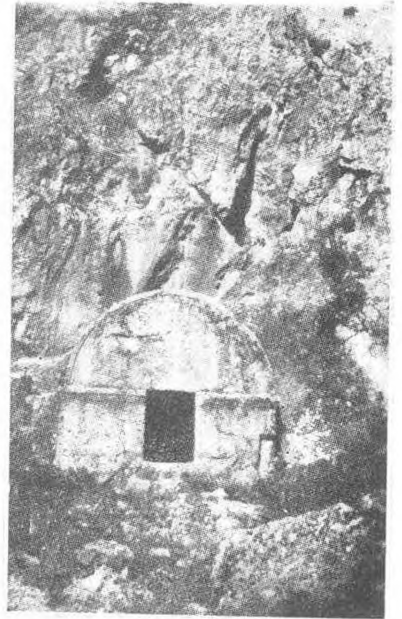
— 1 —

— 3 —

— 4 —

— 2 —

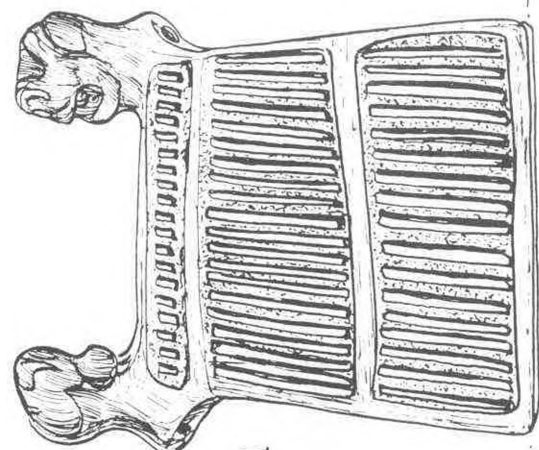
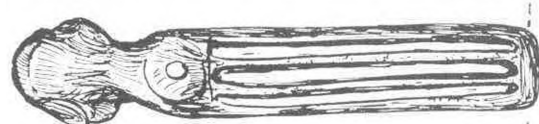
— 5 —

— 6 —

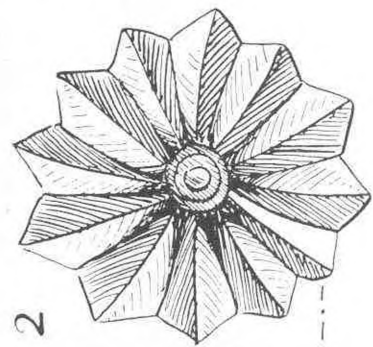
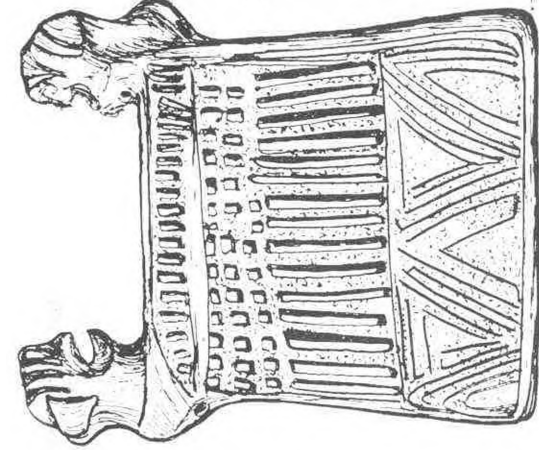
Levha: II
1 — Afşin Kazasının (Maras) Hunu Köyünde bulunan Hitit devrine ait kapı arslanı heykeli; 2 — Göksun Kazası (Maras) Taşoluk Köyünde meydana çıkarılan taşbıdam tipli bir mezar; 3 — Cukurbisar (Maras) kalesi; 4-6 — Cukurbisar kaya mezarları; 7 — Kesel kaya mezarı

K. KÖKTEN

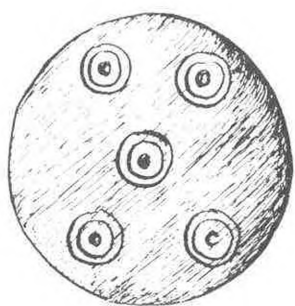
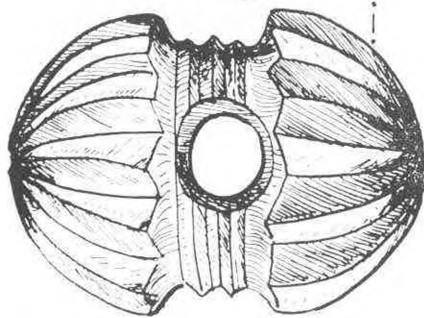

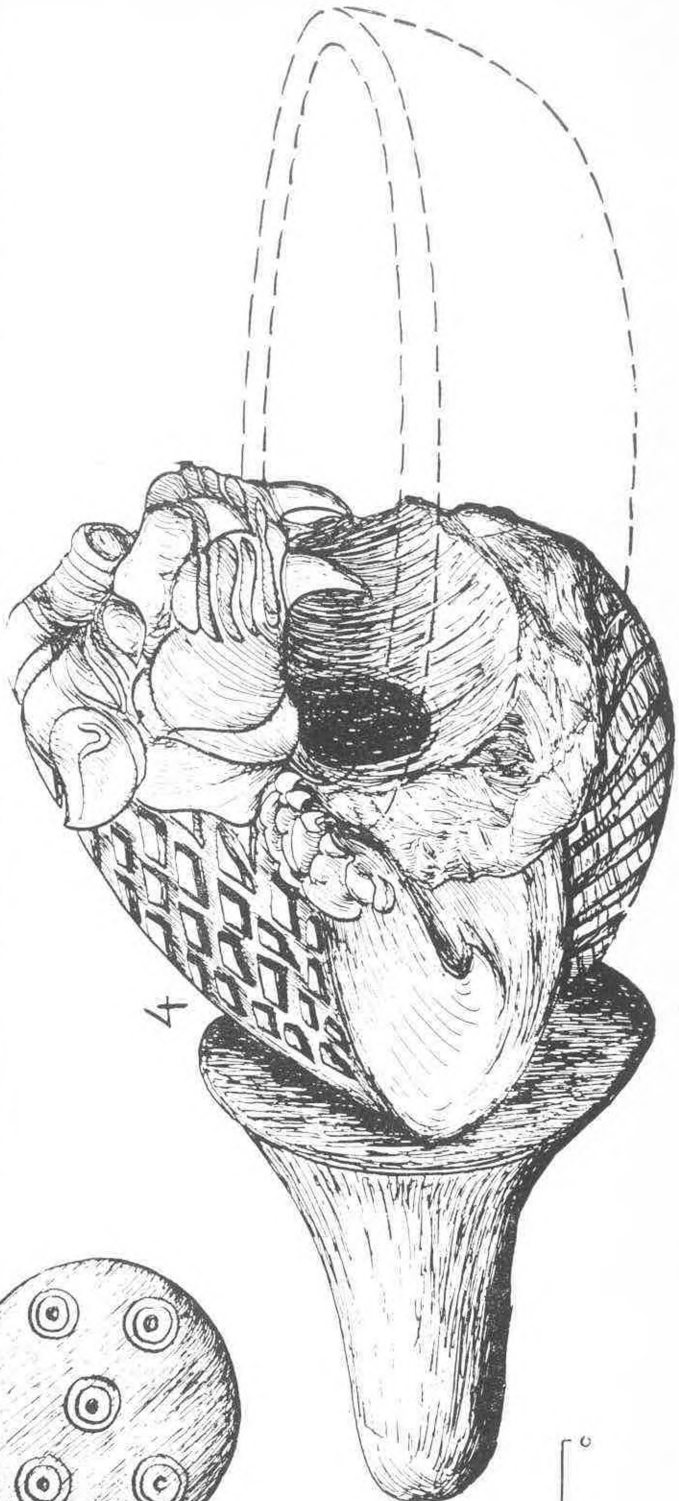
1

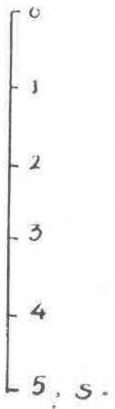
2

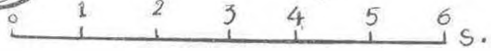
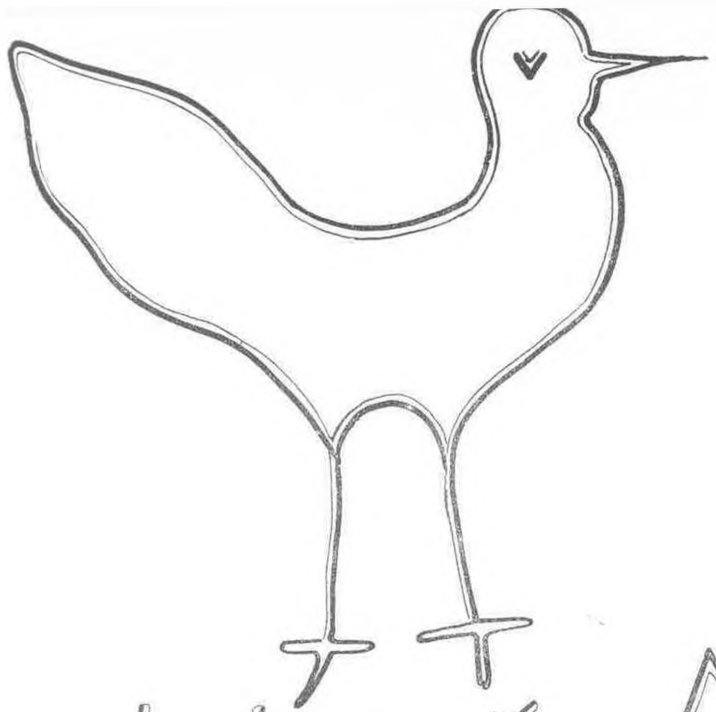
3

4

Lev. III

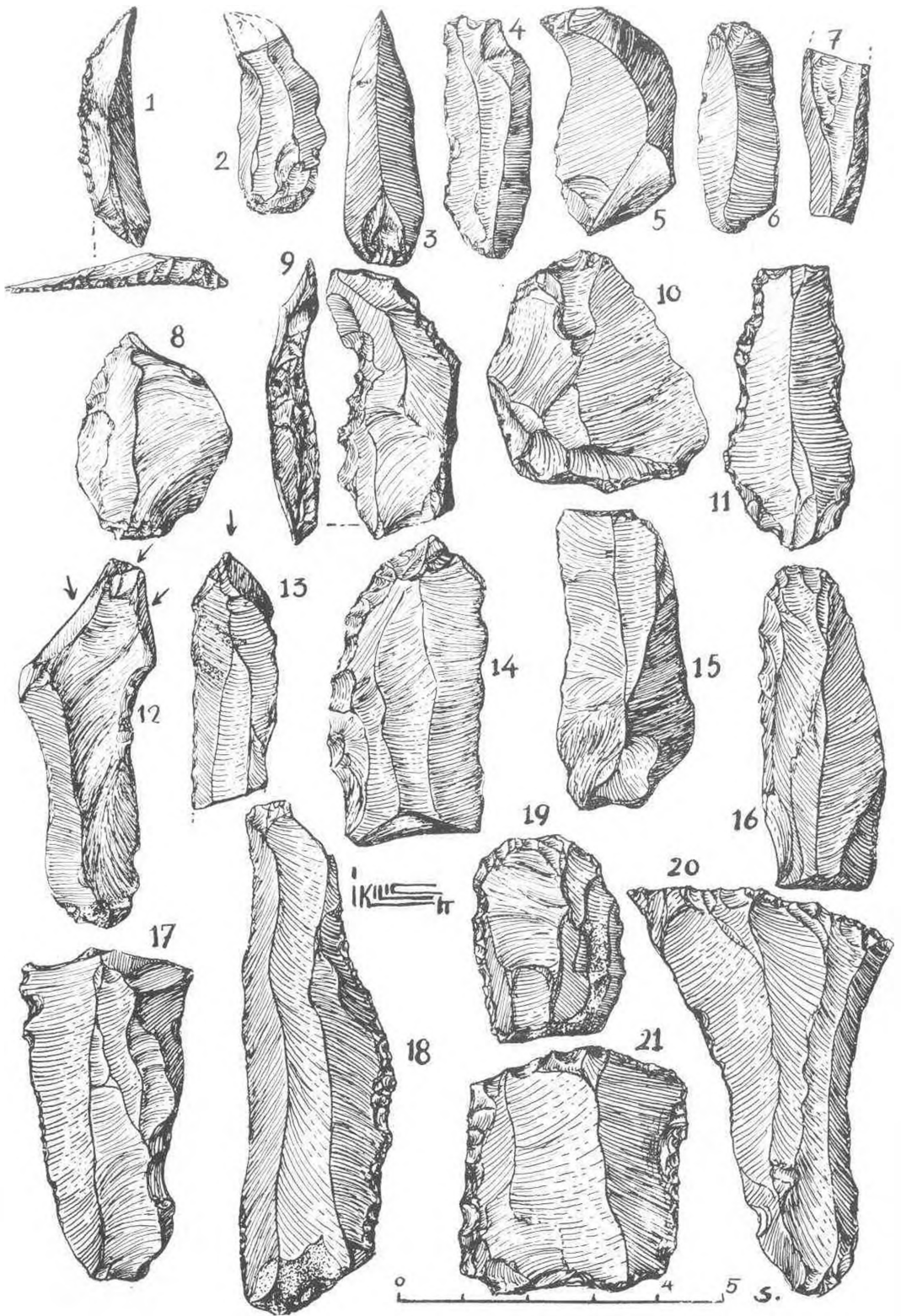

Lev: IV

Afşin Kazasında Mağaraözü denilen kaynaklı tabii bir mağara içinde taş üzerinde görülen kus resmi

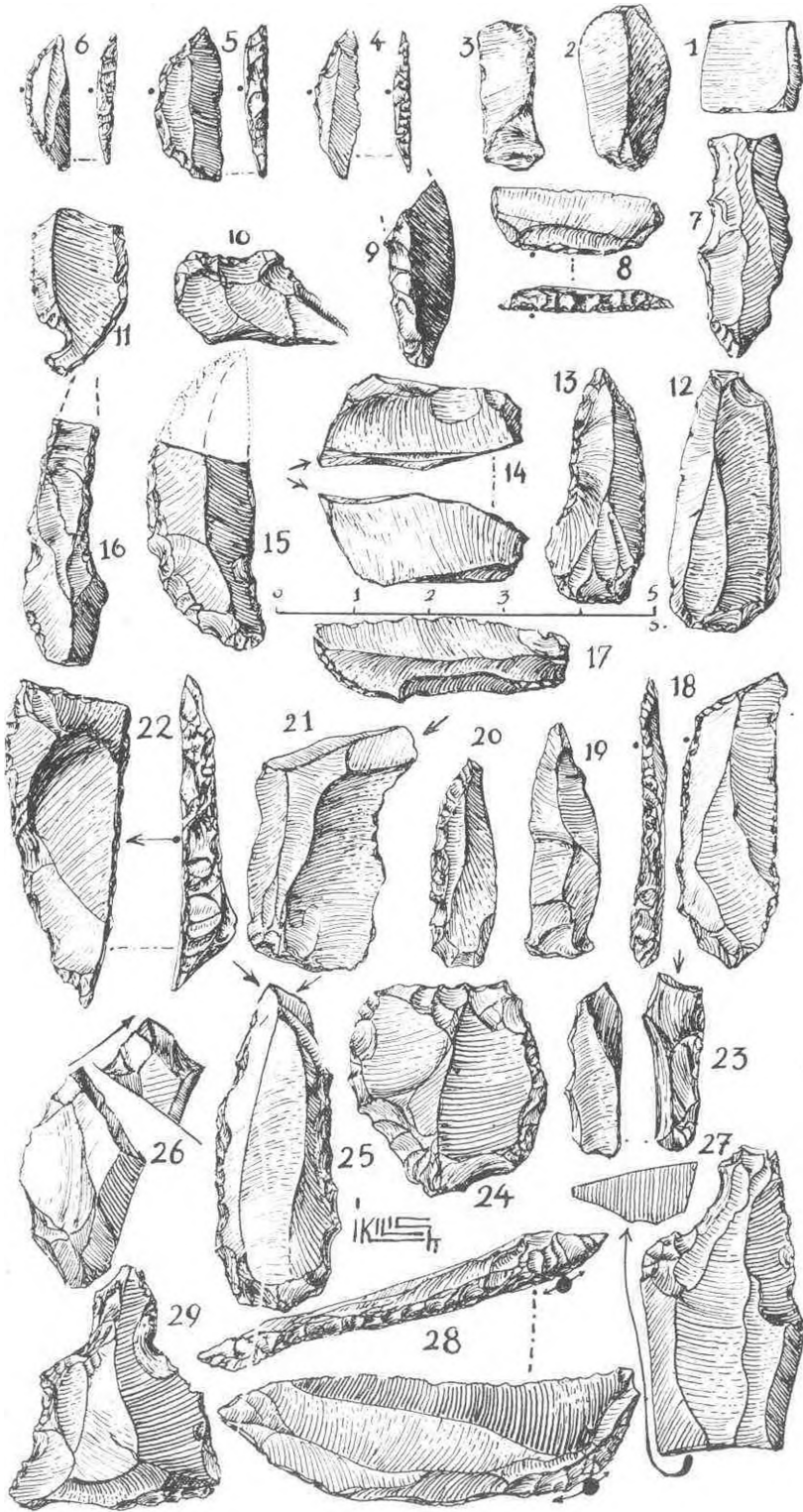

Döngel mağaralarında (Direkli) ele geçen Tarihöncesi vesikaları 1 — Çakmaktaşıdan bir çakı; 2 - 4 Kullanılmış obsidiyen âletleri; 5 — Kemik âlet; 6 Kumtaşıdan balta; 7 - 9 Bakırçağı seramiği; 8 - 10 — Neolitik çanak parçaları

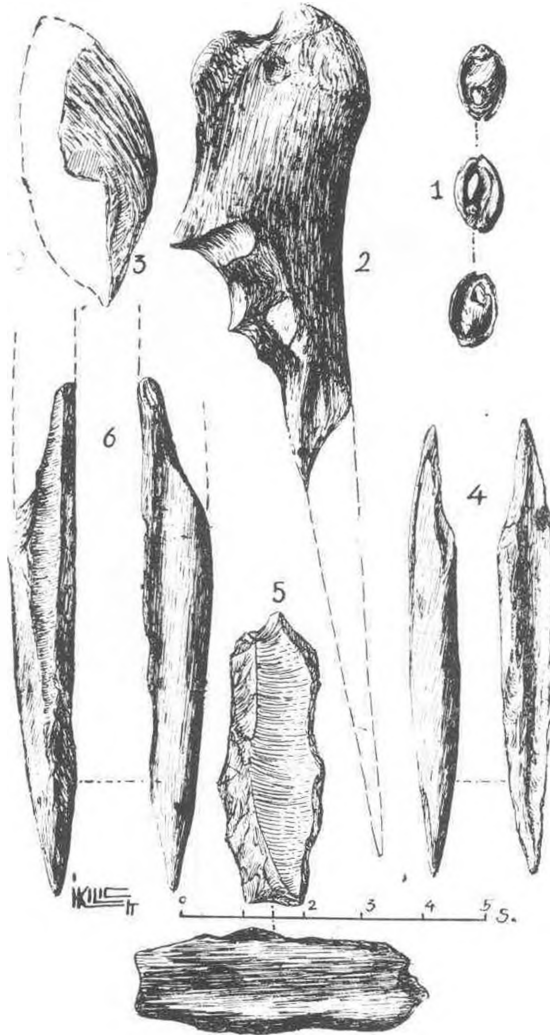
Lev: V

Döngel mağaralarında (Direkli) meydana çıkarılan üst paleolitik'e ait (aurignacien) çakmaütaşından yapılmış büyücek uç, uç-kazıyıcı, çakı, kalem ve çakı-kazıyıcılar

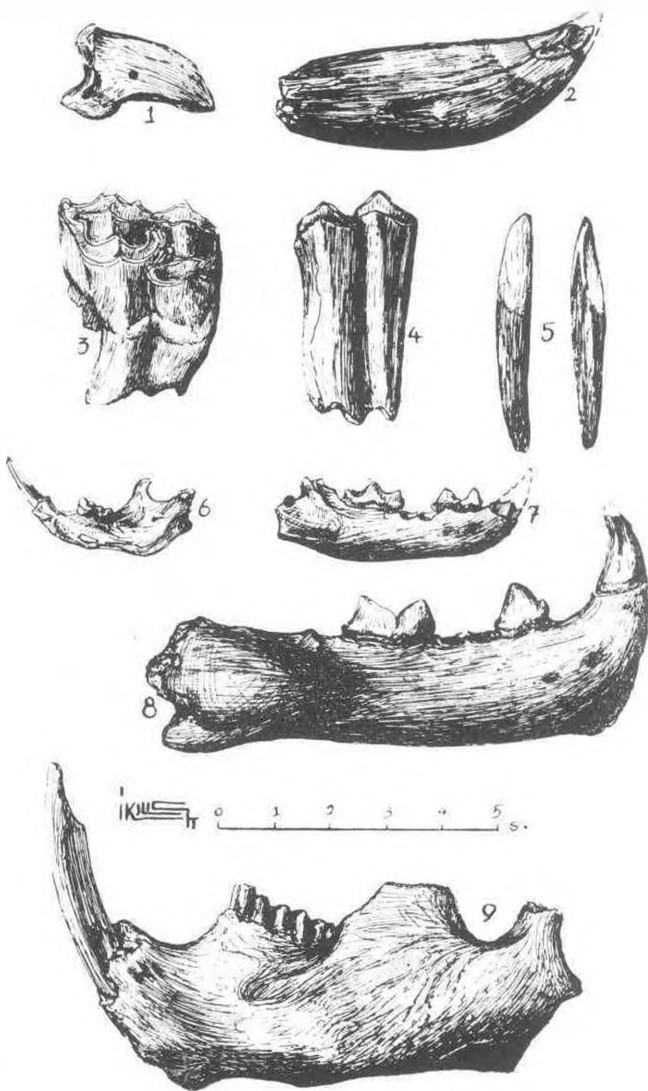
Levha: VI

Döngel mağaralarında (Direkli) Üst paleolitik katlarda orinyasiyen âletlerle birlikte ele geçen minik çakmaktaşı (mikrolit)

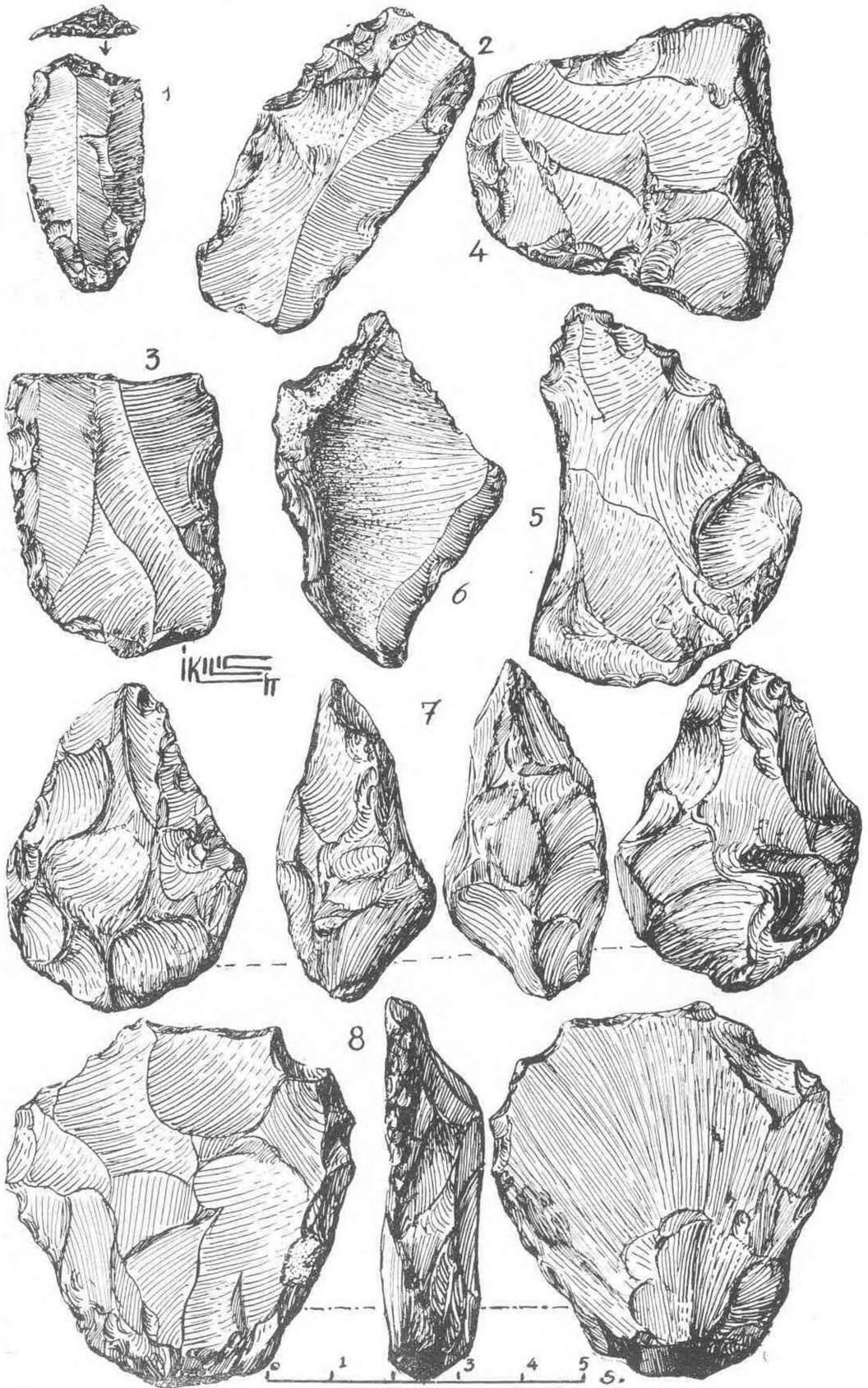

Levha: VII

Döngel mağaralarında (Direkli) Üst paleolitik katlarda ele geçen kemik âletler, kavkıdan delikli süs eşyası, 5 numaralı âlet, hayvan kaburga kemiği parçası olup çakmaktaşı ile işlenmiş bir kazıvıcıdır

Döngel mağaralarında (Direkli) üst paleolitik katlarda meydana çıkarılan hayvanların diş, tırnak ve çene kemiği parçaları 1 — Tırnak kemiği; 2 — Ayı köpek dişi; 3-4 — Geviş getiren hayvan dişleri (öküz ve geyik); 5 — Domuz dişi; 6 — Gelengi, sağ alt çene parçası; 7-8 — Et yiyen hayvanların sağ alt çene parçaları (kedigiller); 9 — Kunduz sol alt çene parçası

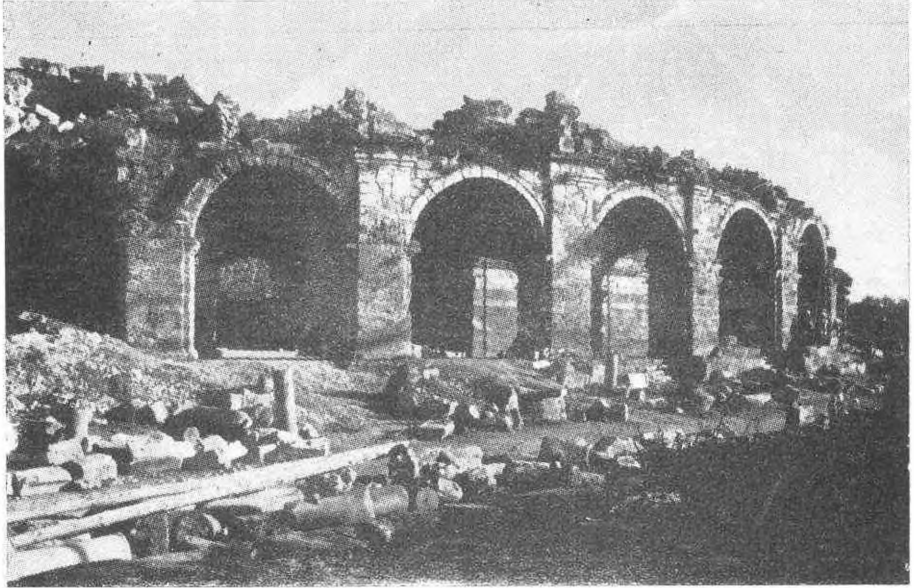
Levha: VIII

1 — Sarıyatak-Köycevran Koyleri arasında yeryüzünde bulunan orinyasiyen tipli güzel bir çakı-kazıyıcı (çakmaktaşı); 2-8 — Pazarcık Kazasında Gani dağı çevresinde toplanan Alt paleolitik âletler (çakmaktaşı)

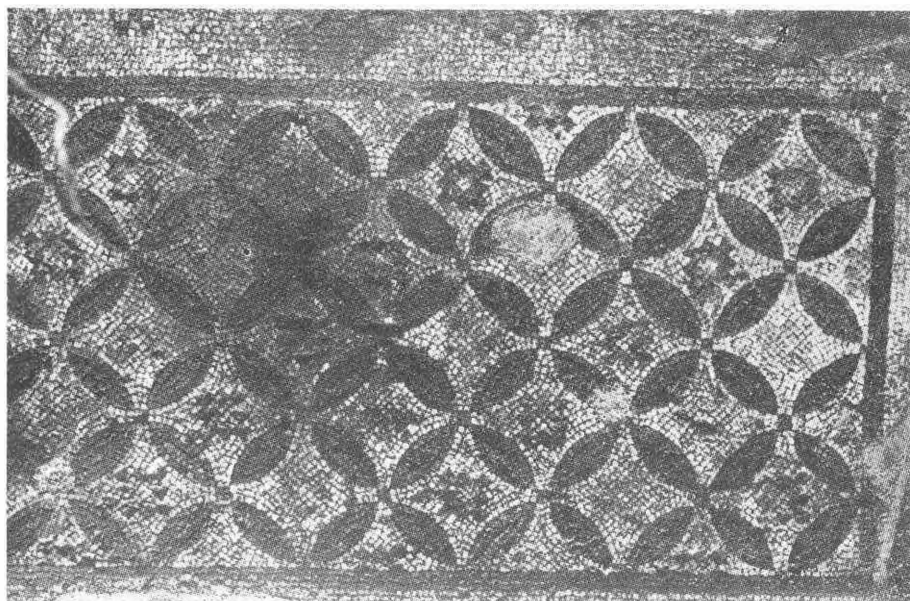
(Res: 1)

(Res: 2)

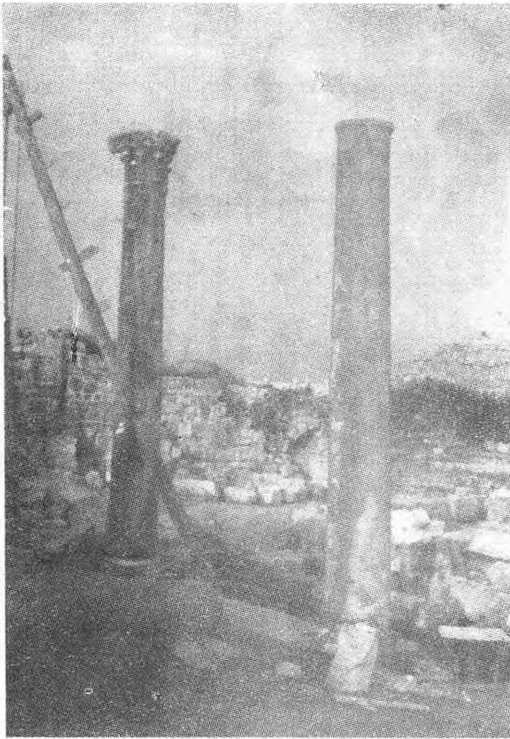
(Res: 3)

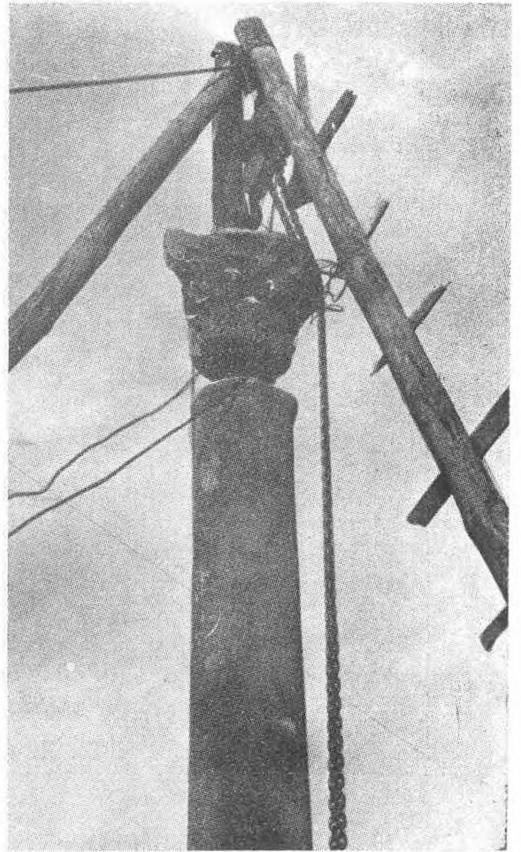
(Res: 4)

(Res: 5)

(Res: 6)

(Res: 7)

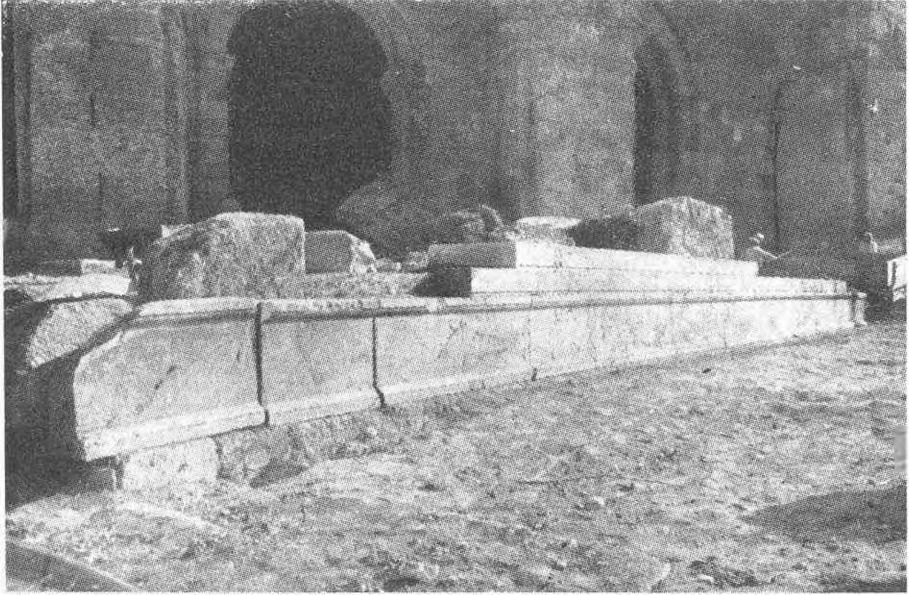
(Res: 8)

(Res: 9)

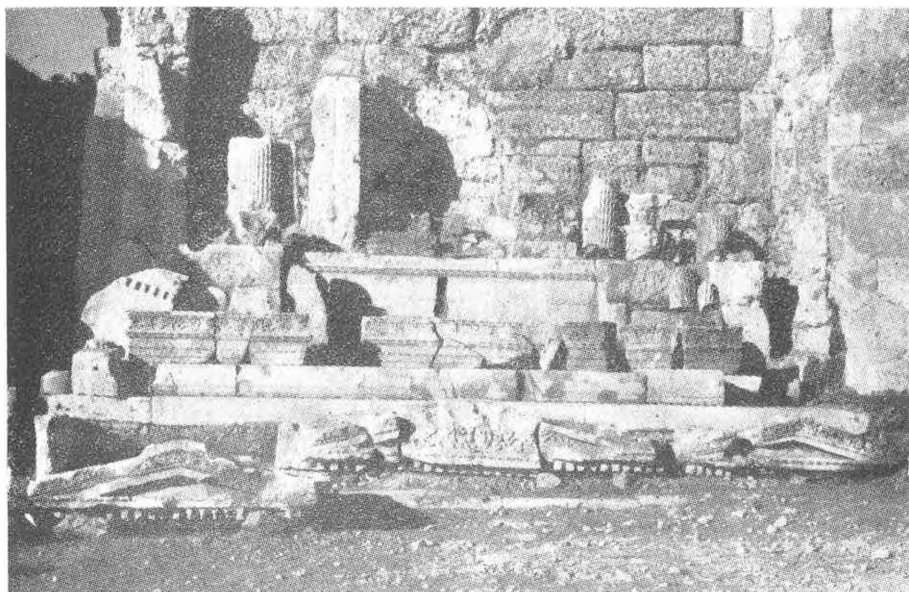
(Res: 10)

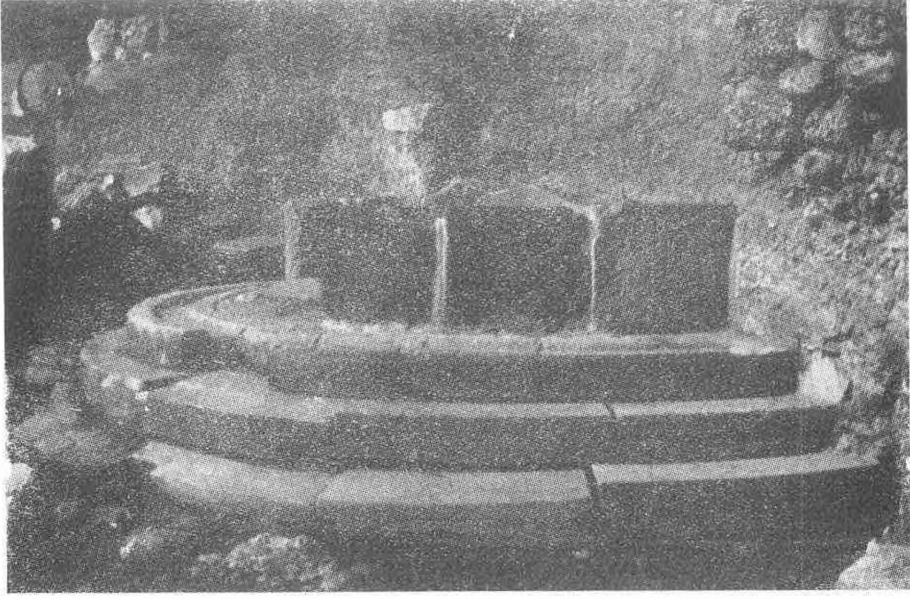
(Res: 11)

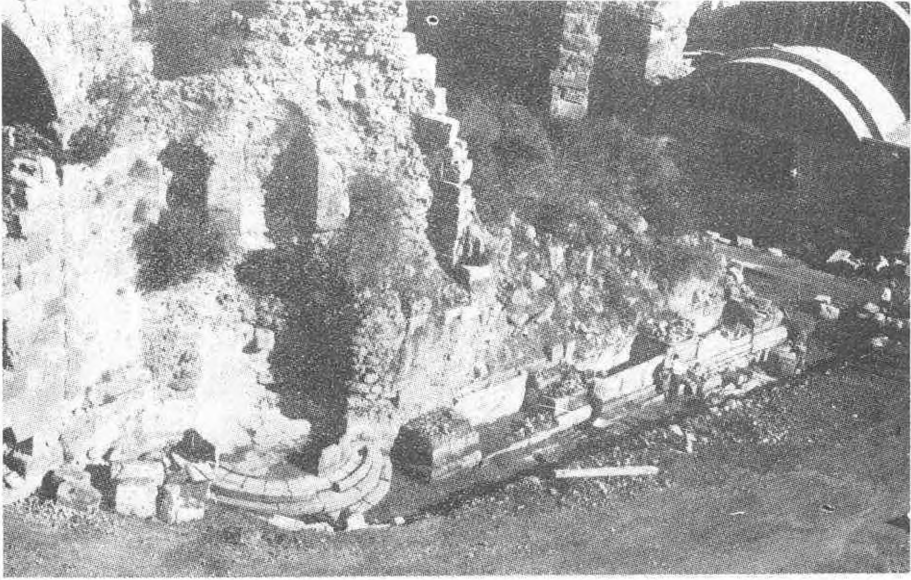
(Res: 12)

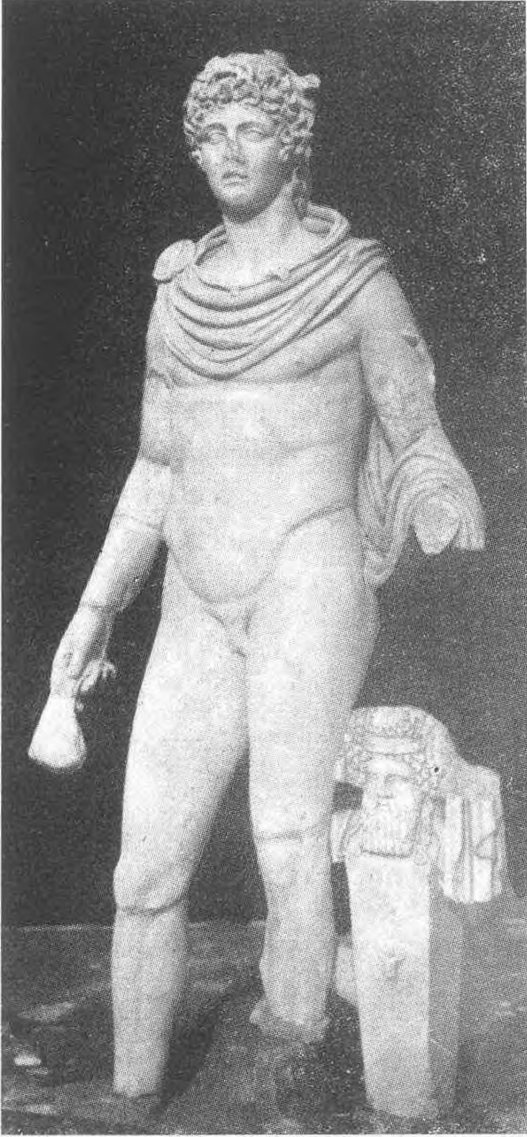
(Res: 13)

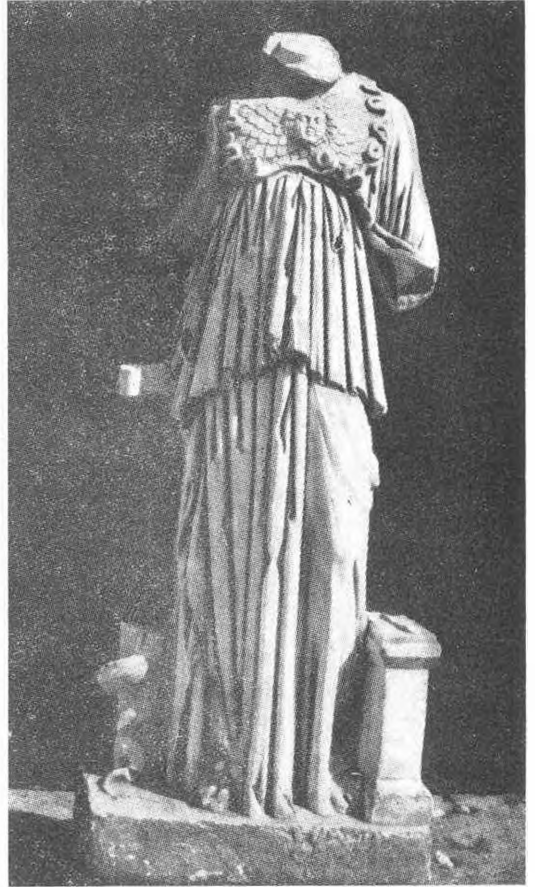
(Res: 14)

(Res: 15)

(Res: 16)

(Res: 17)

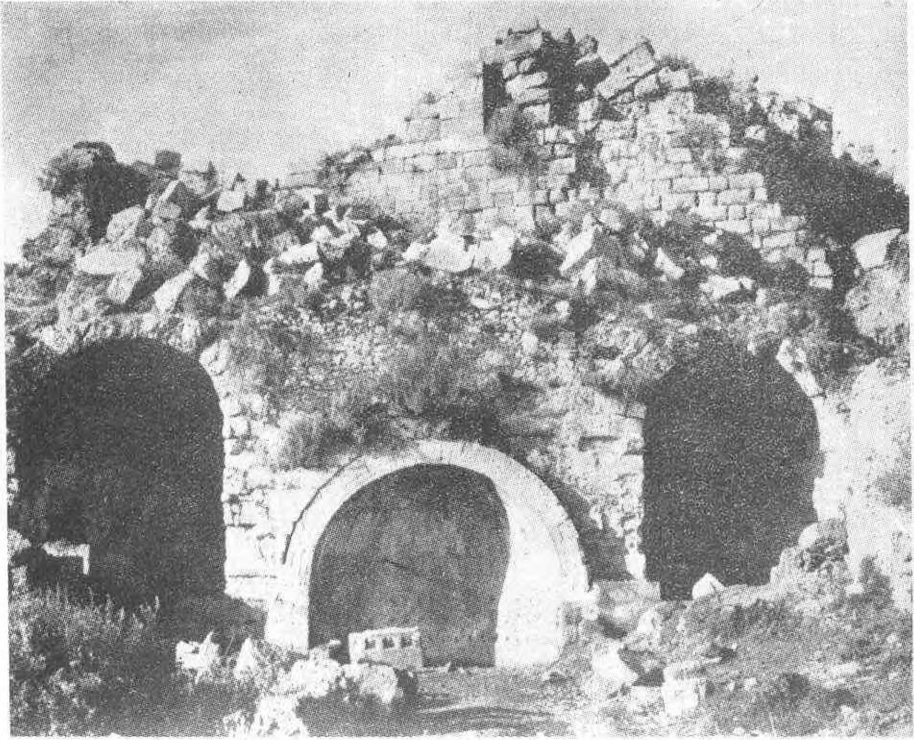
(Res: 18)

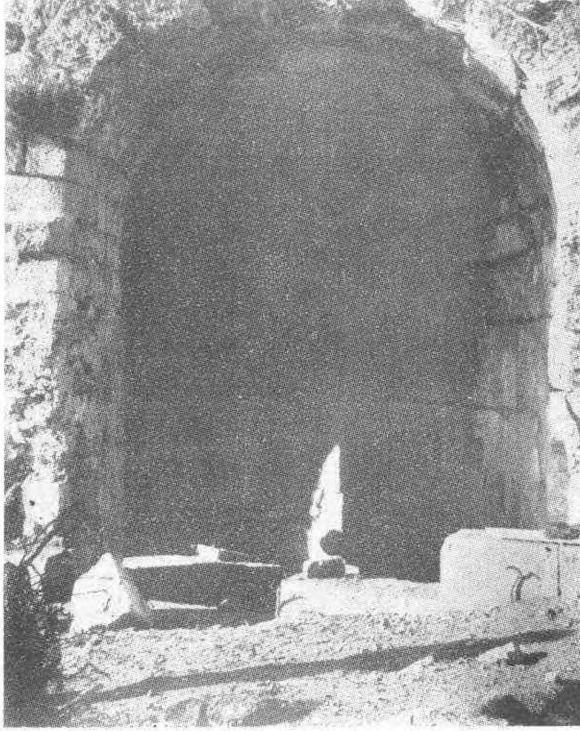
(Res: 19)

(Res: 20)

(Res: 21)

(Res: 22)

(Res: 23)

Photo: 1 Les deux autels et une exèdre

Photo: 2 — Le Grand autel (au premier plan) et le temple

Photo: 3 — Le péristyle Sud du temple d'Apollon et le grand autel

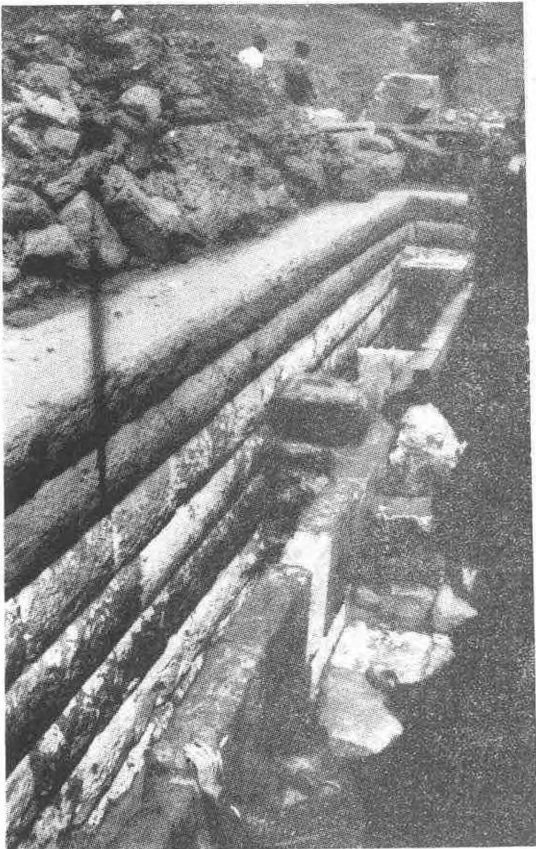

Photo: 4 — Etat antérieur du fond de l'adyton

Photo: 5 — Le temple d'Artémis

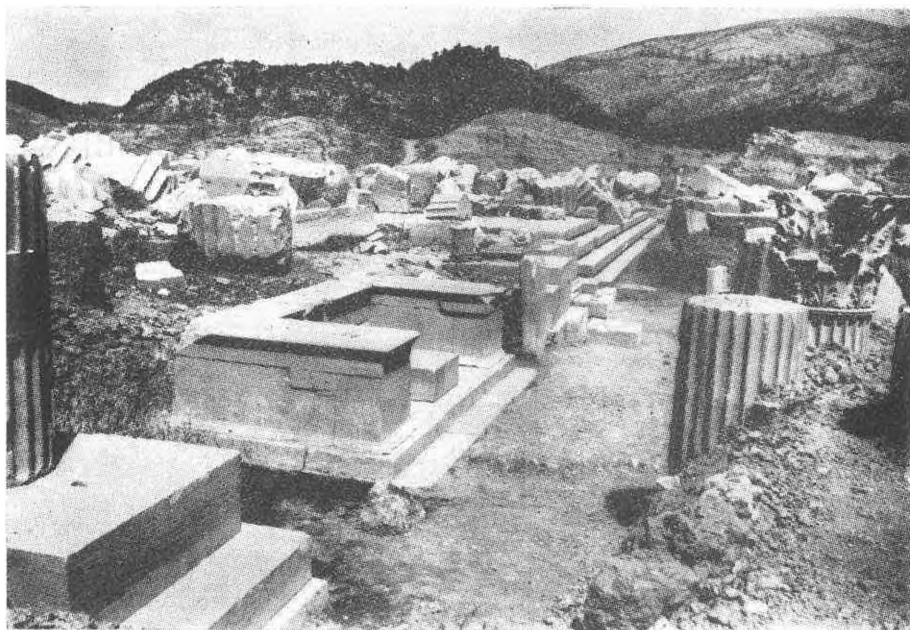

Photo: 6 — Bases et exèdre sur la Voie Sacrée

Photo: 7 — La Voie-sacrée et l'angle S. E. du temple

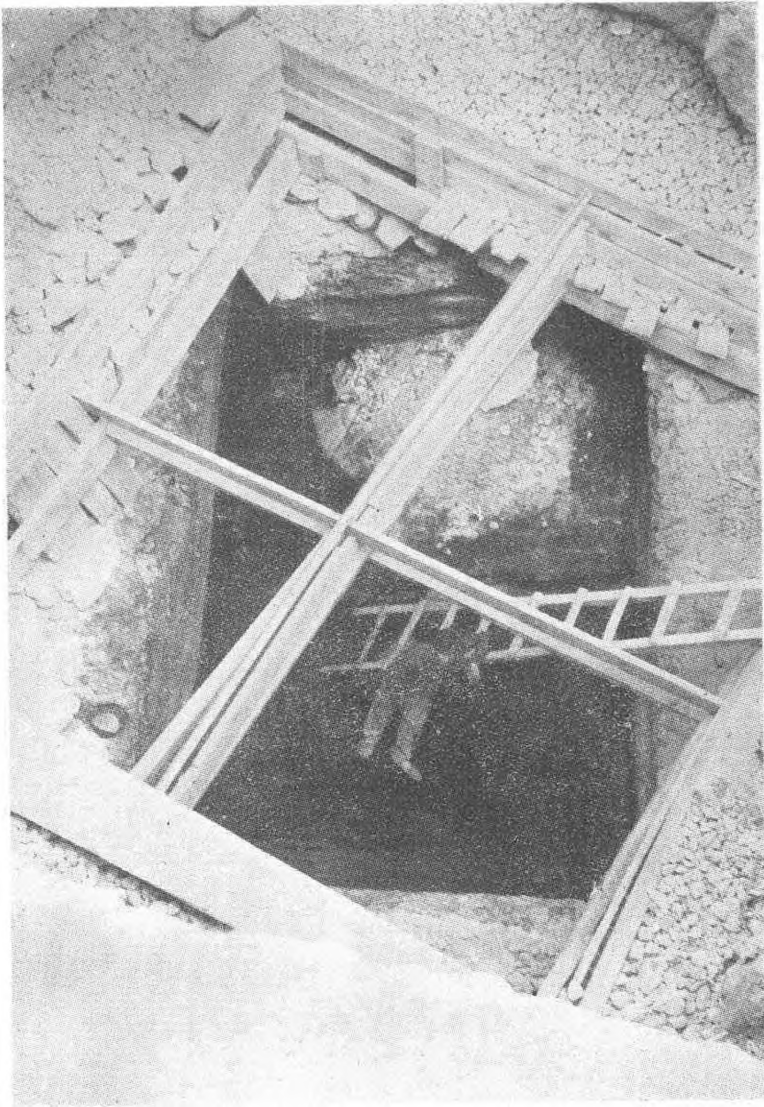

Fig: 1 — Tumulus W: the tomb from above, showing the collapsed roof, cleared

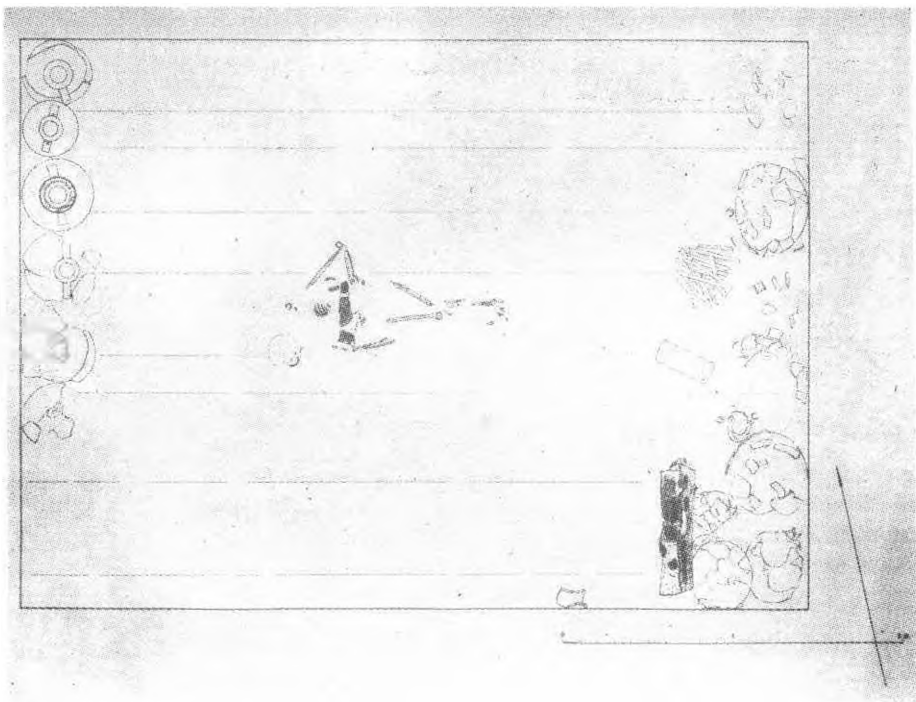

Fig: 2 — Plan showing the objects in Tumulus W burial as found

Fig: 3 — Painted pottery and bronze spouted jugs from Tumulus W.

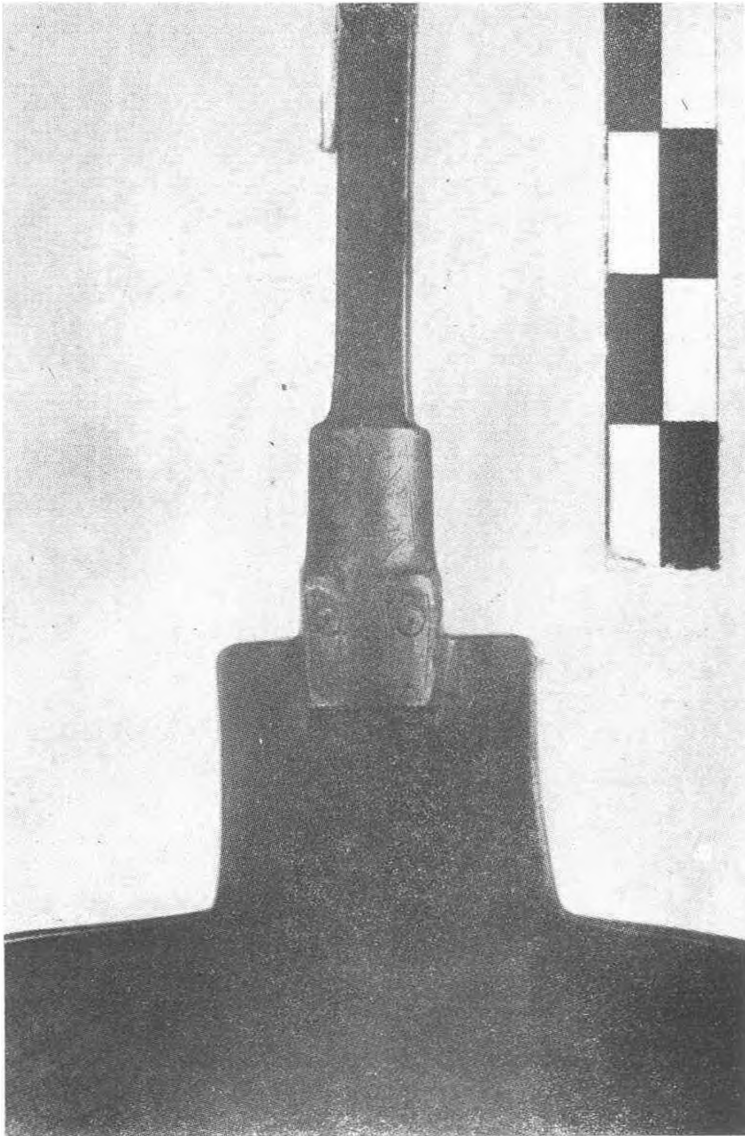

Fig: 4 — Handle-attachment of bronze ladle from Tumulus W.

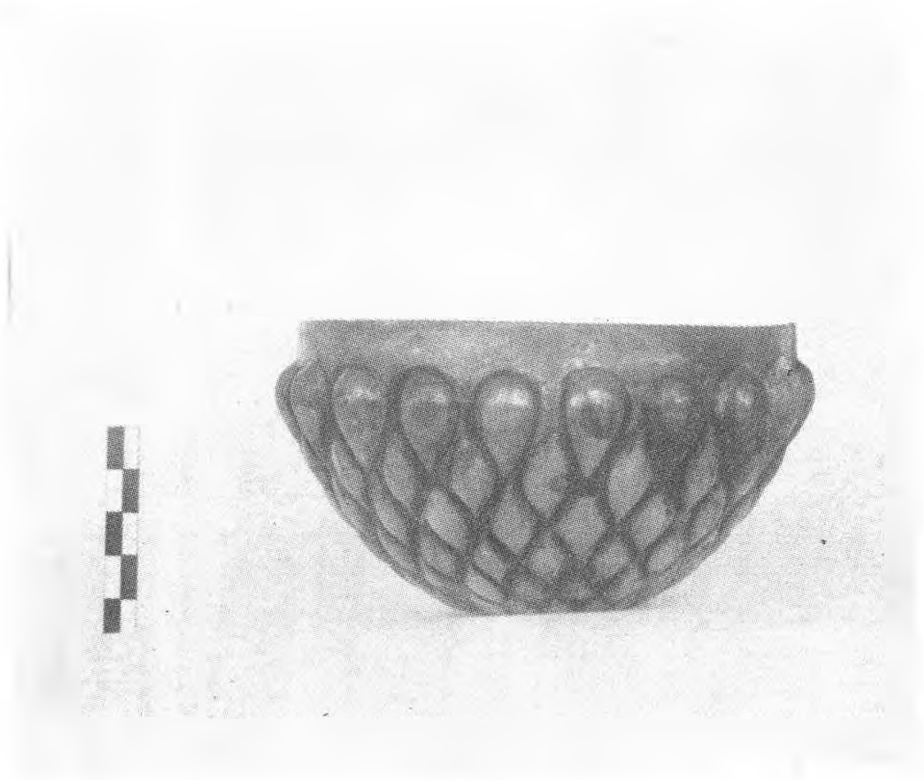

Fig: 5 — Bronze relief bowl from Tumulus W.

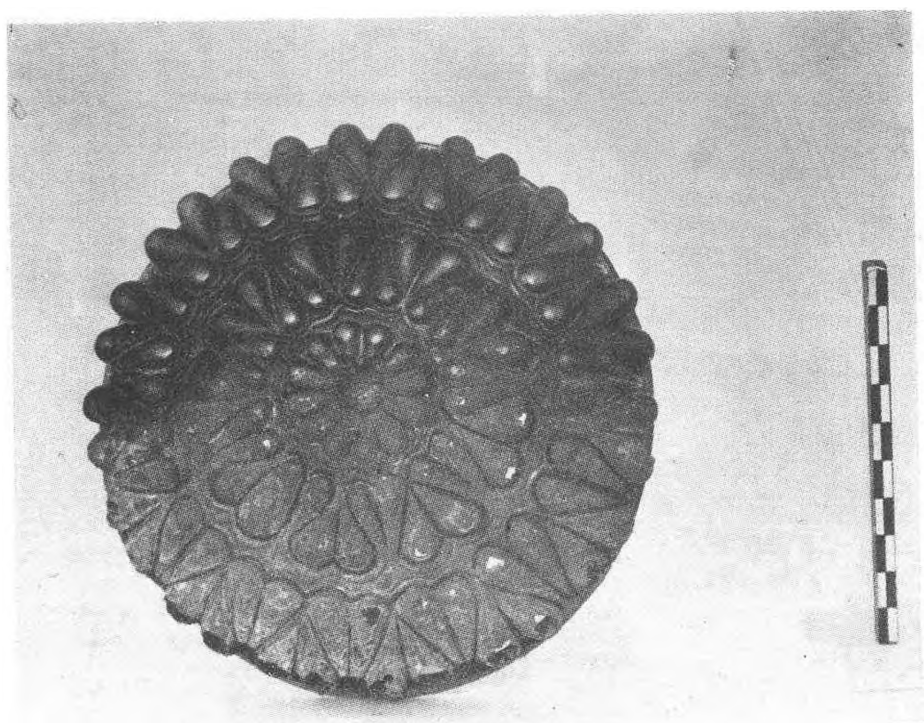

Fig: 6 — Bronze relief bowl from Tumulus W: outside

Fig: 7 — Entrance to Phrygian Gate and city wall to south, partly cleared

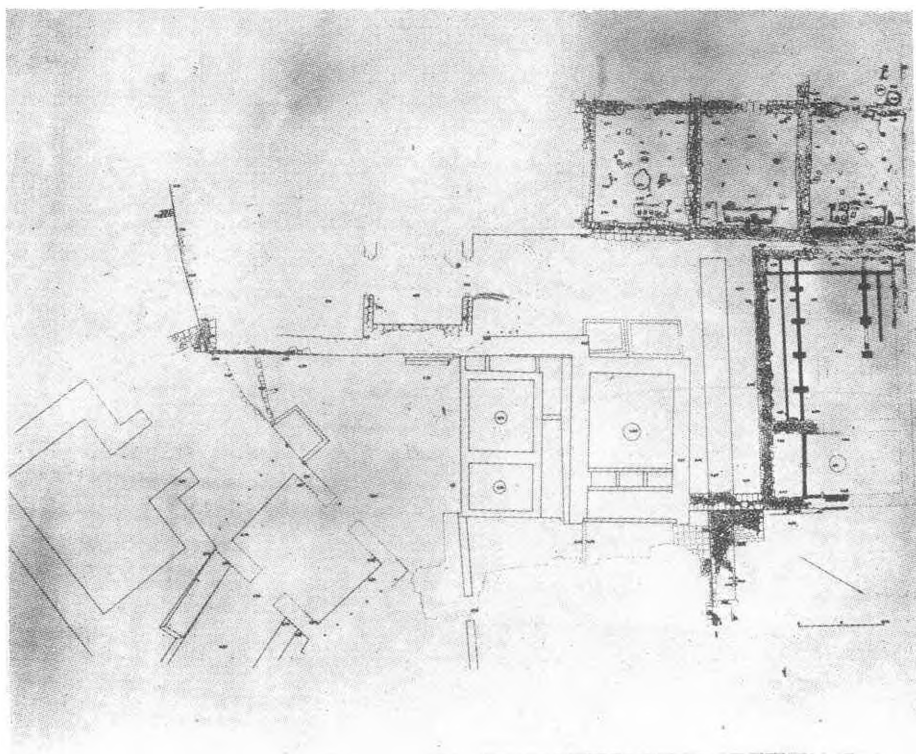

Fig: 8 — Plan of the Phrygian city. The parts excavated in 1959 in detail; earlier excavations in outline

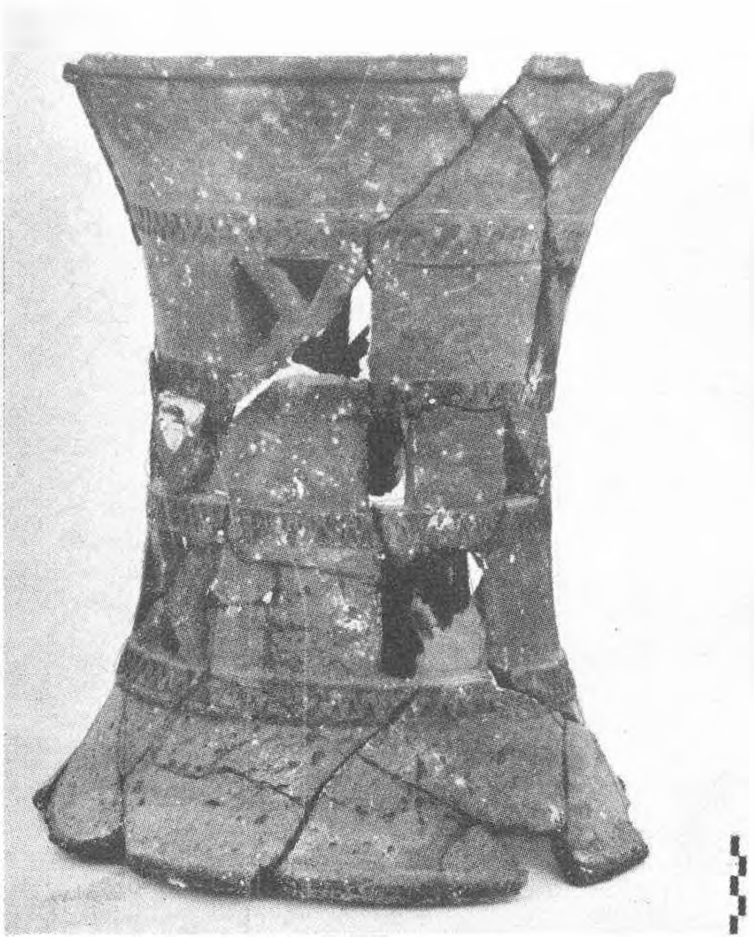

Fig: 9 — Coarse pot-stand with stamped and openwork decoration, from Megaron 3

Fig: 10 — Painted Phrygian krater from Megaron 3

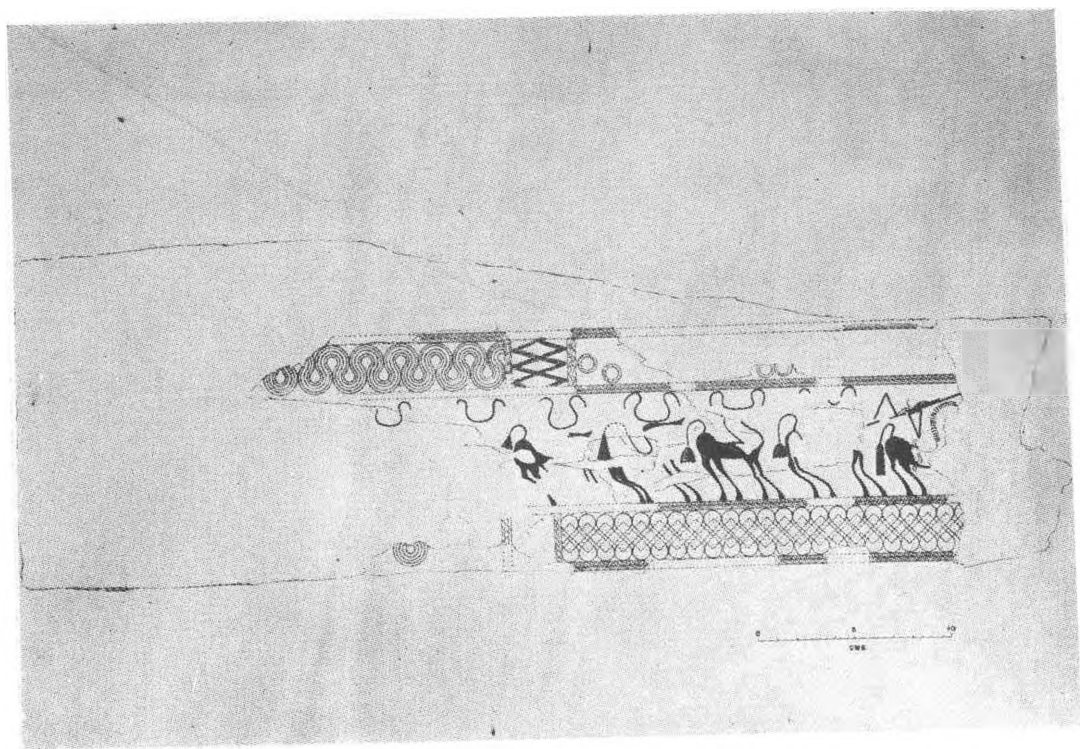

Fig: 11 — Fragment of furniture with relief carving: drawing by J. S. Last

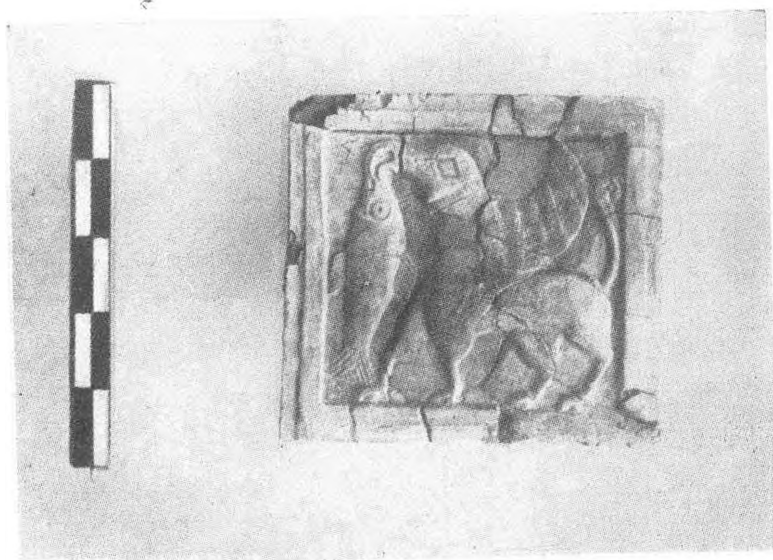
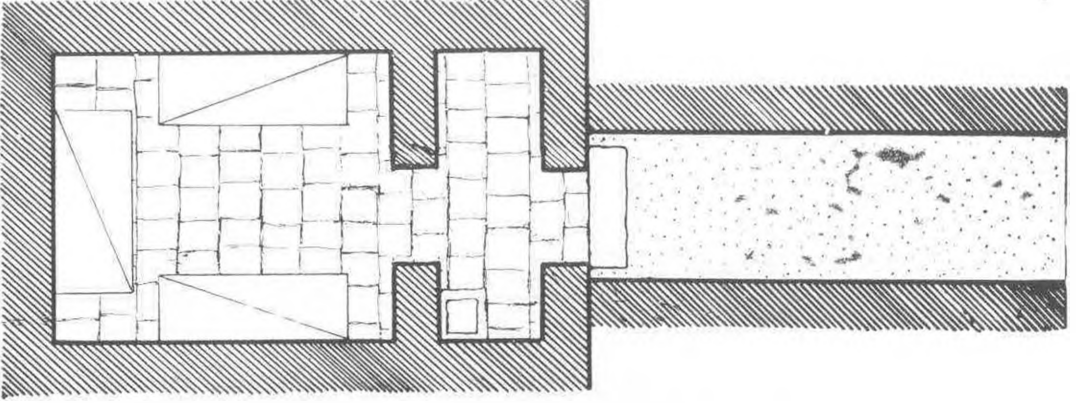

Fig: 12 — Carved ivory inlay plaque from furniture: Griffin and fish

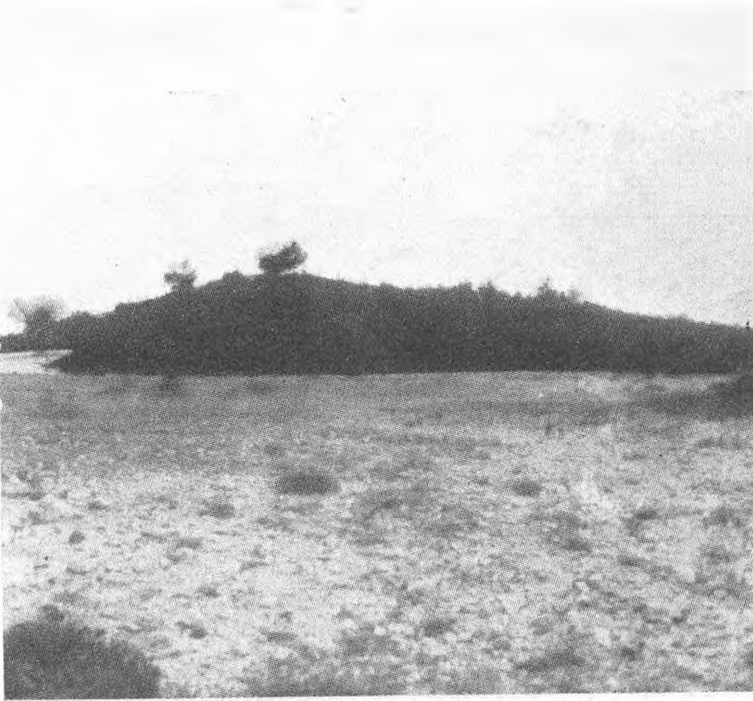
ESKİ DARDANOS ŞEHİRİ YAKININDAKİ TÜMÜLÜSÜN PLANI 1959

Ş. SUNARMAN

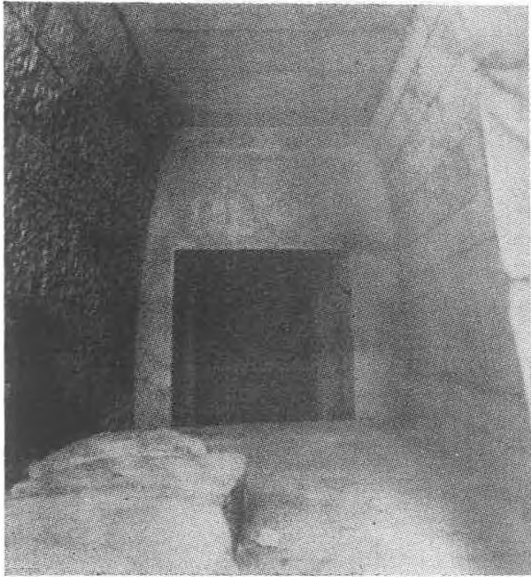
Res: 1 — Mezar anıtının plâni

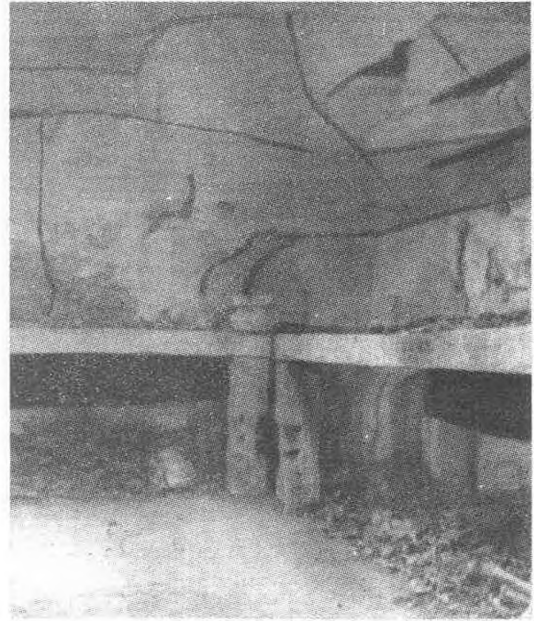
Res: 2 — Tümülüsün uzaktan görünüşü

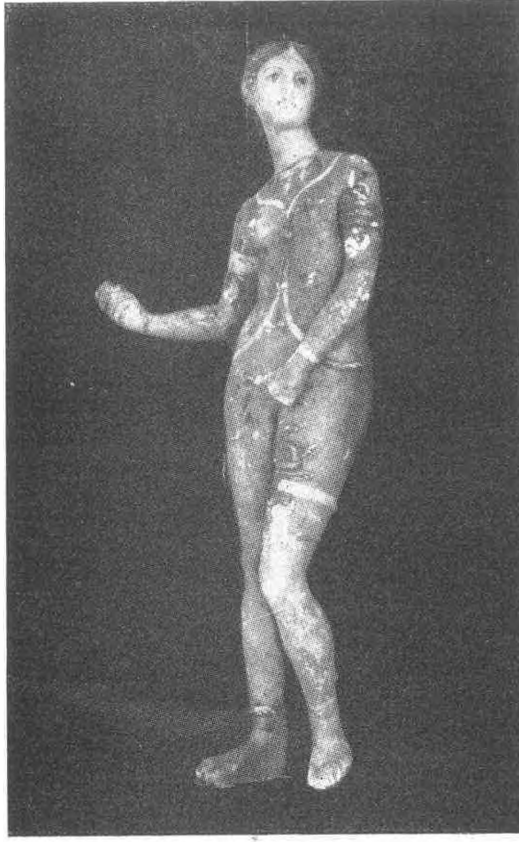
Res: 3 — Koridor'a giriş

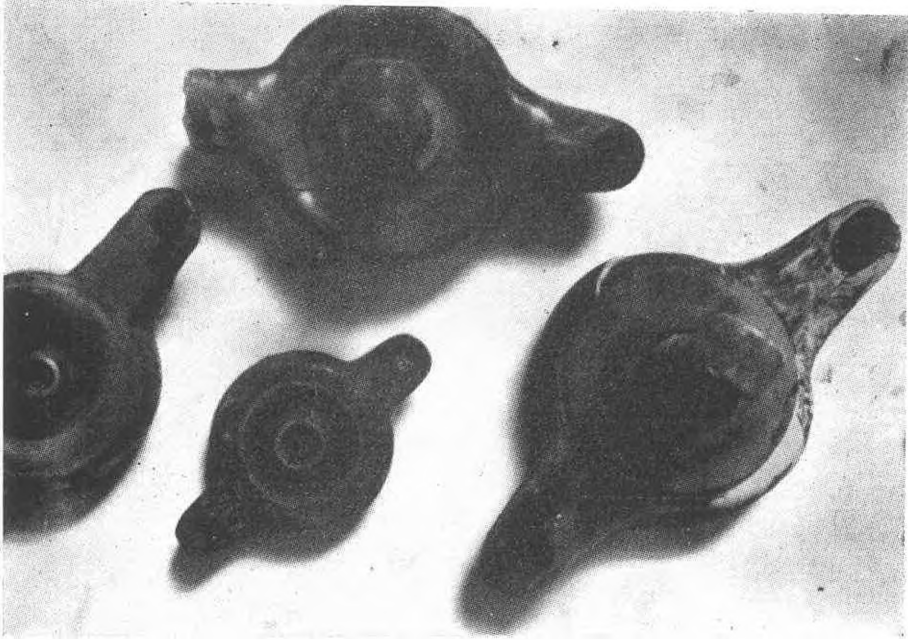
Res: 4 — Koridorun içi

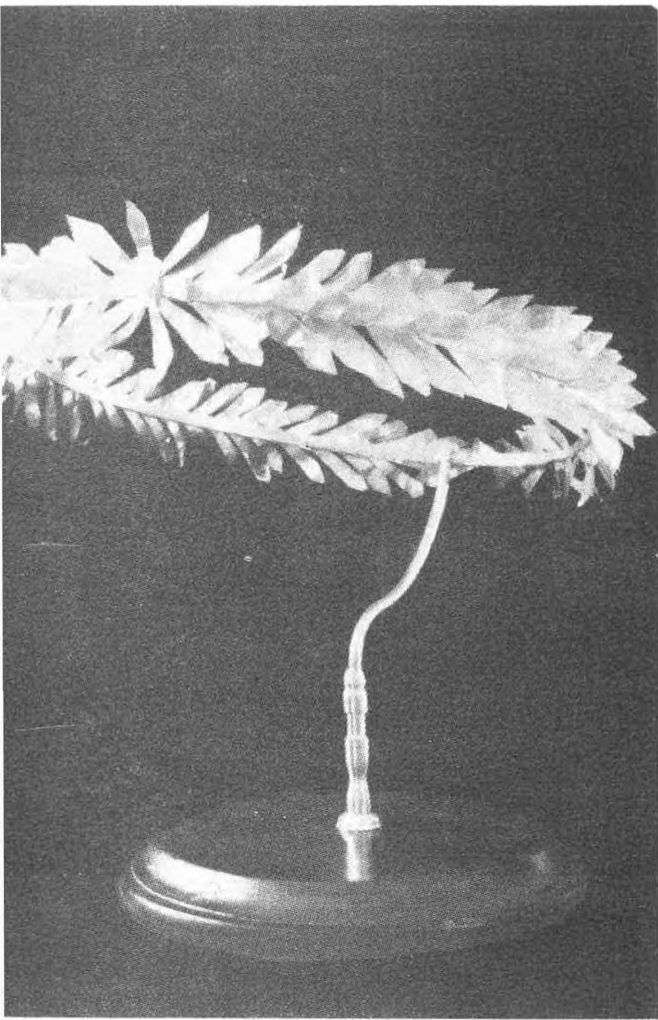
Res: 5 -- Mezar odasından bir köşe

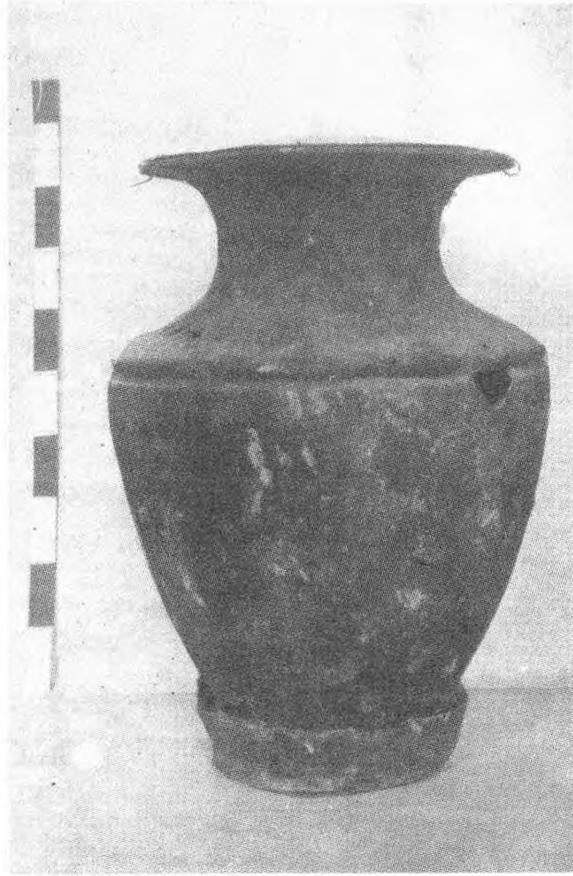
Res: 6 — Venüs heykelciği

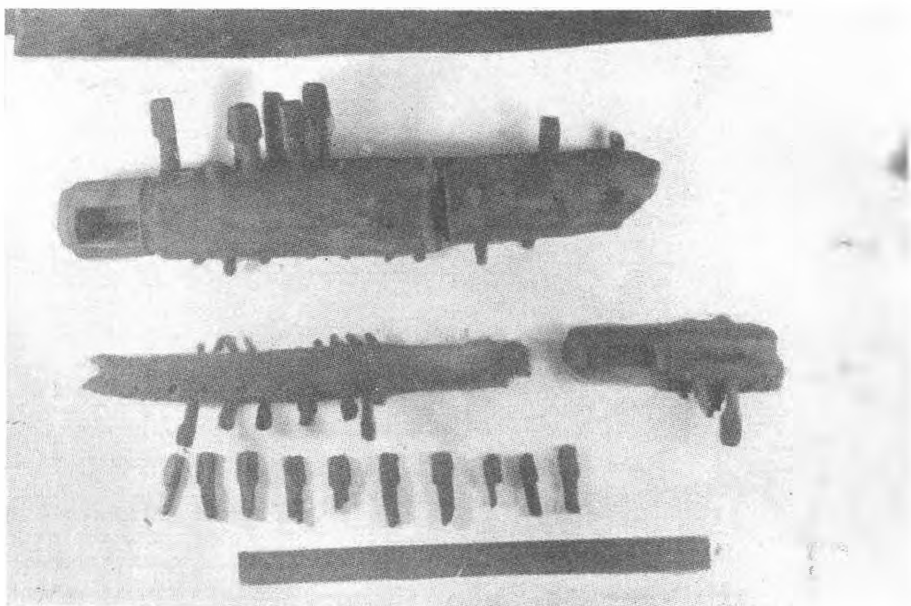
Res: 7 — Çeşitli kandiller

Res: 8 — Bir altın çelenk

Res: 9 — Bir madeni vazo

Res: 10 — Müzik âleti parçaları

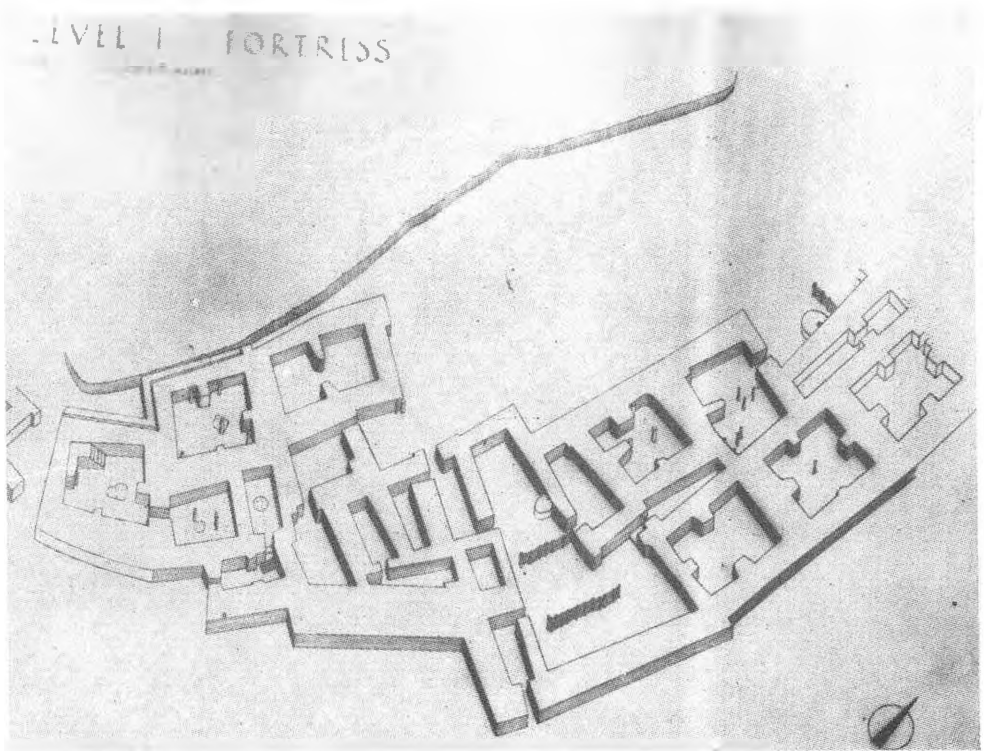

Fig: 1 — Isometric reconstruction of ground floor or basement of the Level I fortress at Hacilar

Fig: 2 — View from southeast towards group of rooms forming the north block in the Level I fortress at Hacilar

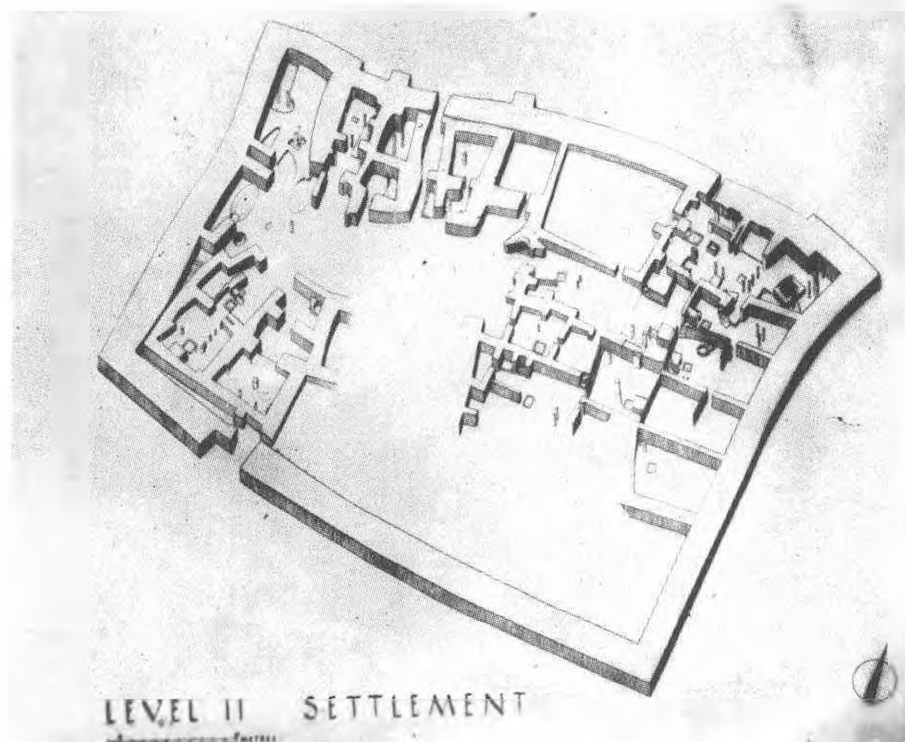

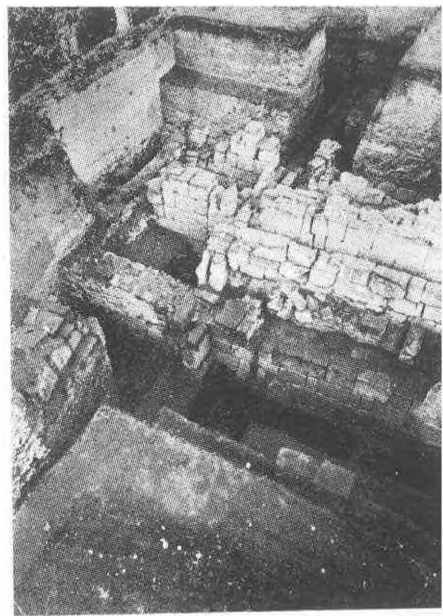
Fig: 3 — Isometric plan of the Level II settlement at Hacilar
(Wall of Southeast quarter restored, as this is
not yet excavated.)

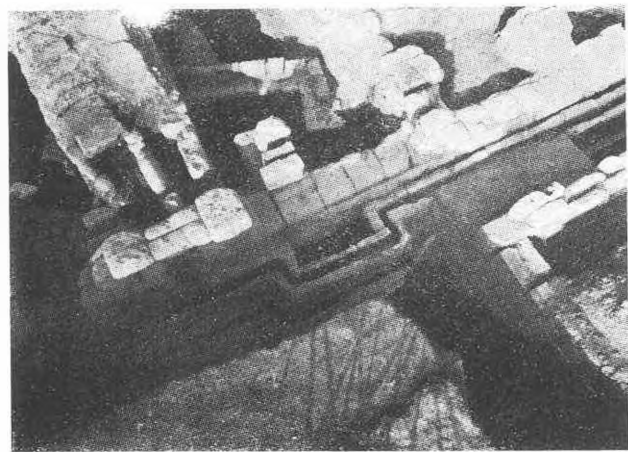
Fig: 4 — View of N. W. corner of Level II settlement, showing
entrance passage through outer wall (on the right).
Looking westward

(Abb: 1)

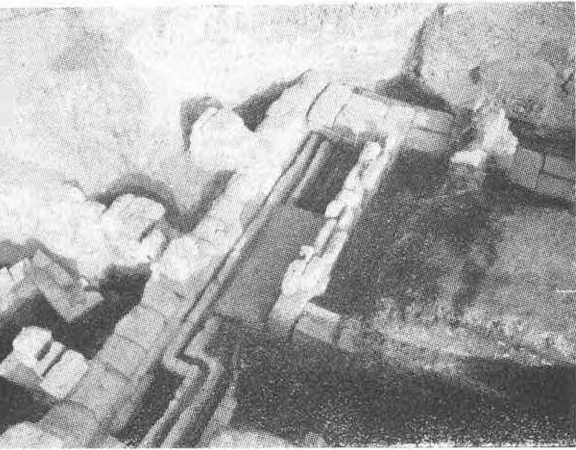
(Abb: 2)

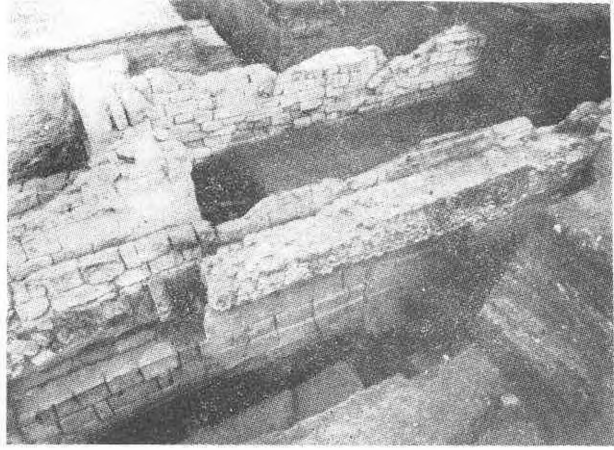
(Abb: 3)

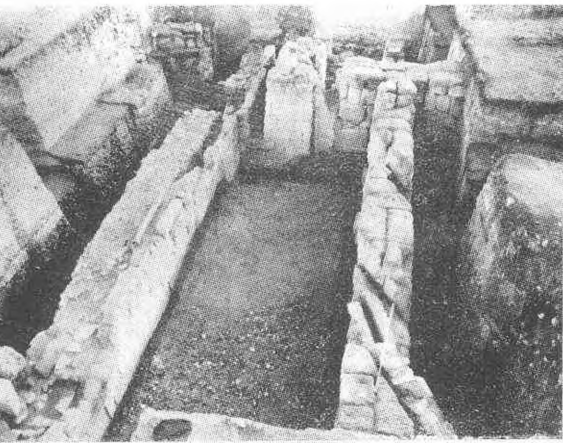
(Abb: 4)

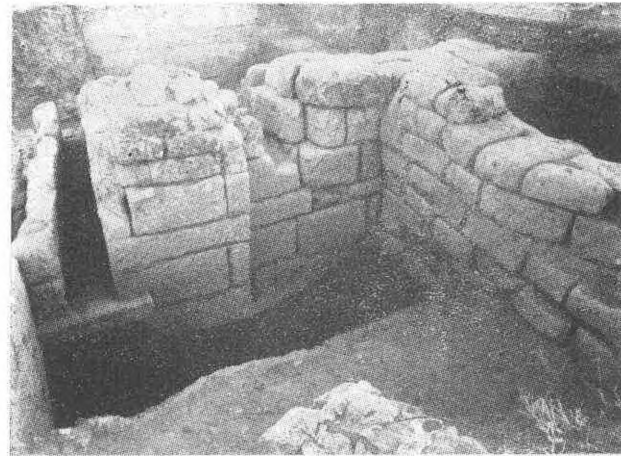
(Abb: 5)

(Abb: 6)

(Abb: 7)

(Abb: 8)

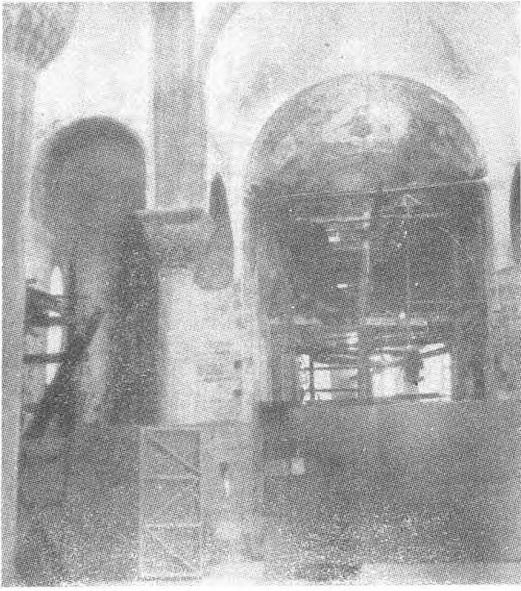

Fig: 1 — General view of the main apse

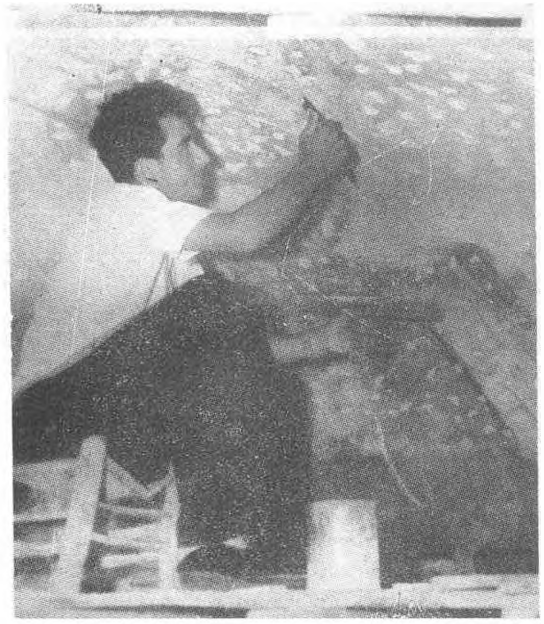

Fig: 2 — Mr Kemer at work replastering

Fig: 3 — Head of Saint Epiphanius.
North East Window soffit of
the main apse

Fig: 4 — Figure of Christ from the
"ascension" scene

Fig: 5 — A>stylite Saint in the north doorway

Fig: 6 — A>border pattern from
the South East Chapel